

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Міністерство освіти і науки України

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

Міністерство освіти і науки України

Кваліфікаційна наукова  
праця на правах рукопису

**ПАЩЕНКО ЄВГЕН МИКОЛАЙОВИЧ**

УДК 343.916

**ДИСЕРТАЦІЯ**

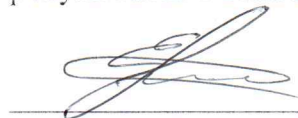
**«КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА  
ТА ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКІЙ ЗЛОЧИННОСТІ  
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ»**

Спеціальність 081 – «Право»

(Галузь знань 08 – Право)

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.



Є. М. Пащенко

(ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: Храмов Олександр Миколайович, доктор юридичних наук, професор

Харків – 2021

*Здійнято фізичну перевірку  
всіх примірників дисертації.  
Точка перевірки  
29.05.16  
веною рочи  
(Вітало Д.С.)*

## АНОТАЦІЯ

**Пашенко Є. М. Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців.** – *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право (Галузь знань – 08 Право). – Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна Міністерства освіти і науки України, Харків, 2021.

Дисертація є одним з перших в Україні комплексним монографічним дослідженням, яке присвячене проблемам запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців.

Автором сформульовано низку положень, висновків та пропозицій, нових у концептуальному плані і важливих для практики запобігання цьому виду злочинності. Наголошується на тому, що кримінальне насильство може бути тільки двох основних видів: фізичне та психічне. Спроби включити в кримінальне законодавство інші види, які не відносяться до останніх, є зайвими і недоречними.

Надано визначення поняття кримінального насильства у військовій сфері, яке може бути фізичним або психічним і характеризується такими ознаками: проявляється як взаємодія соціальних суб'єктів (тобто знаходить свій прояв у суспільних відносинах осіб); заподіює фізичну та психічну шкоду або створює реальну загрозу заподіяння такої шкоди; характеризується певними кількісними показниками, виключно зовнішніми проявами та якісними особливостями; має умисний характер; є суспільно небезпечним; визначається як форма примусу з найвищим ступенем інтенсивності у застосуванні психічної чи фізичної сили; вчиняється особами, які згідно з чинним законодавством є військовослужбовцями.

Визначено кримінологічне поняття військового насильницького злочину, яким пропонується визнавати суспільно небезпечне, кримінально протиправне діяння, що посягає одночасно на порядок несення військової

служби і на життя, здоров'я, фізичну та психічну недоторканність особи шляхом застосування фізичного та (або) психічного насильства поза або всупереч волі потерпілої особи, яке вмотивоване ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією і спричиняє фізичну та (або) психічну шкоду або ставить під загрозу застосування такої шкоди іншій особі.

Наведено додаткові аргументи на підтримку позиції щодо спеціальної протиправності військових злочинів (особливостями такого виду протиправності є те, що діянням порушуються не лише кримінально-правові норми, а й норми інших галузей права (адміністративного, військового), чії норми здійснюють регулювання порядку несення військової служби у різних формуваннях військовослужбовців та двооб'єктності таких злочинів (ці злочини окрім основного безпосереднього об'єкта – відносини військової служби, мають ще й додатковий безпосередній об'єкт – життя і здоров'я людини, її фізичну та психічну недоторканність).

Досліджено кримінально-правові наслідки насильства військовослужбовців, якими можуть бути побої та мордування, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, розлади психічної діяльності, смерть однієї чи декількох осіб, тощо.

Здійснено класифікацію військових насильницьких злочинів за комплексною кримінологічною підставою на такі види: 1. Злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності військовослужбовців: порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, порушення правил поведження зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового чергування, порушення статутних правил внутрішньої служби, злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні; 2. Злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності інших осіб: насильство над населенням у районі

воєнних дій, погане поводження з військовополоненими, мародерство; 3. Насильницькі злочини проти військових начальників: непокора; опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, погроза або насильство щодо начальника; 4. Насильницькі злочини військових начальників: перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень.

Дослідженням кількісних показників злочинності військовослужбовців в Україні встановлено, що структура злочинності військовослужбовців складається із загальнокримінальних і безпосередньо військових злочинів. Злочини загальнокримінального спрямування становлять понад 18 %, військові злочини складають більше 81 %. Тяжкі та особливо тяжкі злочини в структурі злочинності військовослужбовців складають від 50 % до 70 %. Серед загальнокримінальних злочинів військовослужбовців: 22 % – це злочини проти власності; 16 % – злочини проти життя і здоров'я, понад 14 % – злочини в сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів і прекурсорів, понад 8 % – злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, приблизно 3 % – злочини проти громадського порядку. Небезпечною є ситуація, коли майже кожен третій злочин – це злочин, передбачений ст. 263 КК України «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами». Тобто можна констатувати той факт, що кожен восьмий злочин загальнокримінальної спрямованості, який вчиняється військовослужбовцями, є насильницьким і посягає на життя і здоров'я особи.

З'ясовано, що детермінанти насильницьких злочинів військовослужбовців поділяються на: не обумовлені військовою службою і обумовлені військовою службою (особливо в період бойових дій).

Наголошено на небезпечності криміногенного впливу ідеологічних факторів на сучасну насильницьку злочинність військовослужбовців. Основною ідеологічною детермінантою насильницької злочинності військовослужбовців є втрата ідеологічних орієнтирів як у суспільстві

взагалі, так і в середовищі військовослужбовців зокрема.

На підставі аналізу сучасної кримінологічної інформації надано типологію насильницьких злочинців-військовослужбовців: 1. Випадкові, для яких насильницький злочин є результатом їх неналежної, а іноді неадекватної реакції на конфлікті конкретну життєву ситуацію; 2. Стійкі, які характеризуються постійною агресивною спрямованістю і здатністю застосувати насильство в різних ситуаціях; 3. Злісні, для яких агресивна та насильницька поведінка є «нормою» у міжособистісних стосунках.

Надано кримінологічну класифікацію жертв насильницьких злочинів військовослужбовців, серед яких виділяються: агресивні жертви (поведінка таких осіб провокує насильницькі дії з боку винної особи); активні жертви (їх поведінка, хоча і не так швидко веде до виникнення конфлікту, але також створює ситуацію, коли є можливим використання насильства стосовно них); пасивні жертви (не чинять опору злочинцю); некритичні жертви (для них є характерним відсутність навичок належним чином оцінювати ситуацію та обирати належний стиль поведінки); нейтральні жертви (їх поведінка ніяким чином не сприяє вчиненню кримінального правопорушення).

Підтримано позицію вчених-кримінологів щодо трирівневої системи заходів запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців – на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях. Заходи загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального характеру протидії насильницькій злочинності військовослужбовців можуть бути економічними, політичними, ідеологічними, культурними, національними, соціально-біологічними, соціально-психологічними, організаційно-управлінськими, правовими та іншими.

Наголошується на тому, що важливе місце в колі суб'єктів запобігання військової злочинності займають молодші командири. Відповідна Концепція реформування цієї сфери повинна здійснюватися в короткостроковій і середньостроковій перспективі. Перша включає в себе: розвиток структури

молодших командирів; укомплектування цих посад тільки військовослужбовцями-контрактниками; підготовку молодших командирів за стандартами країн НАТО; призначення на конкурсній основі за результатами щорічної атестації. Середньострокова перспектива передбачає: створення і забезпечення функціонування багаторівневої системи підготовки молодших командирів за базовим, середнім і вищим рівнем; підтримання належної мотивації до служби молодших командирів шляхом підвищення соціальних стандартів їх служби тощо.

Удосконалено підходи щодо патріотичного та військово-патріотичного виховання молоді та інших громадян. Виховання почуття патріотизму і любові до своєї країни повинно здійснюватися не тільки з метою військово-патріотичного виховання. Воно потрібно для усунення того дисбалансу, який з'явився в суспільстві. Це стосується зловживання ідеями патріотизму з боку окремих політиків та громадських діячів, що призводить до нівелювання цієї важливої складової виховання громадян України.

Запропоновано виділити в окремий напрям заходи запобігання злочинності військовослужбовців в бойовій обстановці (їх можна поділити на дві великі групи: 1) заходи, які розробляються і впроваджуються у мирний час під час підготовки до бойових дій: належне матеріально-технічне, морально-психологічне, організаційне забезпечення підготовки військовослужбовців до бойових дій; впровадження ідеології патріотизму та формування відповідної свідомості військовослужбовців; належна державна турбота про учасників бойових дій та членів їх родин; вдосконалення військової майстерності військовослужбовців; належна кадрова політика та відбір осіб до військових підрозділів, які будуть брати участь у бойових діях; розробка, впровадження та реалізація нормативних актів, які регулюють діяльність військовослужбовців під час бойових дій; належна підготовка фахівців-юристів у військовій сфері, які будуть проводити досудове слідство та здійснювати правосуддя відносно таких категорій осіб; запобігання злочинам, які можуть бути вчинені військовослужбовцями у мирний час поза

межами території бойових дій; протидія корупційним проявам у всіх сферах існування військовослужбовців; 2) заходи, що застосовуються під час бойових дій: належна поведінка командирів у бойовій обстановці, своєчасне вирішення конфліктів, які виникають між військовослужбовцями; належне матеріально-технічне, організаційне, психологічне забезпечення діяльності військових в умовах бойової обстановки; постійний контроль за діяльністю військових начальників та інших військовослужбовців з боку органів військового правопорядку (прокуратура, суди тощо).

**Ключові слова:** кримінальне насильство, насильницька злочинність військовослужбовців, військовослужбовець, військовий злочин, класифікація злочинів, особистість злочинця, віктимна поведінка, запобігання військовій насильницькій злочинності.

## ABSTRACT

**Pashchenko Ye. M. Criminological features and prevention of violent crime among servicemen.** Qualification scholarly paper: a manuscript.

Thesis submitted for obtaining the Doctor of Philosophy degree in Law, Speciality 081 – Law. – Karazin Kharkiv National University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2021.

This thesis is one of the first complex monographic research project in Ukraine, which is devoted to the problems of violent crime prevention among servicemen.

The author enunciates a number of conceptions, conclusions and suggestions that are new in conceptual terms and important for the practice of such criminal type prevention.

Criminal violence is emphasized to be distinguished in two main types: physical and psychic. Attempts to include other types that do not belong to the latter ones to the criminal law are unnecessary and inappropriate.

The definition of the criminal violence concept in the military sphere is given as physical or psychic. It is characterized by the following features: it comes out as the interaction of social subjects (i.e. finds its manifestation in the social relations of individuals); it may result physical and mental harm or a real threat of causing such harm; it is characterized by certain quantitative indicators, solely external manifestations and qualitative features; maliciousness of actions, their socially dangerous character. Overall it is a form of coercion with the highest degree of intensity in terms of the use of psychic or physical force; committed by subjects who, in accordance with applicable legislation, are servicemen.

The criminal notion of a military violent crime is defined, which stipulates it to be recognized as socially dangerous, criminally illegal act, and encroaches simultaneously on the order of military service, life, health, physical and mental inviolability of a person by means physical and (or) mental violence and (or) mental violence outside or against the will of the victim, which is motivated by hostile, instrumental or negative motivation and causes physical and (or) mental harm or threatens to inflict such harm on another person.

Additional arguments set forth in support of the position on the special illegality of war crimes (features of this type of illegality is that the act violates not only criminal law, but also the rules of other branches of law (administrative, military), whose rules regulate the order of military service in various formations of servicemen and the bi-objectivity of such crimes (these crimes, in addition to the main direct object – the relationship of military service, also have an additional direct object – human life and health, his physical and mental integrity).

The criminal law consequences of violence among servicemen, which can be beatings and muggings, bodily harm of various severity, mental disorders, death of one or more persons, etc. have been studied in this research.

Based on the complex criminological grounds, military violent crimes are classified into following types: 1. crimes against life and health, honor and dignity of servicemen: violation of the statutory rules of relationships between servicemen in case of insubordination, violation of the weapons handling rules, as well as



substances and objects, which pose an increased threat to the environment, violation of the statutory rules of the guard service or patrol, violation of the rules of border service, violation of the rules of combat duty, violation of the statutory rules of internal service, criminal actions of a serviceman who is in captivity;

2. crimes against life and health, honor and dignity of others: violence against the citizens in the area of hostilities, ill-treatment of prisoners of war, looting
3. Violent crimes against military commanders: disobedience; resistance to the boss or forcing him to violate official duties, threat or violence against the boss;
4. Violent crimes of military commanders: official authority abuse by a military official.

A study of the military crime in Ukraine has shown that the structure of military crime consists of general criminal and direct war crimes. General crime is more than 18%, war crimes are more than 81%. Felonies and extremely serious crimes in the military crime structure are ranging from 50% to 70%. Among the general criminal crimes of servicemen: 22% are crimes against property; 16% – crimes against life and health, more than 14% – crimes in the field of illicit drugs trafficking, their counterparts and precursors, more than 8% – crimes against road traffic safety, about 3% – crimes against public order. There is dangerous situation when almost every third crime is a crime under Art. 263 CC. "The illegal handling of weapons, ammunition or explosives". That is, it can be stated that every eighth crime of the general criminal nature committed by the military is violent and trenches upon life and health of a person.

It was found that violent crimes determinants can be divided into: military service conditioned and unconditioned (especially during hostilities). The danger of criminogenic influence of the ideological factors on modern military violent crime is emphasized in the research. The main ideological determinant of violent crime of servicemen is the loss of the ideological points both in society in general and among servicemen in particular.

On the basis of the modern criminological information analysis the typology of violent criminals-servicemen is given: 1. casual, for which the violent crime is

result of their abnormal, and sometimes inadequate reaction to the particular life conflict situation; 2. resilient, characterized by a constant aggressive orientation and the ability to use violence in various situations; 3. malicious, for whom aggressive and violent behavior is the "normal" in interpersonal relationships.

The criminological classification of the victims of the violent crimes committed by the servicemen is set forth in the thesis. They are classified into aggressive victims (behavior of such subjects provokes violent actions on the part of the guilty person); active victims (although their behavior is not so quickly conflict-leading, it also provokes the situation where it is possible to use violence against them); passive victims (do not resist the offender); noncritical victims (they are characterized by a lack of skills to properly assess the situation and choose the appropriate style of behavior); neutral victims (their behavior does not contribute to the criminal offence).

There is support of the three-levelled position measurements aimed at violent crime prevention, they are differentiated into public, particularly criminological and individual levels. Measures of the public, special criminological and individual nature to combat violent crime of servicemen can be economic, political, ideological, cultural, national, socio-biological, socio-psychological, organizational, administrative, legal and others. It is emphasized that junior commanders take a significant part in war crime prevention circles. The relevant Concept of reforming this area should be implemented within short and medium term. The first includes: development of the structure of junior commanders; staffing of these positions only by contract servicemen; training of junior commanders according to NATO standards; appointment on a competitive basis based on the results of annual certification. The medium-term perspective calls for the creation and functioning of a multi levelled system of junior commanders training at the basic, middle and higher levels; maintaining proper motivation for the service of junior commanders by raising social standards of their service, etc.

The approaches to patriotic and military-patriotic education of youth and other citizens have been improved. The education of patriotism and love for the country should be carried out not only for the purpose of military-patriotic education. It is necessary to correct the imbalance that has emerged in society. This concerns the abuse of patriotism by certain politicians and officials, leading to the leveling of this important component of the education of the Ukrainian citizens.

It is proposed to direct measures to prevent crime of servicemen in a combat situation (they can be divided into two large groups: 1) measures that are developed and implemented in peacetime during the preparation for hostilities: proper logistical, moral and psychological, organizational support for the training of servicemen for hostilities; introduction of the ideology of patriotism and formation of the corresponding consciousness of servicemen; proper state care for combatants and members of their families, improving military skills of servicemen; proper personnel policy and selection of individuals for military units who will take part in hostilities; development, and implementation of regulations governing the activities of servicemen during hostilities; proper training of legal professionals in the military field who will conduct pre-trial investigations and administer justice to such categories of subjects; crimes prevention that may be committed by servicemen in peacetime outside the territory of hostilities; counteracting corruption in all spheres of military personnel's exist 2) measures applied during hostilities: proper behavior of commanders in combat situations, timely resolution of conflicts that arise between servicemen; proper logistical, organizational, psychological support of the military in a combat situation; constant control over the activities of military commanders and other servicemen by military law enforcement agencies (prosecutor's office, courts, etc.).

*Key words:* criminal violence, violent crime of servicemen, serviceman, war crime, classification of crimes, criminal, victims behavior, prevention of the military violent crime.

## Список публікацій здобувача за темою дисертації

### *Статті у наукових фахових виданнях України:*

1. Пащенко Є. М. Військові насильницькі злочини (поняття, ознаки, кримінологічна класифікація). *Європейські перспективи*. 2019. № 3. С. 135–139.
2. Пащенко Є. М. Особливості кількісних показників злочинності військовослужбовців. *Наше право*. 2019. № 3. С. 99–103.
3. Пащенко Є. М. Основні детермінанти насильницької злочинності військовослужбовців. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3 (86). С. 55–62.
4. Пащенко Є. М. Насильницький злочин військовослужбовців (поняття, ознаки, класифікація). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 29. С. 238–245.

### *Статті у наукових періодичних виданнях інших держав з напрямку, з якого підготовлено дисертацію:*

1. Пащенко Є. М. Проблеми спеціально-кримінологічного й індивідуального запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців. *Recht der Osteuropäischen Staaten (REOS)*. 2019. № 4. С. 123–127.

### *Праці апробаційного характеру:*

1. Пащенко Є. М. Злочинність військовослужбовців на етапі реформування Збройних Сил України // Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри: збірник тез доповідей XIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20 квітня 2018 року). Харків:

Харківський Національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2018. С. 233–238.  
URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua> (дата звернення: 01.10.2020).

2. Пащенко Є. М. Злочинність військовослужбовців Збройних Сил України – особа злочинець військовослужбовець // Правові засади діяльності правоохоронних органів: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 10 грудня 2018 року)/Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: «Мадрид», 2018. С. 82–84.

3. Пащенко Є. М. Види військових насильницьких злочинів (кримінально-правовий та кримінологічний аспект) // Теорія та практика сучасної юриспруденції: матеріали XIX Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 30 березня 2019 року)/Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Видавництво «Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Харків: «Стиль видав. Бровін О.В.», 2019. С. 222–223.

4. Пащенко Є. М. Щодо поняття та ознак насильницьких злочинів військовослужбовців // Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та громадського порядку: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції до 25-річчя ХНУВС (м. Харків, 18 квітня 2019 р.). Харків: ХНУВС, 2019. С. 161–163.

5. Пащенко Є. М. Щодо кількісних показників злочинності військовослужбовців // Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень: матеріали міжнародної науково-практичної конференції Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, 11 травня 2019 року) Запорізький національний університет. Видавництво «ЗНУ». Запоріжжя: ЗНУ, 2019. С. 74–77.

## ЗМІСТ

<b>ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....</b>	<b>16</b>
<b>ВСТУП.....</b>	<b>17</b>
<b>РОЗДІЛ 1 НАСИЛЬНИЦЬКА ЗЛОЧИННІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ.....</b>	<b>29</b>
1.1 Поняття, види та ознаки насильства як кримінологічної та кримінально-правової категорії.....	29
1.2 Поняття, ознаки та класифікація насильницьких злочинів військовослужбовців.....	37
<b>Висновки до розділу 1.....</b>	<b>59</b>
<b>РОЗДІЛ 2 КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....</b>	<b>61</b>
2.1 Кількісні показники насильницької злочинності військовослужбовців...61	61
2.2 Детермінація насильницької злочинності військовослужбовців.....72	72
2.3 Особистість злочинця та особистість жертви насильницьких злочинів військовослужбовців.....97	97
<b>Висновки до розділу 2.....</b>	<b>124</b>
<b>РОЗДІЛ 3 ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКІЙ ЗЛОЧИННОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ.....</b>	<b>132</b>
3.1 Загальносоціальні заходи запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців.....132	132
3.2 Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців.....145	145
<b>Висновки до розділу 3.....</b>	<b>161</b>

<b>ВИСНОВКИ.....</b>	<b>167</b>
<b>СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....</b>	<b>182</b>
<b>ДОДАТКИ.....</b>	<b>212</b>

**ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ**

АРК – Автономна Республіка Крим;  
АТО – антитерористична операція;  
ВВП – валовий внутрішній продукт;  
ВСП ЗС України – Військова служба правопорядку Збройних Сил України;  
ВР України – Верховна Рада України;  
ГШ ЗС України – Генеральний штаб Збройних Сил України;  
ДПС України – Державна прикордонна служба України;  
ДСА України – Державна судова адміністрація України;  
ЄС – Європейський Союз;  
ЗМІ – засоби масової інформації;  
ЗС України – Збройні Сили України;  
КК України – Кримінальний кодекс України;  
КВК України – Кримінально-виконавчий кодекс України;  
КМ України – Кабінет Міністрів України;  
КПК України – Кримінальний процесуальний кодекс України;  
КУпАП – Кодекс України про адміністративні правопорушення;  
МВФ – Міжнародний валютний фонд;  
МО України – Міністерство оборони України;  
МОЗ України – Міністерство охорони здоров'я України;  
НАТО – Організація Північноатлантичного договору;  
ООС – Операція об'єднаних сил;  
ОВС України – органи внутрішніх справ України;  
ПВС України – Пленум Верховного Суду України;  
ПТСР – посттравматичний стресовий розлад;  
РФ – Російська Федерація.



## ВСТУП

**Обґрунтування вибору теми дослідження.** Розбудова соціальної, правової та демократичної держави неможлива без належного захисту територіальної цілісності, недоторканості кордонів всіма доступними, в тому числі і військовими засобами. У відповідності з положеннями статті 17 Конституції України захист цих цінностей покладається на Збройні Сили нашої країни. Останнім часом ступінь небезпеки для країни збільшився внаслідок неоголошеної війни Російської Федерації проти України. Така ситуація вимагає від держави та суспільства швидкого та ефективного вирішення проблеми забезпечення дисципліни серед військовослужбовців, підвищення стану бойової готовності Збройних Сил та інших воєнізованих формуваннях, які створені для захисту українського суспільства та держави у відповідності з діючим законодавством нашої країни.

Важливим напрямком в цій діяльності є запобігання насильницькій злочинності серед військовослужбовців. Остання складається з двох окремих видів: загальнокримінальна насильницька злочинність військових та військова насильницька злочинність. Ефективна протидія цим небезпечним соціально-правовим явищам неможлива без теоретичних кримінологічних розробок та вдосконалення діючого кримінального та іншого законодавства нашої країни та практики їх застосування.

Насильницька злочинність військовослужбовців була об'єктом наукових досліджень фахівців в галузі кримінального права, серед яких можна виділити: З.М. Абдуллаєва, В.М. Білоконєва, А.А. Васильєва, В.К. Грищука, С.Ф. Денисова, Т.А. Денисову, О.О. Житного, В.І. Касинюка, А.Р. Мухамеджанову, В.О. Навроцького, М.І. Панова, А.А. Тер-Акопова, В.Д. Спасовича, М.І. Хавронюка, С.О. Харитонова, О.П. Чебишева-Дмитрієва та інших.

Кримінологічні проблеми насильницьких злочинів військовослужбовців були предметом дослідження О.М. Артеменка,

А.І. Васильєва, П.Б. Ганьби, О.Б. Ганьби, А.В. Гаркуші, В.В. Голіни, І.М. Даньшина, Т.А. Денисової, О.М. Джужі, А.Ф. Зелінського, Д.В. Казначєєвої, М.І. Карпенка, М.Г. Колодяжного, О.М. Литвинова, В.В. Лунєєва, Ф.Ф. Макавчука, М.І. Мельника, Є.А. Моргуленка, Є.Б. Пузирєвського, В.П. Сальникова, С.В. Степашина, В.Л. Стратонова, Є.Л. Стрельцова, М.С. Туркота, О.М. Храмцова та інших.

Разом з тим, в Україні досі не було проведено комплексного монографічного дослідження, яке присвячене сучасному військовому насильству та його новим формам, науково-теоретичному узагальненню особливостей військових злочинів, пов'язаних з насильством, не визначені способи його вчинення, типові криміногенні риси насильницького злочинця-військовослужбовця. Також на теоретичному та прикладному рівнях не розроблено заходів запобігання йому. Отже, існує нагальна потреба у проведенні комплексного монографічного дослідження проблем кримінологічної протидії насильницькій злочинності військовослужбовців.

**Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.** Дисертаційне дослідження виконано у відповідності до комплексної наукової програми «Основні напрямки реформування законодавства України у контексті Європейської інтеграції» (номер державної реєстрації 0104U004048), Стратегії сталого розвитку «Україна-2020», затвердженої Указом Президента України від 162 січня 2015 р. № 5/2015. Роботу виконано у межах науково-дослідної теми кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна «Комплексні дослідження проблем злочинності та окремих видів злочинів на основі верховенства права (номер державної реєстрації 0116U000916).

Тему дисертації «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців» затверджено вченою радою юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна 24 жовтня 2018 року (протокол № 3).

**Мета і завдання дослідження.** Метою дослідження є соціально-правовий та кримінологічний аналіз насильницької злочинності військовослужбовців та визначення основних напрямів запобігання цьому виду злочинності в Україні.

Поставлена мета зумовлює необхідність вирішення таких основних завдань:

- з'ясувати стан наукової розробки проблеми запобігання насильницької злочинності військовослужбовців;
- сформулювати авторське кримінологічне визначення поняття насильницького злочину військовослужбовців;
- дослідити рівень, структуру, динаміку, географію, ціну та рівень латентності насильницької злочинності військовослужбовців;
- здійснити типологізацію насильницьких злочинів військовослужбовців та осіб, які їх вчиняють;
- встановити основні детермінанти насильницької злочинності військовослужбовців;
- надати кримінологічну характеристику особистості злочинця-військовослужбовця, який вчиняє насильницькі злочини;
- надати віктимологічну характеристику жертв насильницьких злочинів військовослужбовців;
- визначити суб'єктів запобігання злочинності військовослужбовців та повноваження останніх в цій сфері;
- встановити основні напрями запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях.
- надати авторські рекомендації по вдосконаленню запобіжних заходів на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях, які здійснюються відносно насильницьких злочинів військовослужбовців.

*Об'єктом дослідження є насильницька злочинність*

військовослужбовців як соціально-правовий та кримінологічний феномен, а також діяльність відповідних соціальних інституцій по запобіганню їй.

*Предметом дослідження* є кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців.

**Методи дослідження** обрані з огляду на поставлену мету й задачі, а так само з урахуванням особливостей об'єкта і предмета дослідження. Методологічною основою дослідження виступає сукупність філософсько-світоглядних, загальнонаукових і спеціальних наукових методів, які забезпечили об'єктивний, всебічний та обґрунтований аналіз предмета наукового дослідження. Діалектичний метод застосовувався при розробці авторських понять, що використовуються в роботі (підрозділи 1.1, 1.2, 1.3, 3.1), а також системно забезпечував загальний приріст нового наукового знання щодо феномена насильницької злочинності військовослужбовців.

При аналізі змісту кримінально-правових норм та норм інших галузей права використовувались догматичний та формально-юридичний методи. Досліджувалися саме норми, які встановлюють кримінальну та інші види відповідальності за насильницьку протиправну поведінку військовослужбовців. Ними ми користувалися і при розробці авторських пропозицій вдосконалення відповідного законодавства, яке спрямоване на протидію цим кримінальним правопорушенням (підрозділи 3.1, 3.2).

При здійсненні класифікацій суспільно небезпечних діянь військовослужбовців застосовувався системно-структурний метод. Це стосувалося видів кримінального насильства, насильницьких злочинів військовослужбовців та осіб, які вчиняють такі кримінальні правопорушення (підрозділи 1.1, 1.2, 2.3).

Використання логіко-юридичного методу дозволило визначити та розмежувати окремі кримінально-правові поняття у відповідній сфері (кримінальне насильство, військовослужбовець, спеціальний суб'єкт кримінального правопорушення, погроза застосуванням насильства, примушування особи, спонукання тощо).

Застосування компаративістського методу дозволило здійснити порівняння кримінального та іншого законодавства нашої країни у відповідній сфері з законодавством розвинутих країн Європи і країн колишнього СРСР (підрозділи 2.1, 2.2).

Конкретно-соціологічні методи використано для проведення анкетування та інтерв'ювання осіб, які вчинили злочини, пов'язані із застосуванням насильства над особою, а також співробітників правоохоронних органів і окремих громадян, обізнаних із проблемою розглядуваного виду злочинності (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Для вивчення юридичної практики про насильницькі та злочини військовослужбовців застосовувався статистичний метод (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3). Окремі психологічні методи застосовано при вивченні особистості насильницького злочинця-військовослужбовця (підрозділ 2.4).

*Теоретико-методологічну базу дослідження складають роботи вітчизняних і зарубіжних фахівців у галузі філософії, теорії держави та права, кримінального права, кримінології, соціології, психології, статистики, судової медицини і психіатрії та інших.*

Положення і висновки дисертації ґрунтуються на нормах Конституції України, міжнародно-правових актів, законів та підзаконних актів, що визначають правові засади запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців кримінально-правовими та кримінологічними засобами, а також на нормах кримінального та іншого законодавства зарубіжних країн.

*Емпіричну базу дослідження становлять: результати узагальнення вибіркового дослідження 250 судових рішень відносно військовослужбовців, які вчинили насильницькі злочини за період із 2018 по 2021 рр.; результати анкетування 50 співробітників військової служби правопорядку та військової прокуратури та 100 військовослужбовців строкової та контрактної служби; результати вивчення за спеціально розробленими психологічними тестами якостей особи злочинця-військовослужбовця (100 злочинців і 50 осіб контрольної групи) (Додатки Д, Е, Ж); г) відповідні показники статистичної*

звітності МВС України, Генеральної прокуратури України, Верховного Суду України, Військової прокуратури, Державної судової адміністрації, Державної пенітенціарної служби України, Державного комітету статистики України.

**Наукова новизна отриманих результатів** полягає в тому, що за своїм характером і змістом дисертація є першим в Україні комплексним монографічним дослідженням, яке присвячене проблемам запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців. Автором сформульовано низку положень, висновків та пропозицій, нових у концептуальному плані і важливих для практики запобігання цьому виду злочинності, а саме:

*уперше:*

– визначено кримінологічне поняття військового насильницького злочину, під яким пропонується визнавати суспільно небезпечне, кримінально протиправне діяння, яке посягає одночасно на порядок несення військової служби і на життя, здоров'я, фізичну та психічну недоторканість особи шляхом застосування фізичного та (або) психічного насильства поза або всупереч волі потерпілої особи, яке вмотивоване ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією і спричиняє фізичну та (або) психічну шкоду або ставить під загрозу застосування такої шкоди іншій особі, а також здійснена класифікація військових насильницьких злочинів за комплексною кримінологічною підставою на наступні види: 1) злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності військовослужбовців: порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, порушення правил поведження зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового чергування, порушення статутних правил внутрішньої служби, злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні; 2) злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності інших осіб: насильство над населенням у районі

воєнних дій, погане поводження з військовополоненими, мародерство; 3) насильницькі злочини проти військових начальників: непокора; опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, погроза або насильство щодо начальника; 4) насильницькі злочини військових начальників: перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень.

– на підставі аналізу сучасної кримінологічної інформації надана типологія насильницьких злочинців-військовослужбовців: 1) випадкові, для яких насильницький злочин є результатом їх неналежної, а іноді неадекватної реакції на конфлікт конкретну життєву ситуацію; 2) стійкі, які характеризуються постійною агресивною спрямованістю і здатністю застосувати насильство в різних ситуаціях; 3. злісні, для яких агресивна та насильницька поведінка є «нормою» у міжособистісних стосунках;

*удосконалено:*

– визначення поняття кримінального насильства у військовій сфері, яке може бути фізичним або психічним і характеризується наступними ознаками: проявляється як взаємодія соціальних суб'єктів (тобто знаходить свій прояв в суспільних відносинах осіб); його наслідком може виступати фізична та психічна шкода або реальна загроза заподіяння такої шкоди; характеризується певними кількісними показниками, виключно зовнішніми проявами та якісними особливостями; умисність дій, їх суспільно небезпечний характер; є формою примусу з найвищим ступенем інтенсивності у застосуванні психічної чи фізичної сили, а також інших примусових заходів; застосовується особами, які згідно з діючим законодавством є військовослужбовцями та позицію щодо спеціальної протиправності військових злочинів (особливостями такого виду протиправності є те, що діянням порушуються не лише кримінально-правові норми, а і норми інших галузей права: адміністративного, військового, чий норми здійснюють регулювання порядку несення військової служби у різних формуваннях військовослужбовців) та двооб'єктності таких злочинів – ці

злочини окрім основного безпосереднього об'єкта – відносини військової служби мають ще й додатковий безпосередній об'єкт – життя і здоров'я людини, її фізичну та психічну недоторканість;

– положення про криміногенний вплив ідеологічних факторів на сучасну насильницьку злочинність військовослужбовців, згідно з якими основною ідеологічною детермінантою насильницької злочинності військовослужбовців є втрата ідеологічних орієнтирів як в суспільстві взагалі, так і в середовищі військовослужбовців зокрема, а також положення про те, що детермінанти насильницьких злочинів військовослужбовців поділяються на: не обумовлені військовою службою і обумовлені військовою службою (особливо в період бойових дій);

– класифікацію жертв насильницьких злочинів військовослужбовців, серед яких виділяються: агресивні жертви (поведінка таких осіб провокує насильницькі дії з боку винної особи); активні жертви (їх поведінка, хоча і не так швидко веде до виникнення конфлікту, але також створює ситуацію, коли є можливим використання насильства стосовно них); пасивні жертви (не чинять опору злочинцю); некритичні жертви (для них є характерним відсутність навичок належним чином оцінювати ситуацію та обирати належний стиль поведінки); нейтральні жертви (їх поведінка ніяким чином не сприяє вчиненню кримінального правопорушення).

– думку про те, що важливе місце в колі суб'єктів запобігання військової злочинності займають молодші командири. Відповідна Концепція реформування даної сфери повинна здійснюватися в короткостроковій і середньостроковій перспективі. Перша включає в себе: розвиток структури молодших командирів; укомплектування цих посад тільки військовослужбовцями-контрактниками; підготовка молодших командирів за стандартами країн НАТО; призначення на конкурсній основі за результатами щорічної атестації. Середньострокова перспектива передбачає: створення і забезпечення функціонування багаторівневою системи підготовки молодших командирів за базовим, середнім і вищим рівнем; підтримання належної



мотивації до служби молодших командирів шляхом підвищення соціальних стандартів їх служби тощо;

– підходи щодо патріотичного та військово-патріотичного виховання молоді та інших громадян. Виховання почуття патріотизму і любові до своєї країни повинно здійснюватися не тільки з метою військово-патріотичного виховання. Воно потрібно для усунення того дисбалансу, який з'явився в суспільстві. Це стосується зловживання ідеями патріотизму з боку окремих політиків та громадських діячів, що призводить до нівелювання цієї важливої складової виховання громадян України;

*дістали подальшого розвитку:*

– дослідження кількісних показників злочинності військовослужбовців в Україні і встановлено, що структура злочинності військовослужбовців складається із загальнокримінальних і військових злочинів. Злочини загальнокримінального спрямування становлять понад 18 %, військові злочини складають більше 81 %. Тяжкі та особливо тяжкі злочини в структурі злочинності військовослужбовців складають від 50 % до 70 %. Серед загальнокримінальних злочинів військовослужбовців: 22 % – це злочини проти власності; 16 % – злочини проти життя і здоров'я, понад 14 % – злочини в сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів і прекурсорів, понад 8 % – злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, приблизно 3 % – злочини проти громадського порядку. Небезпечною є ситуація, коли майже кожен третій злочин – це злочин, який передбачений ст. 263 КК України – «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами». Тобто можна констатувати той факт, що кожен восьмий злочин загальнокримінальної спрямованості, який вчиняється військовослужбовцями є насильницьким і посягає на життя і здоров'я особи;

– позиція щодо трирівневої системи заходів запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців – на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях та явлення про те,

що заходи загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального характеру протидії насильницькій злочинності військовослужбовців можуть бути економічними, політичними, ідеологічними, культурними, національними, соціально-біологічними, соціально-психологічними, організаційно-управлінськими, правовими та іншими;

– підходи щодо, виділення в окремий напрямок заходів запобігання злочинності військовослужбовців в бойовій обстановці (їх можна поділити на дві великі групи: 1) заходи, які розробляються і впроваджуються у мирний час під час підготовки до бойових дій: належне матеріально-технічне, морально-психологічне, організаційне забезпечення підготовки військовослужбовців до бойових дій; впровадження ідеології патріотизму та формування відповідної свідомості військовослужбовців; належна державна турбота за учасниками бойових дій та членами їх родин; вдосконалення військової майстерності військовослужбовців; належна кадрова політика та відбір осіб до військових підрозділів, які будуть приймати участь у бойових діях; розробка, впровадження та реалізація нормативних актів, які регулюють діяльність військовослужбовців під час бойових дій; належна підготовка фахівців-юристів у військовій сфері, які будуть проводити досудове слідство та здійснювати правосуддя відносно таких категорій осіб; запобігання злочинам, які можуть бути вчинені військовослужбовцями у мирний час поза межами території бойових дій; протидія корупційним проявам у всіх сферах існування військовослужбовців; 2) заходи, що застосовуються під час бойових дій: належна поведінка командирів в бойовій обстановці, своєчасне вирішення конфліктів, які виникають між військовослужбовцями; належне матеріально-технічне, організаційне, психологічне забезпечення діяльності військових в умовах бойової обстановки; постійний контроль за діяльністю військових начальників та інших військовослужбовців з боку органів військового правопорядку (прокуратура, суди тощо).

**Практичне значення отриманих результатів.** Сформульовані й обґрунтовані в дисертації положення, висновки і рекомендації будуть мати не лише теоретичне значення для розвитку кримінологічної науки, а й будуть спрямовані на всебічне удосконалення практики запобігання насильницьким злочинам військовослужбовців. Висновки і пропозиції, які планується здійснити в дисертації, можуть бути використані:

- *у науково-дослідній сфері* – одержані результати стимулюватимуть подальші дослідження явища насильницької злочинності військовослужбовців, а також проблем, пов'язаних із запобіганням їй (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України від 10.12.2020 р.);

- *у правотворчій діяльності* – отримані результати матимуть значення при уточненні та вдосконаленні норм кримінального та іншого законодавства України, яке спрямоване на запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців;

- *у правозастосовній діяльності* – для покращення існуючих і розробки нових заходів запобігання вказаним злочинам на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях;

- *в освітньому процесі* – при підготовці відповідних навчально-методичних матеріалів із дисциплін «Кримінологія», «Кримінальне право. Особлива частина» та відповідних спеціальних курсів (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження у науковий та навчальний процес юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна від 21.12.2020 р.)

**Апробація матеріалів дисертації.** Основні положення дисертації обговорено на засіданнях кафедри кримінально-правових дисциплін Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Результати, що розкривають основні положення дисертаційного дослідження, оприлюднені дисертантом на міжнародних, всеукраїнських науково-практичних і науково-

теоретичних конференціях, семінарах та «круглих столах», а саме: «Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри» (м. Харків, 20 квітня 2018 року), «Правові засади діяльності правоохоронних органів» (м. Харків, 10 грудня 2018 року), «Теорія та практика сучасної юриспруденції» (м. Харків, 30 березня 2019 року), «Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та громадського порядку» (м. Харків, 18 квітня 2019 року), «Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень» (м. Запоріжжя, 11 травня 2019 року).

**Публікації.** Основні положення і результати дисертаційного дослідження знайшли відображення в десяти наукових працях, зокрема: у п'яти друкованих наукових статтях, з яких одна – у міжнародному науковому виданні, – чотири у друкованих фахових виданнях; п'яти тезах доповідей, які розміщено у збірках матеріалів науково-практичних конференцій.

**Структура та обсяг дисертації.** Дисертація виконана в обсязі, який відповідає вимогам до такого роду робіт, та складається з анотації, переліку умовних позначень, вступу, трьох розділів, що містять сім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (298 найменувань) та восьми додатків. Загальний обсяг дисертації становить 225 сторінок. Основний текст займає 165 сторінок, список використаних джерел – 30 сторінок, додатки – 14 сторінок.

## РОЗДІЛ 1

### НАСИЛЬНИЦЬКА ЗЛОЧИННІСТЬ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ЯК ОБ'ЄКТ КРИМІНОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

#### 1.1 Поняття, види та ознаки насильства як кримінологічної та кримінально-правової категорії

Предмет даної роботи вимагає від нас розгляду двох його складових: насильства (насильницької злочинності) і суб'єктів (особистостей) вчинення цих злочинів, які є військовослужбовцями. Почнемо з дослідження поняття насильства та його найбільш небезпечного виду – кримінального насильства.

Насильство розглядається в багатьох аспектах. Такими аспектами є біологічний, психологічний, соціальний, політичний та інші. Фахівці, які досліджують дану проблему відносять насильство до загальнонаукових понять, яке інтегрує в собі результати наукових доробок представників різних наук [108, с. 62]. Ці доробки мають істотне теоретичне та практичне значення і для наук кримінально-правового циклу, в тому числі і кримінології.

Насильство в загальному значенні – це застосування до будь-кого фізичної сили; примусовий вплив на будь-кого чи будь-що; неправомірне застосування фізичної сили; примус до чогось [190, с. 384]. Словник сучасної української мови насильством визначає застосування фізичної сили для досягнення чого-небудь; примусовий вплив на когось, щось. Насильний – це те, що здійснюється всупереч чиймось бажанням, чийсь волі [42, с. 579].

У філософії та психології насильство розглядається як конкретний прояв агресії людини до собі подібних. А. Гугенбюль під насильством розуміє одну із форм ескалації агресивного ставлення взаємодіючих сторін [72, с. 9]. В свою чергу, П. Куттер визначає насильство як ворожу поведінку індивіда, який використовує фізичні та (або) психологічні засоби для того,

щоб травмувати суперника, прямо або непрямо нанести йому шкоду [155, с. 67].

В науці кримінального права насильство поділяється на два основних види: фізичне насильство та психічне насильство. Останнє, як правило обмежується різноманітними погрозами, які характеризуються конкретними кримінально-правовими ознаками.

Важливими характеристиками кримінального насильства є: існування його в суспільних відносинах; наявність фізичної та (або) психічної шкоди; використання певних засобів нанесення такої шкоди. Ураховуючи це, О.М. Гумін в якості насильства як кримінально-правової категорії розуміє завжди умисний та суспільно небезпечний, протиправний вплив шляхом фізичного або психічного посягання особи на інших осіб, внаслідок чого або заподіюється шкода, або створюється реальна загроза заподіяння певної шкоди життю, здоров'ю, честі та гідності чи іншим правам і свободам громадян, які гарантуються Конституцією і які охороняються законодавством України про кримінальну відповідальність [73, с. 80]. Машинська Н.В., в свою чергу, наголошує, що насильство – це активний, свідомий акт волі однієї людини щодо іншої, який спрямований на волевиявлення останньої, який наносить або здатний нанести шкоду інтересам, які охороняються кримінальним законодавством. Воно може бути, як фізичним, так і психічним [175, с. 139].

Традиційно під насильством розуміється саме фізичне насильство. Так С.М. Абельцев та А.Н. Классен наголошують, що поняття «насильство» охоплює всі випадки застосування фізичного насильства та погрози його застосування [1, с. 290, 124, с. 14]. В.І. Симонов, який насильством в кримінальному праві визнає винне злочинне діяння, яке проявляється в різних формах і не належить до обставин, що виключають кримінальну відповідальність [244, с. 17].

Таким чином, насильство в науках кримінально-правового циклу є саме протиправним. Воно не може мати ознаки правомірності.

В кримінології, на відміну від кримінального права, насильство розглядається ширше за засобами і метою. Так російський кримінолог Ю.М. Антонян під насильством розуміє як фізичний, так і психічний вплив на людину, нанесення їй шкоди заради власних інтересів або такий вплив, який характеризується ігноруванням можливого нанесення шкоди [12, с. 222]. В свою чергу, Наумов А.В. хоча і наголошує, що насильство можливе лише проти особистості, але вважає, що це можуть бути як суспільно корисні, так і суспільно шкідливі дії, які можуть бути вчинені як умисно, так і з необережності, включаючи і заподіяння шкоди при обставинах, які виключають злочинність діяння [185, с. 56]. Слід погодитись з такою позицією вченого, ще при розробці «Кримінального Уложення» 22 березня 1903 року для виключення тлумачення насильства як насильства над речами до слова «насильство» були додані слова «над особою» [293, с. 222]. Насильством визнавалося протизаконне застосування фізичної сили проти особи потерпілого [275, с. 33].

Перші визначення поняття насильства в науках кримінально-правового циклу та його ознаки майже збігалися з ознаками злочину взагалі. Так, Піонтковський О.О. зазначав, що основною ознакою насильства є примус, який здійснюється стосовно інших осіб і суперечить бажанням останніх [214, с. 88]. Землюков С.В. під насильством розуміє узагальнену форму спричинення реальної шкоди здоров'ю людини та її особистої недоторканості [99, с. 125]. Р.А. Базаров, даючи визначення поняття насильства, акцентує увагу на такій його суб'єктивній ознаці, як умисний характер і можливості спричинення його як безпосередньо, так і опосередковано [26, с. 42-43].

У визначеннях поняття насильства дослідниками по-різному визначається механізм впливу на свідомість потерпілої особи. Вживаються не рівнозначні терміни: «проти», «всупереч», «поза волею» потерпілої особи. На наш погляд, саме два останніх терміни характеризують кримінальну насильницьку поведінку винної особи. Так, В.В. Іванова під насильством

розуміє суспільно небезпечний протиправний фізичний або психічний вплив на іншу людину, який вчиняється всупереч або поза її волею, який викликає небезпеку для її життя або здоров'я в момент спричинення, позбавлення свободи, яке може спричинити шкоду здоров'ю різного ступеня тяжкості або смерть [105, с. 16]. В.О. Навроцький визначає наступні ознаки кримінального насильства: активна форма поведінки (кримінальне насильство, вчинене шляхом бездіяльності неможливе; до насильницьких дій не відносяться випадки заподіяння шкоди самому собі; вони здійснюється всупереч волі потерпілої особи; спрямоване на заподіяння життю іншої людини, її здоров'ю, особистій свободі, зовні може виражатися у позбавленні життя, нанесенні тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості, мордуваннях, побоях, спричиненні фізичного болю, позбавленні свободи особи; насильство виражається саме у фізичному впливі на потерпілого [182, с. 10-11].

На нашу думку, більшість кримінально-правових та кримінологічних визначень поняття насильства страждають істотним недоліком. Ці визначення мають в основному об'єктивні ознаки такого виду кримінальної поведінки. Поза увагою залишаються суб'єктивні ознаки, а саме особливості мотивів (мотивації) вчинення таких злочинів. Слід констатувати, що проблема поняття насильства як кримінально-правової і кримінологічної категорії оптимально вирішена українським дослідником цього соціально-правового явища О.М. Храмцовим. Вчений наголошує, що насильство як кримінально-правова категорія це умисний, суспільно небезпечний, протиправний вплив на іншу особу, який характеризується ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією і здійснюється фізичними та (або) інформаційними діями (дією чи бездіяльністю) всупереч чи поза волею людини і впливає на свободу її волевиявлення або спричиняє їй фізичну та (або) психічну шкоду або містить реальну загрозу їх спричинення. Під насильством, як кримінологічною категорією розуміється вид агресивної поведінки, яка носить протиправний характер і спричиняє фізичну чи психічну шкоду іншій людині чи ставить під загрозу спричинення



їй такої шкоди [282, с. 392]. Слід також погодитись з О. Казимировою, що кримінальне насильство останнім часом, якісно змінюється. Така ситуація пов'язана з підвищенням ступеню небезпеки, жорстокості та зухвалості вчинених насильницьких злочинів [112, с. 10]. Але зберігаються її основні два види: фізичне насильство та психічне насильство.

Насильство як кримінально-правова категорія повинно характеризуватися певними ознаками об'єктивної (зовнішньої) та суб'єктивної (внутрішньої) сторони. У залежності від способу дії, А.А. Піонтковский та В.Д. Меньшагін до фізичного насильства відносили будь-який вплив на тілесну недоторканність потерпілого [215, с. 722]. Інші автори в обов'язкову ознаку фізичного насильства включають його наслідок. Так, Ю. Воронін і П. Тельнов вважають, що фізичне насильство це вплив на потерпілого, що може полягати в нанесенні удару або ударів, у заподіянні тілесних ушкоджень (як легких, так і тяжких), у катуваннях і мученнях, а також у заподіянні смерті потерпілому [250, с. 115]. Ототожнює фізичне насильство з наслідками і П.А. Дубовец [84, с. 8]. Він підтримує позицію, яка існує в теорії кримінального права про те, що наслідки є невід'ємною частиною дії [158, с. 126; 154, с. 42-43].

В.І. Сімонов та В.Г. Шуміхін справедливо наголошують, що в такому підході ігноруються суб'єктивні ознаки фізичного насильства. Вони вважають, що фізичне насильство – це усвідомлений вплив шляхом використання фізичної сили для порушення тілесної недоторканності іншої особи поза або всупереч її волі, що є неправомірним або в силу антигромадської спрямованості, або в силу заборони законом застосування фізичної сили в даній ситуації [244, с. 19]. Відомий український криміналіст М.І. Панов визначає фізичне насильство як умисний, протиправний фізичний вплив на тіло іншої людини шляхом порушення її тілесної недоторканності, поєднане з спричиненням фізичного болю або легких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень [197, с. 26-27]. А.В. Наумов під фізичним насильством розуміє будь-який суспільно небезпечний і протиправний безпосередній

вплив на життя, здоров'я людини, її права і свободи [185, с. 50]. О.В. Старков зазначає, що фізичне насильство здійснюється внаслідок фізичного, тілесного зіткнення злочинця і жертви, як безпосереднього (наприклад, при зґвалтуванні, насильницькому мужолозтві й ін.), так і опосередкованого (наприклад, вбивство з вогнепальної зброї, вбивство, шляхом отруєння і т.і.) [255, с. 34]. Т.Д. Лисько до фізичного насильства відносить протиправний вплив за допомогою фізичної сили на іншу особу (органи, тканини або фізіологічні функції організму) проти або поза волю, що посягає на тілесну недоторканість, здоров'я чи життя, обмежує або виключає свободу її волевиявлення [160, с.10]. Таким чином, під фізичним насильством більшість науковців розуміють будь-який протиправний вплив на організм іншої особи проти її волі.

На наш погляд, кримінальне насильство повинно характеризуватися низкою обов'язкових об'єктивних та суб'єктивних ознак. До об'єктивних відносяться: потерпілий (інша особа), суспільно небезпечне діяння, суспільно небезпечні наслідки та причинний зв'язок між діянням та наслідками. Інші ознаки об'єктивної сторони (місце, час, обстановка, спосіб тощо) не мають істотного кримінально-правового значення. У науці по-різному визначається зовнішня сторона фізичного насильства: застосування мускульної сили до тіла іншої особи; застосування фізичної сили до іншої особи; фізичний вплив на тілесну сферу (біологічну підструктуру) людини; фізичний вплив на тканини людини; вплив на організм іншої людини; вплив одного суб'єкту відносин на іншого тощо. Як справедливо наголошує Р.Д. Шарапов при енергетичному впливі процес шкідливих змін в предметі носить чисто матеріальний характер і пов'язаний з переносом фізичної енергії (механічної, хімічної, теплової, ядерної тощо). Енергетичний вплив на предмет може здійснюватись людиною безпосередньо частинами свого тіла або опосередковано за допомогою різних предметів (знарядь) [291, с. 44].

Українські правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень визначають, що тілесні ушкодження можуть виникати

як наслідок фізичних, хімічних, біологічних зовнішніх ушкоджуючих факторів [220, с. 5-9]. До фізичного впливу відносяться: нанесення ударів частинами тіла людини, різними предметами, використання вогнепальної та холодної зброї, високих та низьких температур, електроструму тощо. Для хімічного впливу характерним є застосування сильнодіючих та отруйних хімічних речовин. Внаслідок біологічного впливу потерпілий заражається шкідливими мікробами та бактеріями. Ураховуючи це, Л.Д. Гаухман виділяє такі види фізичного насильства: 1) таке, що впливає на тіло людини; 2) таке, що впливає на внутрішні органи людини без пошкодження поверхневих тканин (наприклад, отруєння) [64, с. 19].

Всі вчені, які досліджують кримінальне насильство визначають його активну форму. Але стосовно можливості його вчинення шляхом бездіяльності така єдність думок відсутня. Так І.Я. Козаченко та Р.Д. Сабіров наголошують на тому, що неможливо здійснити фізичне насильство шляхом бездіяльності [125, с. 25]. У свою чергу, П.Н. Назаров припускав таку можливість [183, с. 89]. Його підтримує і Р.Д. Шарапов. Вчений вважає, що бездіяльність при насильстві є змішаною. Тобто фізичне насильство шляхом бездіяльності буде лише в тому випадку, коли небезпечний стан, який призвів до фізичної шкоди був породжений самою бездіяльністю [291, с. 88]. Нами підтримується така позиція. Фізичне насильство може мати ознаки злочинної бездіяльності. М.І. Панов наголошує, що у насильницьких злочинах проти особи бездіяльність може мати місце в доведенні до самогубства при незабезпеченні належних умов життя батьками дітям, які перебувають на їх утриманні, чи дітьми щодо непрацездатних батьків (не дають їсти, пити, одягу, тепла тощо і таким чином впливають на їх психіку [199, с. 45]. Ми також вважаємо, що фізичне насильство може вчинятися шляхом як дії так і бездіяльності.

Суспільно небезпечні наслідки кримінального насильства також мають свої особливості. Одним з суспільно небезпечних наслідків фізичного насильства виступає в першу чергу, фізична шкода. Традиційно під нею

розуміються шкідливі зміни у фізичній (біологічній) природі людини. До такої шкоди в першу чергу, відносяться смерть людини, тілесні ушкодження різного ступеню тяжкості, фізичний біль, фізичні страждання потерпілого. Але не завжди фізичне насильство призводить до таких наслідків. Так В.І. Симонов наголошує на тому, що під насильством слід розуміти, в першу чергу саму дію, а потім можливі наслідки, тому що настання наслідків для фізичного насильства є зовсім необов'язковим [244, с. 8]. Його підтримує М.І. Панов, який визначає, що фізичне насильство – це особлива характеристика злочинної дії, спосіб її вчинення, але не наслідки цієї дії [198, с. 33]. На наш погляд, наслідками фізичного насильства може виступати як фізична шкода, так і реальна можливість настання такої шкоди.

По-різному визначається і поняття психічного насильства. Одні дослідники зводять його до погроз. Інші достатньо широко його тлумачать. Окремі взагалі виключають наявність кримінального психічного насильства. Ми підтримуємо думку О. Друзіна, який зазначає, що психічне насильство відрізняється від фізичного не по наслідкам, які настають (вони можуть бути абсолютно однаковими), а по механізму нанесення шкоди здоров'ю потерпілого [83, с. 23]. Тривалий час і до сих пір зберігається думка про те, що психічне насильство в кримінальному праві обмежується лише різноманітними погрозами. Так, ще на початку ХХ сторіччя І. Я. Фойницький вказував, що законодавство відокремлює насильство в вузькому сенсі, або фізичне, від погроз як насильства психічного [275, с. 33].

Окремі дослідники взагалі не відносять психічне насильство до насильства. На їх думку, насильство завжди виражається саме у фізичному впливі на потерпілого. Погрози, залякування, які відносяться до так званого «психічного насильства» не охоплюються цим поняттям. Підставу для такого висновку дає саме законодавство про кримінальну відповідальність, яке передбачає в якості суспільно небезпечного діяння окремо насильство та погрозу його застосування. [80, с. 10-11]. Ми не можемо погодитись з такою думкою. Погрози є лише одним з проявів кримінального психічного

насильства. Р.А. Левертова зазначає, що психічне насильство, на відміну від фізичного, впливає на психіку людини, викликаючи різні почуття – страх, гнів, обурення. Психічне насильство виражається в погрозах спричинення фізичної, моральної, майнової шкоди, позбавленні яких-небудь благ, обмеженні волевиявлення [156, с. 5-6]. Нами підтримується позиція О.М. Храмцова, який, під психічним насильством розуміє умисний, суспільно небезпечний та протиправний вплив на психіку іншої людини, який характеризується ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією, що здійснюється інформаційним або позаінформаційним шляхом поза чи всупереч волі людини і здійснює вплив на свободі волевиявлення останньої або наносить їй психічну та (або) фізичну шкоду [283, с. 205].

Наприкінці слід зазначити, що насильницька злочинність військовослужбовців не може бути об'єктивно досліджена без встановлення важливих ознак насильства як кримінально-правової та кримінологічної категорії. Військовослужбовці можуть вчиняти як загальнокримінальні насильницькі злочини, так і військові злочини, які характеризуються насильницькою поведінкою і спеціальною мотивацією. Дослідження природи кримінального насильства, його основних суб'єктивних та об'єктивних ознак дозволяє дослідити механізм вчинення насильницьких злочинів військовослужбовців і розробити низку правових заходів протидії такому виду кримінального насильства, а також заходів загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців.

## **1.2 Поняття, ознаки та класифікація насильницьких злочинів військовослужбовців**

Нами вже наголошувалося раніше, що злочинність військовослужбовців є небезпечним та дестабілізуючим фактором, який дуже

негативно впливає не тільки на Збройні Сили, алей в цілому на національну безпеку держави. Чим вона має вище рівень, тим менше можливостей для використання армії в якості ефективного інструменту вирішення зовнішньополітичних і внутрішніх проблем нашої країни [204, с. 233, 205, с. 84].

Насильницька злочинність військовослужбовців є окремим підвидом такого небезпечного явища як насильницька злочинність. Саме насильство (фізичне або психічне) має важливе значення і для встановлення характеру вчиненого злочину, віднесення його до категорії насильницьких. Як справедливо наголошує Т.А. Денисова, непоодинокі випадки насильства серед військовослужбовців Збройних Сил нашої країни, представників правоохоронних органів та інших військових формувань, як правило, не отримують відповідного суспільного резонансу, але їх шкідливі наслідки для суспільства і цілому і Збройних Сил та правоохоронців, зокрема, є не менш тяжкими, оскільки впливають на зниження їх боєздатності [77, с. 73]. В свою чергу, відомий російський кримінолог Ю.М. Антонян виділяє насильство у військах в окрему групу насильницької злочинності в закритих спільнотах. На його думку, вона схожа на злочинність в місцях позбавлення волі і характеризується ієрархічністю, субкультурою та відповідними соціальними процесами за правилами ієрархії [10, с. 25].

В попередніх наших роботах ми зазначали, що при розбудові правової, демократичної і незалежної держави необхідною складовою є оборона її суверенітету, недоторканості кордонів та територіальної цілісності. В умовах гібридної війни Російської Федерації проти України важливими є питання забезпечення військової дисципліни, військового правопорядку та бойової готовності Збройних Сил та інших військових формування, які створюються у відповідності з діючим законодавством нашої країни. Важливим напрямком в цій діяльності є запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців. Така діяльність не може бути ефективною без відповідних теоретичних кримінологічних розробок запобігання

насильницьким злочинам військовослужбовців. Такі розробки починаються з формулювання кримінологічного поняття військового насильницького злочину та виділення їх окремих видів [206, с. 222; 207, с. 161].

Перед тим, як приступити до визначення ознак насильницьких злочинів військовослужбовців слід визначитися з тим, а що є розуміється взагалі під насильницькою злочинністю як окремим кримінологічним видом.

Як справедливо зазначає Л.Д. Гаухман, поняття насильницького злочину має значення не тільки для кримінології та кримінально-виконавчого права, а і при вирішенні кримінально-правових питань. Постановка питання про загальне визначення поняття насильницьких злочинів обумовлена тим, що вони мають схожі риси і внаслідок цього на практиці часто виникають труднощі в правильному їх розмежуванні [65, с. 16]. Вченими в основному визначені основні ознаки насильницьких злочинів. Разом з тим, окремі з цих ознак потребують більш детального дослідження. Автор даної роботи також долучився до вирішення цієї проблеми.

А.І. Алексєєв в якості головної ознаки насильницького злочину визначає саме насильство над потерпілою особою, під яким слід розуміти незаконне, примусове застосування сили, тобто такий вплив, які здійснюється проти волі іншої особи. На його думку, до насильницьких злочинів слід відносити діяння, які наносять шкоду різним об'єктам, але мають єдину мотивацію, яка може бути насильницькою чи агресивно-насильницькою. Це може бути так зване «інструментальне» насильство (корисливого спрямування) і насильство як самоціль [5, с. 229].

В.Н. Бурлаков та В.П. Сальников вважають, що в групу насильницьких злочинів входить значна частина посягань, в яких фізичне та психічне насильство над особою виступає в якості способу їх вчинення, засобу досягнення злочинної мети [143, с. 262].

А.І. Долгова справедливо вказує на те, що до насильницьких злочинів слід відносити злочини, в яких насильство є не просто засобом досягнення злочинної мети, а важливим елементом мотивації. Тому, на її думку, до

насильницьких злочинів не слід включати корисливо насильницькі злочини та насильницькі злочини проти громадської безпеки. Насильство в таких злочинах носить інструментальний характер [142, с. 439].

А.Ф. Зелінський пропонує взагалі відмовитись в кримінології від поняття насильницького злочину. Він вважає доречним ввести поняття агресивного злочину та агресивної злочинності. До цього виду злочинності вчений відносить не тільки діяння, які посягають на життя та здоров'я іншої особи, а і так званий вандалізм (нанесення шкоди неживим об'єктам). На його думку, агресивні злочини – це передбачені кримінальним законодавством дії, що виражають руйнівні (деструктивні) тенденції винних осіб, які вмотивовані ворожістю, ненавистю до людей, суспільства, речей, природи і мають на меті нанесення шкоди таким об'єктам [96, с. 172].

Слід зазначити, що вказуються і різні ознаки таких злочинів. Так, Л.Д. Гаухман розглядає насильницькі злочини в якості самостійної групи, яка має специфічні ознаки, що посягають на особу і супроводжуються умисним вчиненням насильства, спроби застосування насильства або погрози насильством незалежно від того, чи є ці дії конструктивним елементом складу злочину чи ні [64, с. 42-43]. В свою чергу, О.В. Старков до насильницьких злочинів відносить суспільно небезпечні та кримінально протиправні діяння, які вчиняються шляхом нанесення фізичної шкоди, душевної травми або обмеження свободи волевиявлення і породжуються агресивною криміногенною ситуацією [256, с. 35].

В.В. Лунаєв наголошує на тому, що основною ознакою, що відрізняє насильницькі злочини від інших є наявність фізичного чи психічного насильства над жертвою злочину чи наявність різноманітних погроз застосування такого насильства. На його думку, не є насильницьким злочином вбивство з необережності. Хоча в цьому випадку, і здійснюється фізичний вплив на організм іншої людини але такі діяння не відрізняються від порушення правил безпеки, внаслідок чого наноситься фізична шкода з необережності аж до позбавлення життя людини [169, с. 193].



Відсутній і єдиний підхід щодо визначення кола саме насильницьких злочинів. Одні дослідники до таких злочинів відносять лише злочини проти життя та здоров'я, статевої свободи та статевої недоторканості особи (вбивства, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, побої та мордування тощо) [139, с. 277-288]. Інші включають в коло насильницьких злочинів і хуліганство, вимагання, розбій, насильницький грабіж [82, с. 5]. Треті до насильницьких злочинів відносять любі кримінальні правопорушення, об'єктивна сторона яких характеризується фізичним насильством або погрозою його застосування [185, с. 58-59].

Л.Д. Гаухман під насильницьким злочином розуміє злочин, який пов'язаний з насильством або погрозою застосування насильства. Насильство не завжди спричиняє фізичну шкоду людині. Тому під насильницьким слід розуміти злочини, спрямовані на нанесення шкоди фізичним благам особистості [65, с. 3].

С.М. Іншаков насильницькими злочинами вважає лише вбивства, тілесні ушкодження різного ступеня тяжкості, побої, мордування, захоплення заручника або викрадення людини, незаконне позбавлення волі, терористичний акт, посягання на життя працівника правоохоронного органу чи представника влади тощо. [107, с. 145].

Ю.М. Антонян значно ширше дивиться на коло насильницьких злочинів. Ними він вважає передбачені кримінальним законом умисні фізичні дії, які спричиняють фізичну шкоду особі, а також різні погрози нанесення такої або будь-якої іншої шкоди, примусовий вплив на людину, її утиснення, порушення особистої недоторканості. Наслідками таких насильницьких злочинів може бути позбавлення життя, шкода фізичному або психічному здоров'ю, честі, гідності та свободі індивіда, небажаної для нього зміни соціального статусу [12, с. 54]. А.Г. Кальман під насильницькою злочинністю розуміє певну сукупність умисних злочинів, що вчиняються шляхом застосування фізичної сили або погрози її застосування, які втручаються у фізичну або психічну цілісність потерпілого і мають своєю

метою позбавити життя, нанести шкоду здоров'ю, фізичній свободі, тілесній недоторканості [114, с. 123]. М.І. Панов до насильницьких злочинів в широкому сенсі слова відносить умисні злочини, які посягають на фізичні блага особи (життя, здоров'я, тілесну недоторканість), впливають на нормальне функціонування психіки людини, особисту свободу й інші блага особи, які вчиняються шляхом фізичного (або) та психічного насильства [198, с. 4].

Як вбачається, серед кримінологів відсутній єдиний підхід щодо визначення поняття насильницького злочину та його ознак. Так Л.Д. Гаухман наголошує на тому, що насильницький злочин повинен завжди характеризуватися наступними обов'язковими ознаками: бути суспільно небезпечним, протиправним і супроводжуватись фізичним насильством або погрозою застосування такого насильства. При цьому є важливим той факт, що діяння є злочинним в цілому [65, с. 3].

А.Є. Михайлов виділяє п'ять обов'язкових ознак, які характеризують саме насильницький злочин:

- наявність умисного суспільно небезпечного діяння;
- підвищений характер та ступінь суспільної небезпечності;
- об'єктом такого злочину виступають життя та здоров'я іншої людини і які охороняються законодавством про кримінальну відповідальність;
- способами вчинення таких дій є фізичне або психічне насильство;
- вчиняється на ґрунті конфлікту, в основі якого лежать міжособистісні стосунки злочинця та потерпілого [178, с. 9].

В свою чергу, В.П. Філонов визначає наступні ознаки насильницького злочину:

- об'єктом посягання виступають суспільні відносини, які забезпечують фізичне та біологічне існування особистості і охороняються законодавством про кримінальну відповідальність;
- фізичне або психічне насильство є способом вчинення таких злочинів;

- має підвищену суспільну небезпечність і насильницький характер;
- вчиняється проти волі жертви злочину.

Якщо злочин не відповідає хоча б одній з ознак, то він не відноситься до категорії насильницьких [273, с. 177].

О.М. Джужа в якості насильницьких злочинів визнає сукупність умисних посягань, які спрямовані на втручання у фізичну і психічну цілісність жертви злочину, що мають на меті заподіяння їй смерті або тілесного ушкодження [147, с. 141].

Нами вбачається, що в роботах вказаних вчених в основному досліджені їх кримінологічні ознаки, але це в основному саме ознаки, які мають об'єктивний характер (зовнішні ознаки). Недостатньо уваги приділено саме суб'єктивним ознакам насильницьких злочинів (їх внутрішнім характеристикам). Ми вважаємо, що насильницький злочин обов'язково характеризується наступними об'єктивними і суб'єктивними ознаками:

- об'єктами насильницького злочину виступають життя, здоров'я іншої людини, її фізична або психічна недоторканість (ці об'єкти можуть бути як основними так і додатковими);

- способом вчинення такого злочину є фізичне або психічне насильство;

- мотивація є ворожою, інструментальною чи негативістською;

- в якості суспільно небезпечних наслідків виступають фізична та (або) психічна шкода або реальна можливість спричинення такої шкоди;

- такий злочин може бути вчинений лише умисно.

Немає єдності і щодо кримінологічної класифікації насильницьких злочинів.

Так А.І. Долгова та її колеги до насильницьких злочинів відносять: -

- злочини проти життя: просте вбивство, вбивства про обтяжуючих обставинах вбивства при пом'якшуючих обставинах; заподіяння смерті з необережності; доведення до самогубства;

- злочини проти здоров'я: нанесення тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості при обтяжуючих та пом'якшуючих обставинах, побої та мордування;

- злочини проти волі, честі та гідності особи: викрадення людини; незаконне позбавлення волі; незаконне поміщення в психіатричний стаціонар;

- злочини проти статевої недоторканості та статевої свободи: зґвалтування, насильницькі дії сексуального характеру; примушування до дій сексуального характеру [142, с. 439].

В.Н. Бурлаков, В.П. Сальников до насильницьких злочинів відносять в першу чергу, умисні вбивства, тілесні ушкодження, зґвалтування та хуліганство. На їх думку, останній злочин хуліганство є насильницьким внаслідок, того, що останнє і злочини проти життя і здоров'я є тісно пов'язаними і навіть обумовлюють один одного. Це обумовлено наступними причинами:

- послаблення діяльності, які спрямована на протидію хуліганству призводить через деякий час до збільшення числа тяжких насильницьких злочинів, а посилення, навпаки, зменшує їх рівень;

- в основі більшості суспільно небезпечних діяння проти життя та здоров'я особи лежать хуліганські спонукання (мотиви);

- хуліганство часто поєднується з застосуванням фізичного насильства або погрози його застосування;

- насильницькі злочини та хуліганство мають спільні кримінологічні характеристики особистості злочинця та віктимологічні ознаки [143, с. 262-263].

Як ми раніше зазначали в цій роботі, А.Ф. Зелінський дотримується позиції, що поняття насильницької злочинності слід замінити на поняття агресивної злочинності. На його думку, поняття агресивної злочинності є більш широким порівняно з насильницькою злочинністю, що дозволяє створити нову кримінологічну групу злочинів, які мають свої особливості.

До агресивних злочинів вчений відносить:

- умисні посягання на життя, здоров'я, честь та гідність;
- злочини проти держави, громадської безпеки, громадського порядку та порядку управління;
- незаконні дії службових осіб при виконанні ними своїх службових обов'язків;
- насильницькі статеві злочини;
- вандалізм (поняття, яке охоплює всі форми знищення або пошкодження матеріальних та культурних цінностей, а також об'єктів природи [96, с. 172]).

Позиція дуже цікава, але поняття «агресії» не є кримінально-правовим і не визначено законодавчо. Часто воно застосовується як синонім поняття «насильство»

О.Ю. Михайлов взяв за основу класифікації насильницьких злочинів такі суб'єктивну їх ознаку як мета. Він пропонує класифікувати такі злочини на:

- раціонально-насильницькі (для них насильство виступає як спосіб досягнення злочинної мети: вбивство з корисливих мотивів, розбій, вбивство з метою приховати інший злочин тощо);
- агресивно-насильницькі (в таких злочинах мета досягнута з моменту вчинення самих насильницьких дій: вбивства та тілесні ушкодження на побутовому ґрунті, у бійці, з хуліганських мотивів тощо). [179, с. 11].

М.А. Алексєєва класифікує насильницькі злочини за комплексною підставою, якою виступають одночасно мотиви та мета вчинення суспільно небезпечних дій. Виділяються наступні групи насильницьких злочинів:

- злочини, в яких насильство використовується для створення умов по досягненню мети;
- злочини, в яких мотиви насильницьких дій обумовлені міжособистісним конфліктом винного та жертви;

- злочини, в яких мотив та мета є близькими за змістом і остання досягається самим фактом вчинення злочину [6, с. 6].

Для класифікації насильницьких злочинів О.В. Старков використовує комплексну об'єктивну підставу, якою виступають вид насильства та характер шкоди, що заподіюється такими злочинами. Ним виділяються:

- поєднані з нанесенням фізичної шкоди (умисні вбивства, умисне нанесення шкоди здоров'ю, побої, мордування, зґвалтування, насильницькі дії сексуального характеру, хуліганство, доведення до самогубства);

- поєднані з нанесенням психічної шкоди (погрози вбивством або спричиненням тяжкої шкоди здоров'ю, вимагання, спонукання до дій сексуального характеру, примушування давати показання, образа, наклеп тощо; прямо пов'язані з обмеженням свободи волевиявлення особи (незаконне позбавлення волі, незаконне поміщення в психіатричний стаціонар, захоплення заручника);

- поєднані з майновим насильством або погрозою застосування такого насильства (хуліганство, поєднане із пошкодженням або знищенням майна, вандалізм, тероризм, масові заворушення, поєднані із знищенням або пошкодженням майна й інші злочини, що посягають на громадський порядок та громадську безпеку [257, с. 5-6].

Нами зроблена спроба дати авторську класифікацію насильницьких злочинів, яка має певні особливості. А саме: вона не пов'язана з безпосереднім об'єктом цих злочинів; в ній використовується комплексна кримінологічна підстава, які включає об'єкт злочину, спосіб вчинення злочину, особливості мотивації, особливості особистості злочинця та потерпілого; вона охоплює як злочини, що вчиняються шляхом фізичного насильства, так і насильства психічного; до таких злочинів відносяться і окремі корисливо-насильницькі злочини. Ми не підтримуємо позицію з О.М. Литвака, який наголошує, що такі злочини, грабіж, вимагання, розбій, бандитизм, вбивство з корисливих мотивів не відносяться до насильницьких, а є загальнокримінальними корисливими злочинами тому що в них фізична

та вербальна агресія, що здійснюється з корисливих мотивів, є засобом задоволення життєвих індивідуальних потреб, а не заради реалізації деструктивних прагнень до знищення і руйнації [163, с. 3]. Нами підтримуються А.Ф. Зелінський та О.М. Бандурка, які зазначають, що корислива мотивація деяких видів агресивної поведінки не обов'язково виключає загальної ворожості та екстремістської спрямованості посягань на особистість, бо неможливо наносити ушкодження, погрожувати смертю, не бажаючи смерті або іншої шкоди потерпілому [26, с. 9].

Таким чином до насильницьких злочинів (кримінальних правопорушень) ми відносимо:

- злочини проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності: умисні вбивства: просте, при обтяжуючих, при пом'якшуючих обставинах; доведення до самогубства; умисне нанесення тілесних ушкоджень різного ступеню тяжкості, тому числі і при пом'якшуючих обставинах, погроза вбивством, погроза знищення майна загальнонебезпечним способом, побої і мордування, катування, незаконне позбавлення волі або викрадення людини, захоплення заручників, незаконне поміщення в психіатричний заклад;

- насильницькі злочини, які посягають на державу, громадську безпеку, громадський порядок та порядок управління: тероризм; диверсія; напад на об'єкти, на яких є предмети, що становлять підвищену небезпеку для оточення; погроза вчинити викрадення або використати радіоактивні матеріали; злісне хуліганство; насильницькі злочини проти представників влади, інших службових осіб та осіб, які виконують свої професійні обов'язки: примушування працівника транспорту до невиконання своїх службових обов'язків; посягання на життя державного чи громадського діяча; опір представникові влади, працівникові правоохоронного органу, члену громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовцеві; погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу; погроза або насильство щодо державного чи громадського діяча; посягання на життя працівника

правоохоронного органу, члена громадського формування з охорони громадського порядку і державного кордону або військовослужбовця; погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок; погроза або насильство щодо судді, народного засідателя чи присяжного; посягання на життя судді, народного засідателя чи присяжного у зв'язку з їх діяльністю, пов'язаною із здійсненням правосуддя; дії, що дезорганізують роботу виправних установ; погроза або насильство щодо захисника чи представника особи; посягання на життя захисника чи представника особи у зв'язку з діяльністю, пов'язаною з наданням правової допомоги; деякі військові злочини, як пов'язані із застосуванням фізичного або психічного насильства до військових службових осіб;

- насильницькі злочини представників влади або інших службових осіб: перевищення влади або службових повноважень, що супроводжується насильством; катування, що вчинене працівниками правоохоронних органів; примушування давати показання; перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень; насильницькі статеві злочини: зґвалтування; сексуальне насильство; примушування до вступу в статевий зв'язок.

Слід зазначити, що всі ці види злочинів можуть бути вчинені і військовослужбовцями.

Ураховуючи це спробуємо надати авторську класифікацію насильницьких злочинів військовослужбовців. Ці злочини мають певну особливість, а саме те, що посягають одночасно на два важливих об'єкта кримінально-правової охорони. Як справедливо зазначає М.Г. Колодяжний, злочини у військовій сфері природно сприяють падінню авторитету державної влади, поширенню у суспільстві страху перед зовнішніми та внутрішніми загрозами, аномії, аморальності, неповаги до військовослужбовців та знижують престижність військової служби [126, с. 110].



Згідно зі ст. 401 КК України, військовими злочинами визнаються злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними та резервістами під час проходження зборів.

До військовослужбовців відносяться військовослужбовці: Збройних Сил України; Служби безпеки України; Національної гвардії України; Державної прикордонної служби України; інших військових формувань, які утворюються згідно з законодавством; Державної спеціальної служби транспорту; Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України; інші особи, визначені законом. Про види таких осіб мова буде йти детально в підрозділі, який присвячений кримінологічній характеристиці особистості насильницького злочинця-військовослужбовця.

В кримінології абсолютно справедливо наголошується на тому, що слід розмежовувати такі категорії, як «злочинність військовослужбовців» та «військові злочини». Вони співвідносяться як ціле і його частина [235, с. 13]. У цілому злочинність військовослужбовців ділиться на дві великі групи: 1. загальнокримінальні злочини; 2. військові злочини. На думку російських кримінологів, перші можуть бути вчинені не тільки військовослужбовцями, а і цивільними особами. Другі характеризуються спеціальним суб'єктом – військовослужбовцем. Специфічним є і об'єкт цих злочинів – військовий правопорядок [142, с. 571].

Фахівці в галузі кримінального права наголошують на тому, що специфіка військових злочинів полягає дещо у вузькому колі суспільних відносин, що існують у межах несення військової служби, яка обмежена суб'єктним колом таких злочинів і механізм спричинення шкоди їх об'єкту [196, с. 88]. Ніколаєнко Т.Б. зазначає, що військовий порядок як форма суспільних відносин визначається: 1. особливістю його існування в межах суспільних відносин, які виникають між різними категоріями військовослужбовців; 2. специфічним статусом таких суб'єктів; 3. регулювання їх повноважень нормами статуту; 4. особливостями змісту

відповідних норм (категоричність, беззастережність виконання тощо); 5. реалізація в сфері службової або бойової діяльності; 6. сферою поширення винятково у військовій діяльності [186, с. 71]. Насильницька злочинність військовослужбовців також поділяється на загальнокримінальну та військову.

Серед вчених-військових юристів практично немає розбіжностей щодо принципів класифікації й системи військових злочинів. У підручниках, навчальних програмах і монографіях по військово-кримінальному законодавству СРСР і військовим злочинам України різними авторами в цілому наводиться одна і та ж система військових злочинів [270, с. 54; 145, с. 848-849; 248, с. 59-61; 248, с. 73-76; 59, с. 178-183; 127, с. 34-37; 195, с. 14-17]. А саме: злочини проти порядку підпорядкованості й дотримання військової честі (ст.ст. 402 – 406 КК України); злочини проти порядку проходження військової служби (ухилення від військової служби) (ст.ст. 407 – 409 КК України); злочини проти порядку користування військовим майном і технікою (ст.ст. 410 – 413, 428 КК України); злочини проти порядку поводження зі зброєю, небезпечними речовинами і предметами та експлуатації військової техніки (ст.ст. 414 – 417 КК України); злочини проти порядку несення спеціальних служб (ст.ст. 418 – 421 КК України); злочини проти порядку зберігання військової таємниці (ст. 422 КК України); військові службові злочини (ст.ст. 423 – 426, 426-1 КК України); злочини проти несення військової служби в бойовій обстановці й у районі ведення воєнних дій (ст.ст. 427, 429, 432 КК України); добровільна здача в полон і злочини, вчинені в полоні (ст.ст. 430, 431 КК України); злочини проти законів і звичаїв війни (ст.ст. 433 – 435 КК України).

Фахівці наголошують, що поняття злочину проти військової служби є різновидом загального поняття злочину і характеризується всіма його ознаками: суспільною небезпечністю, винністю, протиправністю і караністю [221, с. 49]. Особливістю військових злочинів є те, що вони характеризуються спеціальною протиправністю. С.О. Харитонов називає її

військово-кримінальною протиправністю [279, с. 38]. Відмінність такого виду протиправності полягає в тому, що діянням порушуються не лише кримінально-правові норми, а і норми інших галузей права (адміністративного, військового), чії норми здійснюють регулювання порядку несення військової служби у різних формуваннях військовослужбовців. «Саме тому винними у вчиненні цих злочинів можуть бути визнані військовослужбовці, як проходять службу за призивом або контрактом у Збройних Силах, інших військах і військових формуваннях, а також громадяни, які хоча і перебувають в запасі, але покликані на військові збори» [61, с. 7].

М.І. Пікуров справедливо зазначає, що кримінально-правова норма-заборона військових злочинів є системою (сукупністю), що включає в себе як власні кримінально-правові приписи, так і нормативні приписи інших галузей права [213, с. 152]. «Така протиправність є посяганням, яке врегульоване військовим законодавством на військово-службові відносини та має ознаку військово-кримінальної протиправності, тобто виявляється в тому, що таке діяння заборонене не тільки законодавством про кримінальну відповідальність, а іншими нормативно-правовими актами, що регулюють винятково військові правовідносини [34, с. 122].

Насильницькі військові злочини окрім того, що характеризуються спеціальною протиправністю – військово-кримінальною протиправністю мають ще таку специфіку, як двооб'єктовість. Як зазначає М.М. Івлєв ці злочини окрім основного безпосереднього об'єкта (відносини військової служби) мають ще й додатковий безпосередній об'єкт – життя і здоров'я людини [110]. Ми погоджуємося з цим. Дійсно родовим об'єктом усіх військових насильницьких злочинів є встановлений чинним законодавством про кримінальну відповідальність порядок несення або проходження військової служби. Безпосередніми об'єктами цих злочинів виступають конкретні відносини військової служби та життя і здоров'я особи, її фізична та психічна недоторканість. Перший об'єкт є основним безпосереднім, а

другий додатковим, безпосереднім, обов'язковим. Саме це повинно бути встановлено при кримінально-правовій кваліфікації і буде впливати на призначення особі покарання та оцінці суспільної небезпеки як злочину так і особистості злочинця. Тому нам не зрозуміло чому фахівці в галузі кримінального процесуального права залишають таку ситуацію поза увагою [262, с. 8].

Сучасний дослідник кримінально-правової характеристики насильницьких злочинів С.О. Харитонов надав авторську класифікацію військових злочинів, в тому числі і насильницьких [278, с. 212-216]. Не наводячи її всю, сконцентруємо увагу саме на насильницьких військових злочинах. В залежності від того, який вплив (а фактично насильство), яке здійснюється на потерпілого – фізичний та інформаційний злочини можуть бути: злочини, в який фізичний вплив здійснюється шляхом вбивства, заподіяння різного ступеню тяжкості тілесних ушкоджень, побоїв та іншої фізичної шкоди: опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків (ст. 404 КК України); насильство щодо начальника (ст. 405 КК України); порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (ст. 406 КК України); погане поводження з військовополоненими (ст. 434 КК України); злочини, в яких здійснюється протиправний психічний вплив на особу. До таких злочинів відносяться: погроза вбивством, заподіянням тілесних ушкоджень чи побоїв начальникові або погрозі знищення чи пошкодження його майна ( ч. 1 ст. 405 КК України). В окрему групу дослідник виділяє насильницькі і корисливо-насильницькі злочини, об'єднуючи їх за ознакою спричинення шкоди предмету суспільних відносин. До таких злочинів відносяться: викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ним шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (ст. 410 КК України); порушення правил поводження зі зброєю,

а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (ст. 414 КК України).

За особливостями впливу на соціальний зв'язок всередині суспільних відносин виділяються: злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні (ст. 431 КК України); насильство над населенням в районі воєнних дій (ст. 433 КК України).

Слід зазначити, що це саме кримінально-правова класифікація. Нас же більше цікавлять наукові кримінологічні класифікації військових злочинів. Але перед цим слід визначитись з тим, що розуміється в кримінології під військовою злочинністю взагалі. Пузиревський Є.Б. визначає злочинність військовослужбовців як об'єктивне, соціальне, історично мінливе, негативне явище у вигляді сукупності всіх злочинів, які вчинені особами із числа Збройних Сил, інших військ і військових формувань, а також громадянами, що перебувають у запасі під час проходження ними військових зборів і персоналом військових частин, з'єднань, установ у зв'язку з виконанням ними службових обов'язків або в розташуванні цих частин, з'єднань і установ за певний період часу і в певному просторі [235, с. 16].

На наш погляд, це визначення поняття саме військової злочинності, а не злочинності військовослужбовців. Як ми вже зазначали раніше військовослужбовці можуть вчинити як загальнокримінальні, так і військові злочини. Перші можуть бути вчинені і за межами розташування військових частин. Нашу позицію підтримують і розробники Української кримінологічної енциклопедії, які вважають, що військова злочинність – це сукупність передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь, вчинених особами із Збройних Сил, інших військ і військових формувань, а також громадянами, що перебувають у запасі під час проходження ними військових зборів, і персоналом військових частин, з'єднань та установ у зв'язку із виконанням ними службових обов'язків або розташуванні цих частин, з'єднань і установ за певний період часу і в певному просторі. Цей вид злочинності виокремлюється у структурі

загальної злочинності саме за суб'єктним критерієм, тобто, це сукупність протиправних діянь, які вчиняються спеціальними суб'єктами злочину – військовослужбовцями [102, с. 254]. Ми підтримуємо також Д.В. Казначєєву, яка наголошує, що військова злочинність природно призводить до падіння авторитету державної влади, поширення в суспільстві страху перед внутрішніми і зовнішніми загрозами, аномії, аморальності й неповаги до військовослужбовців, а також знижує престижність військової служби [113, с. 133].

В кримінології немає усталеної саме кримінологічної класифікації насильницьких військових злочинів. Є лише поодинокі роботи, які присвячені цій проблемі. Так, М.І. Карпенко досліджуючи кримінальну агресію особи-військовослужбовця при вчиненні військових злочинів наголошує, що кримінальна агресія особи у військових злочинах може знаходити прояв при вчиненні: непокори; опору начальникові або примушуванні його до порушення службових обов'язків; погроза або насильство щодо начальника; порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості; перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень; злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні; насильство над населенням в районі бойових дій; погане поводження з військовополоненими [120, с. 139]. Можемо констатувати, що це не кримінологічна класифікація і навіть не класифікація взагалі. Це просте перерахування військових злочинів, склади яких характеризуються певними проявами фізичного чи психічного насильства або як називає автор, агресії.

Більш детальну і саме кримінологічну класифікацію військових злочинів, в тому числі і насильницьких надають Б.П. Ганьба і О.Б. Ганьба. Правда це стосується злочинів, які мають місце у сфері охорони державного кордону України. Вони дають класифікації за наступними критеріями: за ознакою спровокованості: злочини, спровоковані іншими особами і злочини, які вчиняються за задумом самого винного; за службовим статусом (посада,

яку займає військовослужбовець); за субординацією: вчинені керівним складом і вчинені іншими військовослужбовцями; за обставинами і часом вчинення: вчинені під час виконання службових обов'язків і вчинені не у службовий час; за системною ознакою: систематичні і ситуативно-випадкові; за інтересами вчинення: у власних інтересах, в інтересах колег по службі, в інтересах представників організованих злочинних угруповань тощо; залежно від органу охорони державного кордону, в якому проходить службу суб'єкт злочину: злочину персоналу прикордонного загону, окремого КПП, авіаційної частини тощо; за територією вчинення: вчинені на території України; вчинені у прикордонній смузі; вчинені в межах контрольованого прикордонного району [63, с. 15-16].

Дослідники проблеми організованої злочинності та практичні працівники наголошують на тому, що військова злочинність може носити ознаки організованої злочинності. Так Голова Військової служби правопорядку у Збройних Силах України наголошує на тому, що лунають висловлення, що організована злочинність у військовій сфері не прийняла масштабного та загрозливого характеру. Але він вважає їх хибними. Прибічники такої ідеї не враховують важливого показника – високої латентності таких злочинів. Руйнівна сила організованої злочинності може бути спрямована на найважливіші об'єкти військового формування. До них відноситься озброєння, нерухомість, кошти військового бюджету, військове майно, тощо. До них мають підвищений інтерес злочинні організовані угруповання. Посадовці оборонного відомства маючи владні повноваження виконують далеко не останні ролі в корупційних сферах. Протидія організованій злочинності у військовій сфері є нагальною проблемою часу [172, с. 60-65]. Його підтримує О.М. Сарнавський, який пропонує ввести в окремі військові злочини кваліфікуючу ознаку «вчинені організованою групою» [240, с. 305]. Ми підтримуємо таку позицію і вважаємо, що ознаки організованої групи і злочинної організації при вчиненні військових злочинів можуть мати місце. Менше це спостерігається у насильницьких

військових злочинах і більше у злочинах, де фігурує військове майно як предмет цих злочинів.

В цьому підрозділі ми вже наводили визначення поняття загальнокримінального військового злочину і надавали саме кримінологічну їх класифікацію за комплексним показником. Аналогічно зробимо це для насильницьких військових злочинів.

Законодавство про кримінальну відповідальність України в ст. 401 дає таке визначення поняття військового злочину – це передбачені КК України злочини проти встановленого законодавством порядку несення служби, вчинені військовослужбовцями та резервістами під час проходження зборів. З цим не погоджуються дослідники даної проблеми в галузі кримінального права. Вони вважають, що військовими злочинами визнавати передбачені КК України злочини, що посягають на нормальну діяльність воєнної організації України, що вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними й резервістами під час проходження зборів. До суб'єктів таких злочинів слід відносити і працівників поліції, які виконують свої обов'язки під час введення воєнного стану чи оголошення особливого періоду. До таких осіб слід відносити і інших суб'єктів [278, с. 185].

Карпенко М.І. в своїй докторській дисертації дає авторське визначення поняття військового злочину. Ним є передбачене законом про кримінальну відповідальність винне й каране діяння (дія або бездіяльність), яке вчиняється спеціальним суб'єктом злочину (військовослужбовцем, а також військовозобов'язаним та резервістом під час проходження зборів або іншою особою, визначеною законом), що посягає на військовий порядок. Під останнім дослідник розуміє сукупність суспільних відносин, що є змістом передбаченого чинним законодавством порядку несення або проходження військової служби як об'єкту кримінально-правової охорони [123, с. 20].

На відміну від кримінального права кримінологія інакше визначає і злочин і злочинність. Тому в кримінологічній роботі повинна бути надане саме кримінологічне визначення поняття військового злочину і надана



кримінологічна класифікація таких злочинів. Сучасний дослідник проблем протидії злочинності військовослужбовців О.М. Артеменко під злочинами проти порядку проходження військової служби пропонує розуміти окрему групу військових злочинів, що вчиняються військовослужбовцями ЗС України та інших військових формувань, військовозобов'язаними, призваними на навчальні чи перевірочні збори, посягають на порядок проходження військової служби, відбиваються у незаконних діяннях, передбачених кримінальним законодавством, що спрямовані на тимчасове або постійне ухилення від проходження чи виконання обов'язків військової служби, внаслідок чого зменшується обороноздатність держави [18, с. 17]. Насильницькі військові злочини не охоплюються цим поняттям, бо мають інший безпосередній об'єкт та інші кримінально-правові та кримінологічні ознаки.

На наш погляд, надаючи визначення поняття насильницьких військових злочинів можна використовувати визначення загальнокримінальних насильницьких злочинів військовослужбовців, яке надавалося нами в цій роботі. Ураховуючи його, насильницьким військовим злочином слід визнавати суспільно небезпечне, кримінально протиправне діяння, яке посягає одночасно на порядок несення військової служби і на життя, здоров'я, фізичну та психічну недоторканість особи шляхом застосування фізичного та (або) психічного насильства поза або всупереч волі потерпілої особи, яке вмотивоване ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією і спричиняє фізичну та (або) психічну шкоду або ставить під загрозу застосування такої шкоди іншій особі.

Кримінальний кодекс України по-різному визначає ознаки кримінального фізичного та психічного насильства у військових злочинах. Зокрема, це можуть бути смерть чи загибель потерпілого, нанесення тяжких чи середньої тяжкості тілесних ушкоджень загибель декількох людей, тощо. Як вбачається мається на увазі саме характеристика суспільно небезпечних наслідків саме фізичного насильства. У відповідному розділі Кримінального

кодексу України ознаки терміну «наси́льство» також зафіксовані по-різному: наси́льство або жорстоке поводження, погане поводження або особлива жорстокість; вчинення насильницьких дій, знуцання або глумління. В цих термінах спостерігаються ознаки як кримінального фізичного так і кримінального психічного насильства.

Авторська кримінологічна класифікація насильницьких злочинів військовослужбовців будується на комплексній кримінологічній підставі, яка включає в себе: особливості особистості винного, мотивацію злочину, характеристику жертви, спосіб вчинення злочину тощо. Слід зазначити, що до таких злочинів ми відносимо лише умисні суспільно небезпечні діяння.

Такою класифікацією є наступна:

- злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності військовослужбовців: порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, порушення правил поводження зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового чергування, порушення статутних правил внутрішньої служби, злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні;

- злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності інших осіб: наси́льство над населенням у районі воєнних дій, погане поводження з військовополоненими, мародерство;

- насильницькі злочини проти військових начальників: непокора; опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, погроза або наси́льство щодо начальника;

- насильницькі злочини військових начальників: перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень.

## Висновки до розділу 1

1. Насильство є загальнонауковим поняттям, яке виконує інтегративну роль и поєднує в собі результати досліджень представників багатьох наук. В кримінальному праві традиційно виділяють два види насильства: фізичне та психічне (як правило, це погрози спричинення фізичного насильства).

2. Насильницька злочинність військовослужбовців складається з двох кримінологічних груп: загальнокримінальна насильницька злочинність військовослужбовців; військова насильницька злочинність.

До загальнокримінальних насильницьких злочинів військовослужбовців відносяться: злочини проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності; насильницькі злочини, які посягають на державу, громадську безпеку, громадський порядок та порядок управління; насильницькі злочини проти представників влади, інших службових осіб та осіб, які виконують свої професійні обов'язки; насильницькі злочини представників влади або інших службових осіб; насильницькі статеві злочини.

Військові насильницькі злочини характеризуються спеціальною протиправністю (військово-кримінальною протиправністю) та двооб'єктовністю. На наш погляд, насильницьким військовим злочином слід визнавати суспільно небезпечне, кримінально протиправне діяння, яке посягає одночасно на порядок несення військової служби і на життя, здоров'я, фізичну та психічну недоторканість особи шляхом застосування фізичного та (або) психічного насильства поза або всупереч волі потерпілої особи, яке вмотивоване ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією і спричиняє фізичну та (або) психічну шкоду або ставить під загрозу застосування такої шкоди іншій особі.

Основною кримінологічною класифікацією військових насильницьких злочинів є наступна:

- злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності військовослужбовців: порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, порушення правил поведження зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового чергування, порушення статутних правил внутрішньої служби, злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні;

- злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності інших осіб: насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поведження з військовополоненими, мародерство;

- насильницькі злочини проти військових начальників: непокора; опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, погроза або насильство щодо начальника;

- насильницькі злочини військових начальників: перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень.

## РОЗДІЛ 2

### КРИМІНОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА НАСИЛЬНИЦЬКОЇ ЗЛОЧИННОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

#### **2.1 Кількісні показники насильницької злочинності військовослужбовців**

Ми вже зазначали раніше, що злочинність військовослужбовців складається з двох видів: загальнокримінальна злочинність військовослужбовців і військова злочинність. Дослідити першу є складною задачею, бо окремо вона не фігурує у відповідній статистичній звітності. Зупинимося на останній – військовій злочинності. Слід зазначити, що вона має істотні відмінності у різні періоди часу. І особливо це стосується початку агресії з боку Росії і початку АТО, а потім Операції Об'єднаних Сил. Це обумовлено початком самих бойових дій, а також істотним збільшенням кількості військовослужбовців [208, с. 74; 210, с. 99].

Злочинність характеризується одночасно кількісними та якісними показниками. Слід зазначити, що вони взаємопов'язані. Слід зазначити, що зі зміною кількісних показників того чи іншого виду злочинності змінюється і її якісна характеристика. Встановлення реального рівня та стану злочинності дозволяє розробити і впровадити ефективні та адекватні запобіжні заходи.

Таку інформацію надає кримінально-правова статистика, яка надає можливість дослідити тенденції та коливання рівня злочинності, рівня судимості та структури насильницької злочинності військовослужбовців. Але така статистика страдає недоліками: відносністю, неповнотою, умовністю тощо. Для об'єктивної стану насильницької злочинності військовослужбовців слід проводити комплексні соціологічні дослідження.

Розглянемо спочатку військову злочинність до 2013 року. Як повідомляють дослідники даної проблеми: у 2007 р. було зареєстровано 508 злочинів, у 2008 р. – 450, у 2009 р – 442, у 2010 – 551, у 2011 р. – 493, у

2012 р. – 352. Тобто зазначається, що протягом 2007-2012 рр. загальна кількість злочинів, які вчинені військовослужбовцями, із певним коливанням скоротилася майже на третину. «Звичайно, що рівень злочинів військових не є об'єктивним, оскільки не охоплює великий пласт прихованих (латентних) злочинів, що не відбуваються у показниках кримінально-правової статистики через: замкнутість, автономність військової сфери, слабку доступність до неї з боку громадськості, високий рівень корпоративності, сталі традиції військовослужбовців» [126, с. 113].

В цей період судами України було засуджено 2 124 військовослужбовці, зокрема, у 2007 р. – 382, у 2008 р. – 387, у 2009 р. – 395, у 2010 р. – 390, у 2011 р. – 283, у 2012 р. – 287. Аналіз змін абсолютних показників військових злочинів за період 2007-2012 р.р. дозволяє зробити висновок про те, що динаміка досліджуваних злочинів була спрямована на скорочення, яке складало майже 30 %. Більшість, злочинів складала порушення статутних правил взаємовідносин підлеглості (ст. 406 КК України) – 30 %. Велика кількість з них носить саме насильницький характер. Ще 20 % займали злочини, які характеризувалися перевищенням військовою службовою особою влади чи службових повноважень.

Аналіз кримінальної поведінки військовослужбовців характеризувався щорічним послабленням негативних тенденцій. За період до 2014 р. кількість засуджених військовослужбовців становила в середньому 360 осіб на рік (у 2007 р. – 382 особи, 2008 р. – 387, 2009 р. – 395, 2010 р. – 390, 2011 р. – 360, 2012 р. – 354, 2013 р. – 251). Але з початком воєнної агресії на Сході держави, проведенням АТО ці показники сягнули неймовірного рівня і в 2014 р. вже становили 535 засуджених осіб [92], 2015 р. – 2645 [93], 2016 р. – 2836 осіб [94], 2017 р. – 3042 [95].

За даними слідчого управління Головного управління Національної поліції в Донецькій області в період з квітня 2014 року по червень 2018 року (в найбільш активну фазу ООС (АТО) було вчинено 7341 кримінальне правопорушення з відміткою «Правопорушення, пов'язані з проведенням

антитерористичної операції». Серед них умисні вбивства – 1272, умисні тяжкі тілесні ушкодження – 14, умисні середньої тяжкості тілесні ушкодження – 32, умисні легкі тілесні ушкодження – 43, побої і мордування – 7, незаконне позбавлення волі або викрадення людини – 707, терористичний акт -108 [101, С. 18]. Така динаміка зумовлена неочікуваною загрозою національній безпеці, територіальній цілісності держави та залученням великої кількості військовослужбовців з військовозобов'язаних. До оголошення часткової мобілізації динаміка злочинності серед військовослужбовців характеризувалася тридцяти відсотковим темпом зниження. При цьому переважали злочини, вчинені особами віком від 18 до 25 років (44 % від усіх засуджених військовослужбовців), пов'язані з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості – 26 % та порядку поводження зі зброєю – 15 % [86].

Щодо характеристики самих військовослужбовців, то понад 60 % засуджених з них проходили службу в сухопутних, повітряних та військово-морських сил. Найменше засуджувалося військовослужбовців внутрішніх військ МВС України, залізничних військ та Служби безпеки України. За даними правоохоронних органів майже половина військових злочинів приходилася на рядовий склад, чверть – на сержантський і старшинський склад, близько 15 % – на молодший офіцерський склад, а 10 % – на старший офіцерський склад. Були лише поодинокі випадки притягнення до кримінальної відповідальності вищих офіцерів Міністерства оборони та інших силових структур.

Як справедливо зазначають фахівці сучасна військова злочинність в Україні характеризується високим рівнем і несприятливими динамікою та структурою [113, с. 135]. Статистичні дані свідчать про те, що упродовж останніх п'яти років спостерігається зростання військової злочинності, в тому числі і військової насильницької. Так, у 2012 році було зареєстровано 490 злочинів, то у 2014 р. – 4153, у 2015 р. – 6213, у 2016 р. – 3650, а у 2017 р.

– 4577 злочинів. Коефіцієнт військової злочинності на 100 тисяч населення країни становить: у 2013 р. – 1,01, у 2014 р. – 9,1, у 2015 р. – 14,5, у 2016 р. – 8,5, у 2017 р. – 10,8. Тобто, в середньому цей коефіцієнт складає 8,8. Як бачимо найбільший рівень військової злочинності відмічався у 2015 році. На наш, погляд, це обумовлено інтенсивними бойовими діями при проведенні антитерористичної операції та щорічним зростанням кількості самих військовослужбовців, яка на зараз складає понад 250 тисяч осіб.

В структурі всієї зареєстрованої злочинності військова злочинність складає близько 1 %. Але ми вважаємо, що вона представляє майже всі регіони, прошарки населення нашої країни, особливості територіальні, соціально-економічні та культурні. Структура злочинності військовослужбовців складається із загальнокримінальних і військових злочинів. Злочини загальнокримінального спрямування становлять понад 18 %, військові злочини складають більше 81 %. Тяжкі та особливо тяжкі злочини в структурі злочинності військовослужбовців складають від 50 % до 70 %.

Серед загальнокримінальних злочинів військовослужбовців: 22 % – це злочини проти власності; 16 % – злочини проти життя і здоров'я, понад 14 % – злочини в сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів і прекурсорів, понад 8 % – злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, приблизно 3 % – злочини проти громадського порядку. небезпечною є ситуація, коли майже кожен третій злочин – це злочин, який передбачений ст. 263 КК України – «Незаконне поводження зі зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами». Тобто можна констатувати той факт, що кожен восьмий злочин загальнокримінальної спрямованості, який вчиняється військовослужбовцями є насильницьким і посягає на життя і здоров'я особи.

В структурі військових злочинів приблизно 70 % займає злочин, що передбачений ст. 407 КК України – «Самовільне залишення військової частини або місця служби». Окрім того цю злочинність характеризують в



першу чергу, такі злочини як: непокора або невиконання наказу (понад 7 %), порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості (понад 2 %), дезертирство (понад 15 %), викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем (понад 5 %), втрата військового майна (понад 2 %), порушення правил поведінки зі зброєю, а також із речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення (понад 4 %), недбале ставлення до військової служби (4 %), перевищення військовою особою влади чи службових повноважень (1,8 %).

За 2017-2018 роки спостерігалася тенденція до зниження рівня військової злочинності, в тому числі і військової насильницької. У 2017 році таких злочинів було вчинено 4512. З них: непокора – 48, невиконання наказу – 2, опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків – 2, погроза або насильство щодо начальника – 28, порушення статутних правил – 57; самовільне залишення військової частини – 3188, дезертирство – 449, ухилення від військової служби шляхом самоскалічення або іншим способом – 15, перевищення військовою службовою особою влади або службових повноважень – 75, недбале ставлення до військової служби – 173. Тобто найбільша частка – це суспільно, небезпечні діяння, які пов'язані із самовільним залишенням військової частини. Військові злочини з ознаками фізичного або психічного насильства складають лише трохи більше 1 % від загальної кількості військових злочинів. 2018 рік характеризувався істотним зниженням рівня військової злочинності порівняно з попереднім. З цей рік було вчинено всього 192 злочини. Непокора – 1, дезертирство – 7, викрадення військового майна – 2, втрата військового майна – 12, самовільне залишення військової частини або місця служби – 166, недбале ставлення до

військової служби – 1, перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень – 1.

У 2019 році зареєстровано 3 616 злочинів проти встановленого порядку несення військової служби. З них особливо тяжких – 230, тяжких 2989, середньої тяжкості – 357, невеликої тяжкості – 40 [193]. Переважну більшість (2464) складає злочин, який передбачений ст. 407 КК України – Самовільне залишення військової частини та місця служби. До нього додаються 189 випадків дезертирства (ст. 408 КК України). Така ситуація є достатньо небезпечною. Тенденція збільшення частки цього злочину у військовій злочинності свідчить про негаразди щодо патріотичного виховання молоді та недоліки організації виховної роботи в військових колективах. Це може впливати і на військову насильницьку злочинність. Серед військових злочинів, які характеризуються кримінальним фізичним або психічним насильством переважали: «Порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутністю відносин підлеглості» (ст. 406 КК України); «Непокора» (ст. 402 КК України) – 18; «Опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків» (ст. 404 КК України) – 3; «Погроза або насильство щодо начальника» – 20; «Перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень» (ст. 426-1 КК України) – 139 (цей злочин часто характеризується насильством з боку військових командирів та начальників). Не поодинокими є випадки викрадення зброї військовослужбовцями, порушення правил несення прикордонної служби, бездіяльності військової влади, втрати військового майна.

Таким чином, за останні роки спостерігається тенденція значного зниження рівня військової злочинності, в тому числі і військової насильницької. Але небезпечним є факт відносної постійності таких злочинів як самовільне залишення військової частини і дезертирство. Відповідним органам і суспільству в цілому слід звернути особливу увагу на цю проблему,

яка обумовлена низкою політичних, соціальних, морально-психологічних криміногенних факторів.

Слід ще раз наголосити, що злочинність військовослужбовців і особливо військова злочинність є високолатентним соціально-правовим явищем. Латентність, в більшості випадків є приховуваною (штучною). На думку фахівців, це обумовлено тим, що командири приховують значну їх частину з метою показового благополуччя у підрозділах, а отже безперешкодного кар'єрного зростання. Ця обставина суттєво занижує статистику реального рівня злочинності серед військовослужбовців [74, с. 111]. Про це свідчить і проведене нами у 2019 році опитування експертів, якими виступали співробітники військової прокуратури (50 осіб); співробітники військової служби правопорядку (50 осіб); військовослужбовці Збройних Сил України різних звань і посад, серед яких значна кількість осіб, що приймали участь у зоні ООС (АТО) (100 осіб). Всього було опитано 200 респондентів. На думку працівників військової прокуратури та військової служби правопорядку, співвідношення облікованих насильницьких злочинів військовослужбовців складає 1:10. Військовослужбовці наголосили, що ця цифра в два рази більша. Респонденти вказали, що в зоні проведення ООС (АТО) кількість таких злочинів ще більша. Це обумовлено тим, що в умовах військового конфлікту набагато складніше досягти дотримання законності та військової дисципліни. Можемо констатувати, що рівень латентності таких злочинів є середнім. Це обумовлено тим, що низький рівень латентності насильницької злочинності військовослужбовців на «мирній» території урівнюється високою латентністю таких злочинів в умовах бойових дій на сході України. Мазур С.Л. також відносить насильницьку злочинність до високолатентних явищ. Про такі злочини, на його думку, стає відомо коли: потерпілому спричинена тяжка шкода; потерпілий сам відплатив злочинцю; потерпілий кінчає життя самогубством або самовільно залишає військову частину [170, с. 23]. На думку фахівців, це обумовлено тим, що командири приховують значну їх частину з метою показового благополуччя у

підрозділах, а отже безперешкодного кар'єрного зростання. Ця обставина суттєво занижує статистику реального рівня злочинності серед військовослужбовців [74, с. 111]. Існують і інші фактори, до яких відносяться: неповідомлення про злочини самими постраждалими військовослужбовцями через підкуп з боку винних осіб; недостатня ефективність роботи правоохоронних органів по виявленню таких злочинів; неналежний штатний облік військовослужбовців в умовах проведення ООС (АТО); тощо. З цього приводу керівництво ВСП ЗС України зазначає, що офіційна статистика порушень у військовій сфері істотно відрізняється від реального стану справ, тому що більшість правопорушень приховується керівництвом на місцях і винні особи караються лише в крайніх випадках [103].

Злочинність військовослужбовців має свою специфіку і в залежності від особливостей виконання військової служби. Так дослідники проблеми злочинності працівників Держприкордонслужби Ганьба Б.П. та Ганьба О.Б. дослідили кількісні та якісні показники злочинності, які вчиняються працівниками цієї служби в період з 2007 по 2013 р.р. Це як загальнокримінальні злочини військовослужбовців, так і безпосередньо військові злочини. Було встановлено, що такими працівниками вчиняються найчастіше такі загальнокримінальні злочини, як службове підроблення; порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами; прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою, підроблення документів, печаток, штампів та бланків, збут чи використання підроблених документів, печаток, штампів; незаконне переправлення осіб через державний кордон України; шахрайством та хуліганство. Найчастіше прикордонниками вчиняються наступні військові злочини: порушення правил несення прикордонної служби; викрадення, привласнення, вимагання військовослужбовцем зброї, бойових припасів, вибухових або інших бойових речовин, засобів пересування, військової та спеціальної техніки чи іншого

військового майна, а також заволодіння ними шляхом шахрайства або зловживання службовим становищем; самовільне залишення військової частини або місця служби; ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом [63, с. 7]. Таким чином, можна зробити висновок, що насильницькі злочини військовослужбовців та військові насильницькі злочини не є притаманними для працівників Державної прикордонної служби, окрім хуліганства, яке може характеризуватися вчинення фізичного та психічного насильства.

Зупинимось на такому кількісному показнику, як кількість осіб-військовослужбовців, що вчиняють злочини. Дослідниками визначаються певні пропорції кількості осіб чоловічої та жіночої статі серед виявлених осіб, котрі вчинили військові злочини. «У відносних показниках в середньому чоловіки становлять 88 % жінки 12 %» [22, с. 7]. Така ситуація обумовлена тим, що більшість військовослужбовців Збройних Сил України та інших військових формувань є чоловіками.

Важливими характеристиками злочинності військовослужбовців є географія та ціна. Досліджуючи географію цього виду злочинності, слід погодитись з А.М. Бабенком, який наголошує, що через вивчення злочинності (її окремих видів та проявів) та її регіонального поширення забезпечується комплексність у висвітленні специфічних детермінант на територіальні особливості злочинності [24, с. 37]. Географію злочинності можна встановити завдяки аналізу кількості злочинів, які вчинені військовослужбовцями та зареєстровані відповідними прокуратурами залежно від дислокації військових частин та інших військових підрозділів. Найбільше таких злочинів реєструється прокуратурами Східного, Центрального та Південного регіонів України. Найменша кількість реєструється прокуратурою Західного регіону України. Таким чином, можна зробити висновок про те, що найчастіше військові злочини вчиняються в Донецькій, Луганській, Одеській, Київській та Харківській областях.

Окрім того, як зазначають фахівці, злочинність у бойових частинах суттєво відрізняється від злочинності у внутрішніх округах. В перших переважає злочинність насильницька та необережна, у других – корисливі злочини й короткострокові ухилення від військової служби; також змінюється характер насильницької, корисливої та необережної злочинності, які мають інші об'єкти посягання, способи вчинення злочинів, мотиви, причини й умови [113, с. 139].

Військова злочинність в частинах, які приймають участь в Операції об'єднаних сил має також свої особливості, які обумовлені проходженням військової служби в цих умовах. Ядро цієї злочинності складають такі злочини, як самовільне залишення військової частини або місця служби; дезертирство; ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом. До таких злочинів можна ще віднести певні необережні злочини, які пов'язані з заподіянням фізичної шкоди або заподіяння смерті потерпілому. Але ці злочини, як нами вже зазначалося раніше, не відносяться до насильницьких злочинів військовослужбовців.

До кількісних показників злочинності військовослужбовців можна віднести і «ціну» злочинності, тобто фізичну, майнову, економічну, моральну та іншу шкоду, яка заподіюється суспільству від даного виду злочинів. Майнова шкода – це ті збитки, які визначаються у грошовому еквіваленті, що наносяться державі та суспільству, а також окремим громадянам. Зрозуміло, що дуже складно визначити такі збитки. Зараз же можна констатувати, що найбільшу майнову шкоду наносять наступні злочини: корупційні та пов'язані з незаконним заволодінням військовим майном і зброєю. Шкода від цих злочинів складає декілька сотень мільйонів гривень за час початку бойових дій на сході. Ми вже не згадуємо про ту шкоду, яка заподіяна внаслідок пожеж на військових складах в різних регіонах нашої країни. Але фахівці попереджають і про нову небезпеку. А саме, зі збільшенням державного фінансування у розвиток і модернізацію військової сфери, рівень

матеріальних збитків для держави через різні зловживання лише зростатиме [243, с. 18].

Фізична шкода притаманна як насильницьким злочинам військовослужбовців загальнокримінальної спрямованості, так і безпосередньо військовим насильницьким злочинам. Вона включає шкоду життю та здоров'ю потерпілих, їх фізичні і психічні страждання. Це особливо є трагічним в умовах неоголошеної війни Росії проти України. Головний військовий прокурор нашої країни заявляв у 2019 році, що більшість втрат на сході нашої країни є не бойовими. Ця тенденція є небезпечною і трагічною для нашої держави і потребує негайного впливу з боку держави та суспільства в цілому.

Політична шкода насильницької злочинності військовослужбовців полягає в тому, що такі злочини дестабілізують Збройні Сили України і негативно впливають, не тільки на обороноздатність останніх, а і на національну безпеку нашої країни в цілому.

Організаційно-управлінська шкода полягає в тому, що ці злочини ускладнюють виконання військовими підрозділами як учбових, так і бойових завдань.

Соціально-економічна шкода характеризується значними витратами Державного бюджету України на сферу оборони, що складає приблизно 3 % ВВП України і становить десятки мільярдів гривень на рік.

До «ціни» злочинності відносяться і наслідки психологічного характеру. Фахівці до останніх відносять підрив морально-психологічного стану військового колективу, морального занепаду армії, зниження престижності військової служби та патріотизму самих військовослужбовців [216, с. 207].

До «ціни» такої злочинності можна віднести і наслідки міжнародно-правового характеру. Останні полягають в тому, що впливають на міжнародну оцінку військового конфлікту на Україні та можливостей нашої країни протистояти йому Збройними Силами. Так О.М. Артеменко

справедливо наголошує, що від успішності виконання Збройними Силами України бойових задач, а також послідовності несилової деокупації територій Донецької та Луганської областей залежить якість євроінтеграційних процесів та можливість одержання Україною статусу асоційованого члена ЄС [19, с. 235].

Таким чином, «ціна» насильницької злочинності військовослужбовців характеризується наслідками: фізичного, політичного, управлінського, соціально-економічного, психологічного, міжнародно-правового та іншого характеру.

## **2.2 Детермінація насильницької злочинності військовослужбовців**

Детермінація є окремим видом соціальної детермінації, яка визначає детермінанти такого виду поведінки, як злочинна. Детермінація включає різні зв'язки: причинно-наслідкові, кореляційні, функціональні, зв'язки стану, структурно-системні тощо. Злочинність як масова поведінка, яка заборонена законом про кримінальну відповідальність характеризується як причинами, так і умовами. Детермінанти злочинності є не простою сукупністю криміногенних факторів, а створюють певну систему, яка є цілісною, ієрархічною та єдиною. Одні з них сприяють виникненню та поширенню інших. Причина – це завжди фактор, який породжує соціальне явище. Умова сприяє появі і поширенню певного соціального та правового явища. Вони забезпечують дію (прояв) причини. Без умов, без взаємодії їх з причиною остання або не буде діяти, або не з'явиться. За наявності одних тільки умов можливість появи наслідку не перетворюється в реальну дійсність. Кримінологи для дослідження детермінації використовують також поняття фактор (лат. *factor* – «який робить», виробляти). Там, де воно вживається як синонім поняття «детермінанта», труднощі не виникають – під факторами розуміються обставини, які детермінують певне явище.



Нами в раніше виданих роботах зазначалося, що сучасна насильницька злочинність військовослужбовців зумовлена низкою факторів, основними з яких є економічні, політичні, ідеологічні, правові, організаційно-управлінські тощо. Під час здійснення заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного й індивідуального характеру слід враховувати те, що вони повинні здійснюватися комплексно, системно та постійно. Без дотримання цих вимог не можна досягти результатів зі зниження рівня насильницьких злочинів, які вчиняються військовослужбовцями в різних сферах їх діяльності [211, с. 62].

Відомий російський кримінолог І.М. Мацкевич зазначає, що причини злочинності військовослужбовців містяться: 1. у суспільстві взагалі; 2. в армії. Це обумовлено тим що армія хоча і не ізольований соціальний організм, але відносно самостійний, з певними особливостями взаємодії людей між собою та суспільством; причини злочинності в країні можуть змінити свою дію в армійських умовах (військова дисципліна може позбавити особу, схильну до дрібних правопорушень можливості їх вчинення); у військових колективах діють власні криміногенні та антикриміногенні фактори, які є відсутніми в суспільстві в цілому [176, с. 168].

Насильницька злочинність військовослужбовців включає в себе, як загальнокримінальну насильницьку злочинність військовослужбовців, так і військову насильницьку злочинність. Слід зазначити, що перша обумовлена, різними криміногенними факторами, які впливають на насильницьку поведінку всіх прошарків населення, друга має свої детермінаційні особливості. Розглянемо спочатку основні криміногенні фактори загальнокримінальної насильницької злочинності військовослужбовців.

Сучасні соціальні умови існування суспільства характеризуються істотним поширенням насильницької (агресивної поведінки). Як зазначає А. Гуггенбуль насильство є очевидним виміром нашого буття, який характеризується тим, що людина в ньому знаходить вихід своїй

невикористаній енергії [72, с. 237]. М.С. Тацій констатує, що агресивна поведінка виступає в якості інформаційного сигналу про соціальні негаразди в соціальному середовищі [259, с. 13]. Нами підтримується думка про те, що безпосередньою причиною насильницьких злочинів виступає саме особистість, в даному випадку особистість злочинця. Але на її формування впливає низка мікро- та мікросоціальних факторів існування суспільства.

Першим таким фактором є саме морально-психологічний. Економічні негаразди в нашій країні призвели до поширення аморальності та соціальної агресії в українському суспільстві. Як зазначає Е. Дюркгейм, мораль – це обов'язковий мінімум та суворобна необхідність, це хліб насущний, без якого суспільства не можуть жити» [85, с. 56]. Останнім часом в країні спостерігається занепад суспільної моралі, який отримав катастрофічні розміри. Н.Г. Іванов зазначає, що коли моральні ідеали не засвоєні людиною, або засвоєні погано, то їх місце займають інші якості, які можна характеризувати прикметником «безморальні» [104, с. 26]. Як вказує А.Ф. Зелінський: «... між злочинністю та її причинами та умовами встановлюються двосторонні зв'язки і як наслідок – злочинність діє на свої детермінанти у порядку зворотного зв'язку» [97, с. 52]. Щодо цього Ю.М. Антонян та В.Д. Пахомов пишуть, що злочинність справляє вплив на морально-психологічний клімат у суспільстві, на виховання підростаючого покоління, наносить велику матеріальну шкоду, підриває економіку. Особи, які зосереджують у своїх руках за рахунок скоєння злочинів значні матеріальні кошти, демонструють рівень життя, який є недоступним більшості людей і інші, особливо молодь, починають розглядати цей рівень, як якийсь еталон [16, с. 25].

Насильство та агресія притаманні багатьом сферам існування людини: родинній, виробничій, навчальній, сфері відпочинку тощо. Першим прикладам агресивної поведінки дитина навчається саме в родині. Англійські психологи Д. Креч, Р. Кратчфілд, та Н. Лівсон зазначають, що агресія в дитинстві часто проявляється відкрито. Більшість батьків не здивовані цим.

Хоча така поведінка не підтримується, вона не є ненормальною, бо більшість психологів вважають, що агресія являється уродженою. Контроль же за агресивними імпульсами та непряме їх вираження є результатом навчання. [134, с. 92].

Російські кримінологи Антонян Ю.М., Єникеев М.І. висувують гіпотезу про те, що емоційне відчуження в дитинстві батьками своєї дитини формує в неї стан невпевненості, стурбованості, неспокою з приводу своєї соціальної визначеності. Такі особливості стають фундаментальними структурами особистості [15, с. 102]. Дійсно, така загроза є цілком реальною. Фахівці наголошують, що кожна дитина має право на любов, але їй може бути відмовлено в цьому праві, коли батькам не вистачить вміння спочатку навчити дитину бути в міру поступливою та неагресивною. Існує ризик, що стиль спілкування, який базується на силі, закінчивши цикл свого розвитку, перетворить дитину на відкинуту в середовищі ровесників, відстаючою в школі [36, с. 101]. Саме від батьків шляхом виховання діти отримують стереотипи поведінки у міжособистісних стосунках. Опитуванням, проведеним О.М. Бандуркою та А.Ф. Зелінським серед неповнолітніх засуджених в Куряжській виховно-трудої колонії встановлено, що 22,1 % з них вважають свої відносини з батьками напруженими, 17,7 % відмічають байдуже ставлення до них батьків. 29,4 % з них повідомили про те, що на їх негативні вчинки (в тому числі й агресивні) батьки реагували в основному навіюванням, але майже половина – 46,8 % повідомили про те, що їх часто били, а 5,7 % піддавалися жорстокому побиттю та знущанню. Ось деякі з таких відповідей: «ставили на коліна на сіль», «сильно били ременем», «матір ледве не втопила в ванні», «батько підіймав за вуха до стелі», «закривали у підвалі на три доби» [26, с. 157].

Л.А. Волошина досліджувала особливості та умови сімейного виховання злочинців, які скоїли насильницькі злочини. До криміногенних факторів дослідниця віднесла: негативну моральну та емоційну обстановку в родині; постійні конфлікти; родинні приклади агресивної поведінки, які

дитина засвоює з перших років свого життя. [60, с. 16]. В.В. Устинова також досліджувала проблему ранньої агресивності людини. Вона дійшла до висновку, що в формуванні агресивності самого факту спостереження за насильницькими формами поведінки та випробування агресивних дій на собі є вірними, але недостатніми, на засвоєння прикладів агресивно-насильницької поведінки пов'язано, головним чином, з високою мотиваційною значимістю саме цього способу поведінки, доцільністю та корисністю для підлітка. Таким чином, спостереження зразків агресивної поведінки поєднувалось з її активним засвоєнням та використанням, яке, окрім всього, заохочувалось найбільш значною для дитини особою. І в результаті різні види агресивної поведінки вважались морально виправданими, що сприяло їх швидкому засвоєнню та частому використанню в міжособистісних стосунках у майбутньому [271, с. 46].

На формування агресивної дитини, а потім людини впливає і найближче оточення. Як повідомляють Р. Берон та Д. Річардсон, не обов'язково, що дитину, до якої несприятливо ставляться однолітки, будуть ігнорувати абсолютно усі діти. Фактично дитина, яку не приймає одна група, може отримати схвалення з боку іншої групи і більш того, відігравати для неї важливу роль. Агресивні діти будуть включені в соціальні групи з такою ж ймовірністю, як і їх неагресивні однолітки, але при цьому агресивні діти попадуть у групи, які складаються з таких же агресивних дітей [36, с. 105].

У свою чергу, об'єднання молодих людей в агресивні компанії веде до посилення агресивності їх представників. Такі компанії можуть мати антисоціальну спрямованість. Найбільш вдалу кримінологічну класифікацію таких угруповань, на наш погляд, дає А.Ф. Зелінський. Він розподіляє їх на агресивні, епатажні та з альтернативним напрямком [97, с. 78]. Найбільш небезпечними є агресивні групи. У таких групах складається певна психологічна атмосфера. Прерогативою для представників цих груп є групові амбіції, коли не представники такої групи визнаються чужаками, до яких

можна використовувати фізичну силу, образи, обман як засоби вирішення конфліктних ситуацій. Об'єднанню в такі групи сприяє широка розповсюдженість негативних якостей особистості в середовищі молоді. А.Ф. Зелінський провів опитування серед педагогів з метою встановлення негативних та позитивних якостей серед молоді. Педагоги спеціальних шкіл та професійно-технічних училищ повідомили про те, що серед молоді найбільш розповсюджені такі якості, як: культ грубої сили – 57,2 %, індивідуалізм – 48,7 %, бездуховність – 42,5 %, агресивність – 39,7 %, вандалізм – 40,0 %, статева розпуста – 30,4 %. А позитивні якості бачать в учнях лише деякі: колективізм – 20,9 %, прагнення до знань – 16,7 %, доброту та емотивність – 13,6 %, високу моральність – 6,7 %, повагу до старших – 5,1% [26, с. 158]. Саме ці якості дозволяють особі стати неформальним лідером у соціальній групі агресивної спрямованості.

Негативний вплив на агресивну поведінку здійснюють і засоби масової інформації. Ж. Бодрияр зазначає, у теперішній час насильство набуло нового вигляду. Наші ЗМІ зробили його загальнодоступним. Інформація про насильницькі акти миттєво з'являється на перших сторінках газет, у новинах телебачення, не кажучи вже про фільми, в яких насильство пропагандується в різних формах. Люди стали настільки чужими, що для них насильство стає звичаєм [31, с. 237]. Одним з основних висновків, які зробила світова наука на основі багаторічного вивчення дії мас-медіа на свідомість людей полягає в тому, що ефект дії інформаційних матеріалів не в тому, що думають після їх перегляду люди, а в тому, про що вони думають. За психологічною теорією когнітивних неасоціацій Берковиця те, як люди реагують на прочитане, почуте або побачене, залежить в основному від їх інтерпретації цього повідомлення, ідей, закладених в ньому та думок, які воно пробуджує [36, с. 180]. Це обумовлюється праймінгом – активацією специфічних спогадів у пам'яті людини. Постійне спостереження в засобах масової інформації сюжетів агресивної або насильницької поведінки може спровокувати таку поведінку в реальній дійсності.

Дослідженням, яке було проведене серед московських старшокласників відділом соціології НДІ кіномистецтва, було встановлено, що фільми з сценами насильства регулярно дивляться 55 % хлопців та кожна друга дівчина. Але що цікаво, більша частина глядачів нового покоління не отримує від них задоволення. Лише 32 % молодих людей заявили про те, що полюбляють ці фільми. З цього можна зробити висновок, що роль насильства як мотиву перегляду фільму та джерела глядацької насолоди, дуже перебільшена, а засоби масової інформації, використовуючи свою широку аудиторію, відеопрокат, телебачення та кінотеатри нав'язують «агресивну кіно-дієту», чим деформують смаки своїх глядачів. Дослідження встановило, що показ передсмертних мук, поранень, крові, ушкоджень у половини молодих людей викликає огиду, кожний четвертий байдужий, а кожний п'ятий відчуває позитивні емоції. Слід зазначити, що серед тих, хто неадекватно реагують на екранне насильство, молоді люди, які погано навчаються, складають 35 %. Спеціалісти, які проводили це дослідження висунули гіпотезу, що це свідчить про те, що екран сприяє формуванню у молоді установки на компенсацію інтелектуальної обмеженості, готовності використати фізичну силу та скоїти інші агресивні дії. Кожний сьомий старшокласник впевнено заявив, що фільми з великою кількістю сцен насильства вчать їх, як слід досягати своєї мети [36, с. 125].

Голіна В.В. зазначає, що небувала пропаганда в засобах масової інформації, в кіно, по телебаченню жорстокості, насильства, розпусти, культу сили, зневажання особистості знімає її недоторканність, розпалює низькі пристрасті, уседозволеність [67, с. 373].

Американський письменник Д. Болдвін зауважує, що для багатьох американців бути в нормальному стані – постійно бути в стані сильної злоби і кількість таких осіб постійно росте [106, с. 254]. В нашій країні ситуація не краща. Традиційно вважається, що людина від самого народження повинна привчатися до реалій сучасного світу, в тому числі і поширенню насильства.

Численні кримінологічні дослідження вказують на тісний зв'язок пияцтва та алкоголізму з насильницькою злочинністю. А.П. Закалюк повідомляє про те, що за різними розрахунками від 70 до 80 % неповнолітніх, які скоїли злочини, систематично вживали алкогольні напої [89, с. 131]. Причому вік, з якого людина почала регулярно вживати спиртні напої все зменшується. Проведеним В.Ф. Морозом дослідженням було встановлено, що близько 80 % опитаних ним неповнолітніх делінквентів вперше почали вживати алкоголь у віці 6-9 років [181, с. 17]. О.М. Бандурка та А.Ф. Зелінський повідомляють про те, що населення України від немовляти до 100-річного старця випиває впродовж року 14 літрів умовного спирту на кожного. Між іншим вважається, що відносно безпечним є річне вживання до 8 літрів на одного мешканця [26, с. 174]. Як свідчать інші соціологічні дослідження тільки 9,8 % чоловіків та 19,3 % жінок, які є старшими 18 років ведуть тверезий спосіб життя; відповідно 52,2 % та 73,1 % вживають алкоголь у святкові дні, 28,9 та 6,7 % – 1-2 рази на місяць, 8,3 % та 0,9 % – щотижня, 0,4 % чоловіків щодня [231, с.68]. Остроумов С.С. підкреслював, що п'янство та алкоголізм є умовою, яка розв'язує, подібно каталізатору егоїстичні, антисуспільні погляди, які приводять можливість скоєння злочину в реальність. Але з іншого боку систематичне п'янство, алкоголізм призводять, як правило, до деградації людської особистості, до занепаду елементарних принципів моралі. Так формується причина об'єктивної можливості вчинення правопорушень та злочинів, яка за сприятливих умов переходить у реальність [192, с. 19].

П'янство сприяє вчиненню різних злочинів: умисних і необережних, скоєних вперше та рецидивних, насильницьких та корисливих. Вплив алкоголю на скоєння насильницьких злочинів обумовлений такими причинами: по-перше, це дуже сильний вплив алкоголю на психіку, інтелект, емоції, волю та мотивацію людей – все те, що складає причини та умови злочинної поведінки. Під впливом алкоголю людина починає діяти іншим чином, ніж могла діяти в тверезому стані. Під впливом алкоголю

порушується нормальна діяльність мозку, нервової системи, дезорганізуються важливі процеси гальмування та збудження, коли перші слабшають, а другі посилюються. А.І. Алексєєв зазначає, що нетвереза людина втрачає можливість адекватно сприймати навколишнє середовище, інших людей, їх вчинки, втрачає можливість здійснювати самоконтроль, стає грубою та розв'язною. В мотивації поведінки такої людини на перший план виходять негативні властивості, низькі ваблення та інстинкти, асоціальні та аморальні схильності, які в тверезому стані нейтралізуються позитивними поглядами та звичками [5, с. 30].

Впливаючи на механізм індивідуальної злочинної поведінки, п'янство посилює цинічність, жорстокість, агресивність особистості. Посилення цих якостей особистості, в свою чергу, впливає на те, що людиною вчиняються більш небезпечні злочини. По-третє: п'янство має безпосередній зв'язок з віктимізацією людей, які стають або можуть стати жертвами злочинів.

Нами встановлено, що, наприклад, вчинення таких військових насильницьких злочинів, як опір або примушування до службових обов'язків та погроза або насильство щодо начальника майже у 100 % вчиняються в стані алкогольного сп'яніння. Прикладом такої ситуації є наступний. Винна особа, знаходячись в стані алкогольного сп'яніння нанесла удари співробітникам військової служби правопорядку, які вимагали припинення вживання спиртних напоїв, чим вчинила злочин, який передбачений ст. 404 КК України – Опір начальникові або примушування до порушення службових обов'язків [48].

Разом з п'янством та алкоголізмом сильнопідіючим криміногенним фактором кримінальної агресії є наркотизм. Механізм криміногенної дії наркотизму, його зв'язок з насильницькою поведінкою дуже схожий на дію, яку справляє на людину алкоголь. Але ця дія є більш концентрованою та вагомою. А.Ф. Зелінський виділяє п'ять видів зв'язку наркотизму та наркоманії з злочинністю. Перший вид вчений називає провокуючим. Під впливом наркотиків людина перестає контролювати свою поведінку, у неї



відмовляють моральні гальма. Навколишнє оточення сприймається як небезпечне для особи. Другий вид – мотиваційний. Для придбання наркотичних засобів потрібні кошти іноді дуже великі. Такі потреби лежать в основі корисливо-насильницьких злочинів. Віктимний зв'язок створює небезпеку для жертви злочину, яка знаходиться в стані наркотичного сп'яніння. Цей стан полегшує злочинцю вчинення злочину. Деградиційний зв'язок призводить до знищення особистості у фізичному, психологічному та соціальному плані. І нарешті генетичний зв'язок призводить до появи нових злочинів в сфері незаконного обігу наркотичних засобів [96, с. 50].

На наш погляд, у кримінальній детермінації насильства центральне місце належить особистості. Але це не означає, що слід відкинути вплив зовнішніх обставин на механізм скоєння злочинів. Серед них найважливішою є конкретна життєва ситуація. «Під конкретною життєвою ситуацією слід розглядати сукупність зовнішніх для суб'єкта обставин, які безпосередньо передували злочину і які взаємодіяли з особистими якостями суб'єкта, який скоїв злочин» [143, с. 149-150]. У кримінології доки ще немає однозначного уявлення про значення конкретної життєвої ситуації в механізмі скоєння злочинів. Практика показує, що існує велика кількість відносин між якостями особистості злочинця та обставинами, в яких вчиняється злочин. Як повідомляє В.Н. Кудрявцев, крайні точки цих відносин такі: а) сильний вплив конкретної життєвої ситуації при відсутності антисупільної установки; б) глибока та стійка антисупільна установка при відсутності якого-небудь впливу зовнішньої ситуації. Між цими крайніми точками розташований цілий ряд перехідних випадків, коли взаємодіють більш або менш напружена ситуація та більш-менш розвинуті антисупільні якості особистості [151, с. 38]. Конкретна життєва ситуація відіграє певну роль як елемент механізму злочину, інколи ця роль може бути дуже важливою. Але, на наш погляд, неможлива така ситуація, коли суб'єктивний фактор механізму злочину повністю виключається. Особистість, її недоліки є безпосередньою

причиною будь-якого злочину. Але від цього важливість конкретної життєвої ситуації не меншає.

На думку А.А. Реана, прояв або не прояв в певних актах поведінки агресивних дій завжди є результатом складної взаємодії транситуативних та ситуативних факторів [237, с. 4]. Він наголошує на тому, що агресивність – це якість людини, яка проявляється в готовності людини до агресивних дій відносно інших людей, яку забезпечує готовність особистості сприймати та інтерпретувати поведінку іншої людини належним чином. У випадках агресивних дій неагресивної особистості в основі першопричини цих дій лежить фактор ситуації. У випадку ж агресивних дій агресивної особистості – особистісним якостям [237, с. 4].

Конкретні життєві ситуації, в яких вчиняються насильницькі злочини, можна класифікувати на види, використовуючи класифікацію, яку дає А.Ф. Зелінський. Він класифікує їх за наступними засадами: за джерелом виникнення – створені самим злочинцем; такі, що виникли по волі інших осіб; змішаного походження ситуації, які виникли в результаті поведінки злочинця, жертви або інших осіб; за своїм змістом криміногенні ситуації бувають проблемними, конфліктними та іншими; за характером впливу на діючу особу криміногенні ситуації можуть бути екстремальними, провокуючими, сприятливими, ускладнюючими (вчинення злочину), нейтральними [97, с. 83].

Встановлення виду конкретної життєвої ситуації, в якій вчиняється злочин, дозволяє вирішити такі питання: встановити криміногенні фактори, які ведуть до злочину, що в свою чергу, дозволяє своєчасно їх знешкодити; розробити практичні рекомендації для потенційних жертв злочину. Ці рекомендації дозволять останнім вибрати ту модель поведінки, яка може запобігти насильницьким злочинам.

Слід зазначити, що насильницька злочинність військовослужбовців обумовлюється не тільки загальними для насильницької злочинності криміногенними факторами, а і спеціальними, які притаманні тільки їй.

Фахівці по різному підходять до класифікації детермінант такого виду злочинності. Так М.І. Карпенко зазначає, що ці детермінанти залежать від життєвого шляху злочинця – військовослужбовця. Він виділяє окремо причини та умови, які пов'язані із допризовним періодом, тобто проходженням строкової служби чи військової служби за контрактом і детермінанти, які безпосередньо пов'язані з умовами військової служби та виключно військові детермінанти [122, с. 63]. До детермінант військової насильницької злочинності відносяться: економічні, політичні, економічні, ідеологічні, культурні, національні, соціально-біологічні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, правові та інші.

До економічних відноситься, в першу чергу, матеріальне забезпечення військовослужбовців. Хоча воно останнім часом істотно збільшилось, але все ж залишається недостатнім і таким, що не відповідає завданням, які ставляться суспільством перед армією і військовослужбовцями. Це в свою чергу, впливає на: ефективність бойової підготовки та бойового чергування військовослужбовців; зниження рівня ефективності несення бойової служби і підготовки; рівень військової дисципліни та кількість конфліктів, які призводять до різних видів агресивної (насильницької) поведінки; кількість не бойових втрат військовослужбовців; падіння престижу військової служби; відсутності належного контролю з боку командирів та військових начальників; соціального розшарування у військовому середовищі.

Опитані і цій сфері експерти наголошують, що держава неповною мірою виконує одну із основних цілей воєнної реформи – надання військовослужбовцям та членам їх родин належних соціальних гарантій, які відповідають ступеню ризику їх професійної діяльності. Такі гарантії будуть мотивувати військовослужбовців вдосконалювати свій професіоналізм, особливо в умовах збройного конфлікту на Сході нашої країни [9, с. 63]. Але багато що робиться в цьому напрямку.

Неналежному соціально-економічному забезпеченню військовослужбовців сприяють і не поодинокі факти корупції та

неефективної діяльності менеджменту оборонного відомства. Так за висновками Рахункової палати України, яка перевіряла ефективність використання бюджетних коштів Міністерством оборони, які спрямовані на житлові програми було встановлено, що нанесені збитки на мільйони гривень внаслідок корупційних оборудок та неефективного використання бюджетних коштів [230].

На наш погляд, основним політичним фактором насильницької злочинності військовослужбовців є складність і непрофесійність політичної боротьби окремих партій та громадських організацій. Це негативно впливає на морально-психологічний клімат у військових колективах, призводить до конфліктів серед військовослужбовців на політичному та громадсько-політичному ґрунті.

Основною ідеологічною детермінантою насильницької злочинності військовослужбовців є втрата ідеологічних орієнтирів як в суспільстві взагалі, так і в середовищі військовослужбовців зокрема. Огульне паплюження і критика армії в останні десятиліття привели до падіння престижу військової служби. Останнім часом, у зв'язку з агресією Росії та подіями на сході України ця ситуація виправляється, але проблема залишилася. Це призводить: до різного роду особистісних конфліктів, які вирішуються, в тому числі, і насильницькими способами; самовідновлення злочинів і правопорушень військовослужбовців; підвищення рівня латентності таких злочинів (особливо її штучного виду).

Про негативний вплив засобів масової інформації ми вже говорили раніше. Саме він є істотним криміногенним фактором сучасної насильницької злочинності військовослужбовців. Більшість військовослужбовців – це молоді люди і вони як губка, усмоктують все негативне в міжособистісних і групових відносинах, що відображається в армійському середовищі в умовах проходження служби. Як правило, особи, що відрізняються брутальністю, жорстокістю, агресивністю, мають низький рівень освіти відстають у своєму духовному й культурному розвитку,

правовій культурі. Правова культура особистості, пише В.П. Сальников, будучи обумовленою правовою культурою суспільства, відображає ступінь і характер правового розвитку особистості, що забезпечує правомірну діяльність індивіда [239, с. 16]. Окрім того, як справедливо зауважує І.М. Мацкевич, у Збройних Сил практично відсутня агітаційна телевізійна пропаганда, яка закликає юнаків. Вона потерпіла невдачу, тому що негативний матеріал про армію має значно більшу аудиторію і більш значний резонанс [176, с. 170].

До криміногенних факторів відносяться і національні. Наша країна є багатонаціональною державою. Збройні Сили та інші військові формування комплектуються військовослужбовцями різних національностей. У сучасній Україні найгостріші політичні, економічні, соціальні та морально-психологічні протиріччя поставили на порядок денний складні проблеми національного і територіального характеру, окремі з яких вирішується в умовах національної нетерпимості та ворожнечі при абсолютній відсутності адекватних антикриміногенних впливів з боку суспільства і держави. Російські кримінологи відзначають, що за умови подальшого наростання міжнаціональних протиріч і конфліктів, для вирішення яких не приймаються адекватні соціально-правові, морально-психологічні та інші заходи, національні причини протиправної поведінки військовослужбовців будуть поглиблюватись [2, с. 70]. Військові командири у своїй діяльності повинні урахувати національні, психологічні, освітні, релігійні особливості кожного військовослужбовця.

Соціально-психологічним чинником насильницької злочинності військовослужбовців є той факт, що українська армія перетворилася в робітничо-селянську. В неї призиваються в основному представники малозабезпечених верств населення.

Дуже важко і практично неможливо позбавити Збройні Сили від призовників, що страждають клеймом «соціального невдахи». Фахівцями наголошується, що серед засуджених військовослужбовців 77,2 % належать

саме до робітників, кваліфікована інтелігенція складає трохи більше чотирьох відсотків засуджених осіб [251, с. 173]. Тут необхідні загальносоціальні програми патріотичного виховання підрастаючого покоління, неповнолітніх і молоді, їхнього навчання, зайнятості, оздоровлення. Тільки такими заходами, можна, поліпшити кадровий склад військовослужбовців строкової служби. З цього приводу ще більше двадцяти років тому відомий український кримінолог О.М. Литвак наголошував, що серед найважливіших чинників криміногенної ситуації в Україні є відсутність загальноновизнаної національно-державної ідеї, яка б могла об'єднати суспільство [162, с. 153].

Соціально-психологічні чинники обумовлені станом здоров'я майбутніх військовослужбовців. Армія, як складова частина суспільства не може бути досліджувана окремо від останнього, від тих негативних впливів які в ньому існують. Як справедливо зазначає В.О. Шамрай, не бачить проблем військових лише той, хто не хоче їх бачити. Нині 40 % призовників мають недоліки у фізичному розвитку і погане здоров'я [290, с. 82-83]. Військкомати для того, щоб виконати плани призову на строкову службу направляють у військові частини осіб із психічними та психологічними відхиленнями; обтяжених несприятливою спадковістю; таких, що мали проблеми із дотриманням законності; знятих з різних профілактичних обліків, зловживали алкогольними напоями і наркотичними препаратами тощо; зі слабкою фізичною підготовкою і дефіцитом маси тіла. «До цих проблем долучаються психологічні чинники, які існують безпосередньо під час проходження військової служби за призивом та контрактом: психологічні проблеми, що можуть виникнути через тривале знаходження в одностатевому колективі; психічні відхилення, які можуть стати результатом виснажливих фізичних навантажень та їх не сімейного військового іноді жорстокого виховання; природна концентрація у лавах військових, як правило, молодих людей, у яких існує проблема професійної реалізації; наявність в минулому проблем із законом, що впливає на свідомість і

поведінку військовослужбовця; десоціалізований, дисфункційний характер військового середовища [79, с. 11].

Коренєв М.С. дослідивши проблему насильницької злочинності військовослужбовців дійшов висновку, з яким ми повністю погоджуємося, про те, що остання має низку причин, які мають об'єктивну природу. «До них відносяться наступні: військовий колектив являю собою концентрацію великої кількості чоловіків кримінально активного віку; військова служба за своїм духом насичена символами насильства та готовності до агресії; військова служба за призивом в умовах обмеження особистої свободи призводить до стану фрустрації як серйозного фактору розвитку конфліктності; командирами не здійснюється належний контроль за підлеглими (ці повноваження передаються військовослужбовцям старшого строку служби); армія є зрізом суспільства, в якому широке поширення отримали насильницькі форми поведінки [128, с. 58-59].

Проведення спочатку Антитерористичної операції, а потім Операції об'єднаних сил призвело до появи нових видів соціально-психологічних чинників. Бойові дії на сході України призвели до зростання кількості соціально невлаштованих осіб, які мають досвід бойових дій та психологічні проблеми. Працівники Науково-дослідного центру гуманітарних проблем та Соціально-психологічного центру Збройних Сил України прийшли до невтішного висновку про те, що близько 80 % учасників бойових дій отримують психологічні травми. У 30-40 % ці травми переходять у психіатричні. Ознаки посттравматичного стресового розладу виявляються у більше ніж половини учасників бойових дій. Вони в подальшому потребують додаткового медико-психологічного обстеження та супроводу. Фахівці наголошують, що найчастіше проявляються такі ознаки посттравматичного стресового розладу, як порушення сну і депресія – 46 %; прояви тривожності – 37,5 %, зловживання алкоголю та вживання лікарських препаратів, невимушені спогади, почуття провини – 33,3 %. В подальшому такі особливості призводять до агресивної або суїцидальної поведінки,

загострюється почуття безвиході, безперспективності, несправедливості та тривожності. Виникають складнощі із соціальною адаптацією, реінтеграцією, з'являється підвищений рівень агресивності, як відносно себе, так і відносно оточуючих [29, с. 36-37].

Іноді це виливається в жорстокі насильницькі злочини. Так, у Києві на початку 2018 р. було затримано трьох військовослужбовців батальйону «Донбас», учасників АТО за жорстоке вбивство всієї родини. Злочинці заволоділи значними грошовими коштами. Вбивали потерпілих позвірячому, на очах інших членів родини. Руки і ноги потерпілих були стягнуті пластиковими хомутами, роти заліплені липкою стрічкою. Потерпілим були нанесені численні колото-різані рани тулуба та голови [88].

Останнім часом психологи заговорили про «синдром АТО», під яким розуміють посттравматичний стресовий розлад. Його ознаки визначені на підставі дослідження «в'єтнамського», «афганського» та «чеченського» синдрому. Так американські вчені встановили, що військовослужбовці, які повернулися з В'єтнаму не знаходили свого місця в мирному житті. «І причини не були матеріального плану, а саме соціально-психологічного. Суспільство свідомо або несвідомо відмежовувало таких осіб, робило їх вигнанцями» [35, с. 176]. Така ситуація призводить до того, що колишні військовослужбовці поділяють навколишнє середовище на своїх та чужих, починають відноситись негативно до окремих інститутів держави. «Їм притаманні: душевні надломи, психічні зриви, жорстокість, непримиренна конфліктність, з одного боку, втома, апатія – з іншого – все це абсолютно природні реакції організму на наслідки тривалого фізичного і нервового напруження, пережитого у бойовій обстановці» [261, с. 233].

Слід зазначити, що насильницькі злочини військовослужбовців вчиняються і під час проведення бойових дій. Вони обумовлені низкою специфічних соціально-психологічних детермінант. Дослідники головними з них називають: ослаблення факторів соціального контролю; загострення проблем в задоволенні потреб для існування (їжа, вода, речі тощо);



підвищення рівня нервозності населення, зростання рівня конфліктності в міжособистісних стосунках; послаблення моральності тощо [78, с. 28]. Як наслідок це призводить до насильницьких та корисливо-насильницьких злочинів. Саме на ці особливості звертають увагу дослідники проблеми військової злочинності в екстремальних умовах [142, с. 640; 129, с. 43; 117, с. 57; 217, с. 70; 148, с. 202].

Усунення таких проблем неможливе без здійснення належної соціальної адаптації військовослужбовців в зоні бойових дій. Спеціалістами в галузі військової психології зазначається, що основними соціально-психологічними чинниками, що впливають на психологічний стан і боєздатність військовослужбовців у зоні ООС (АТО) є: відсутність чітко визначеної лінії фронту; часткова ворожість місцевого населення; ізоляція військовослужбовців, відрив їх від звичного середовища; постійне очікування загрози життю і здоров'ю; реальна можливість потрапити в полон; спостереження загибелі або ушкоджень товаришів по службі тощо [201, с. 2]. Такі негативні психологічні фактори можуть призводити до самогубств та вчинення військовослужбовцями насильницьких злочинів загальнокримінальної спрямованості і безпосередньо військових насильницьких злочинів.

Сучасні гібридні війни, одна з яких ведеться проти України мають не тільки військові особливості, а і морально-психологічні. До них фахівці відносять: здійснення масового інформаційно-психологічного впливу на військових і мирне населення; різке збільшення психогенних втрат, що можуть призвести до значного зниження боєздатності військ; ускладнення розв'язання проблеми підтримки сприятливої соціально-психологічної обстановки в районі виконання військами бойових задач; зростання труднощів при підтримці правопорядку, вирішенні соціально-правових та гуманітарних проблем [131, с. 16]. Саме з такими проблемами зіштовхнулося військове командування на сході України. Це призвело в тому числі, і до небойових втрат серед військовослужбовців, а також жертв серед мирного

населення. В.І. Алещенко називає наступні причини такої ситуації: повільне впровадження системи психологічної підготовки у Збройних Силах України; обмежена керованість соціально-психологічними та виховними процесами органами військового управління; низький рівень підготовки офіцерського, старшинського та сержантського складу з питань роботи з підлеглими; застарілість матеріально-технічної бази та технологій; слабке фінансування цього виду діяльності [8, с. 6]. Його підтримують і інші дослідники [38, с. 123; 118, с. 202]. Таким чином, лише створення сучасної та ефективної системи психологічного забезпечення військової діяльності дозволить знизити криміногенний вплив соціально-психологічних чинників.

Організаційно-управлінські чинники військової злочинності обумовлені станом суспільства в країні. Як справедливо наголошує С.Ю. Поляков, військовослужбовці є невід'ємною частиною нашого суспільства, а тому в армійські структури миттєво «переносяться» всі ті проблеми, що притаманні українському суспільству [219, с. 16]. Якщо в суспільстві поширюється фізичне та психічне насильство, як в протиправних, так і кримінальних формах, то це впливає на кількісні і якісні характеристики насильницької злочинності військовослужбовців. Таку ж думку мають і інші науковці. Так О.А. Косован зазначає, що криміногенна обстановка в країні, масштаби та темпи зростання злочинності останнім часом все більш чітко набувають характеру загроз національній безпеці, є одним із основних чинників, що перешкоджають нормальному функціонуванню інститутів держави та загострюють соціально-економічні проблеми. У багатьох питаннях це означає стан законності та правопорядку у Збройних Силах та інших військових формуваннях [132, с. 4]. Як наслідок ці негативні моменти впливають на стан законності у Збройних Силах та на ефективність виконання останніми бойових та учбових завдань. Справедливо наголошує Є.І. Григоренко про те, що, незважаючи на бурхливий розвиток техніки, появу сучасних видів озброєння, автоматизацію та роботизацію різних видів робіт, первинне місце в системі воєнної організації будь-якої держави

посідають та посідатимуть люди. Якщо брати за основу лише частину суспільства – Воєнну організацію, то головною її рушійною силою є перш за все громадяни, які проходять військову службу. Саме вони складають більшу частину особового складу всіх військових формувань та правоохоронних органів [71, с. 139].

До організаційно-управлінських чинників злочинності військовослужбовців також відносяться: відтік молодих професійних офіцерів, який обумовлений бажанням належним чином утримувати свою родину; недостатність підготовленого офіцерського складу, відсутність їх авторитету в армії; не облаштованість побуту офіцерів, їх достойне грошове забезпечення (ідучи на службу, він не думає, як завтра нагодувати себе і свою родину), що корелює належну облаштованість життя, побуту і дозвілля підлеглих солдатів. Отже, посередні офіцери, що залишилися на службі, посередньо несуть службу і виховують солдатів, молодших командирів, створюючи тим самим їм сірі будні й побут, а також тугу і безвихідність, на ґрунті чого квітнуть пияцтво, наркоманія, нестатутні відносини, насильство, тощо.

Дотриманню статутних відносин і дисципліни серед військовослужбовців сприяють сумлінне і якісне несення служби офіцерами і молодшими командирами, їхня турбота про організацію належних умов для побуту і відпочинку підлеглих. Устав підкреслює особисту відповідальність командира за постійну бойову і мобілізаційну готовність довіреної йому військової частини (підрозділу), за бойову підготовку, виховання, військову дисципліну, морально-психологічний стан особового складу і безпеку військової служби. Натомість в армії зараз намагаються створити видимість благополуччя зі станом військової дисципліни. При цьому нормою стало ухилення командирів від прийняття по виявленим фактам правопорушень заходів, передбачених кримінальним і кримінальним процесуальним законодавством. При цьому відзначається: низька антикриміногенна роль системи військового виховання, організації життя, побуту, дозвілля,

статутного контролю; недостатня компетентність і військова придатність офіцерського і сержантського складу при одночасному постійному звільненні з військ найбільш енергійних офіцерів; низький рівень підготовки офіцерських кадрів; неукомплектованість особовим складом частин і підрозділів, що тягне зайві непосильні навантаження на особовий склад; корупція у військах.

До організаційно-управлінських детермінант слід віднести і недоліки в організації профілактики та запобігання військовим злочинам та здійсненні розслідування таких злочинів. Фахівці наголошують, що специфічні організаційно-управлінські причини пов'язані з особливостями проходження військової служби, які полягають в наступному: відносна закритість військового колективу; небажання «виносити сміття з хати»; «кругова порука» [121, с. 66]. Складається парадоксальна ситуація, яка полягає в тому, що у розкритті злочину не зацікавлені ні підлеглі, ні військове керівництво усіх рангів.

Працівники військової прокуратури вказують що основними способами протидії розслідуванню злочинів з боку командування є: командування намагається самотійно з'ясувати всі обставини правопорушення, розшукати винну особу; несвоєчасно повідомляється про факти вчинення правопорушень та злочинів; складаються фіктивні медичні документи про фізичну шкоду військовослужбовців; окремих з них таємно госпіталізують або відправляють у відрядження; з очевидцями злочинів проводять «бесіди», залякують чи примушують не давати свідчення, відправляють у відрядження чи у зону ведення бойових дій тощо [74, с. 115].

Якісному розслідуванню насильницьких злочинів військовослужбовців перешкоджають і процесуальні процедури, які є складними і тривалими. Так військовою прокуратурою сил ООС (АТО) вказується, що через завантаженість судів не можна швидко отримати дозвіл на клопотання слідчих. Відповідні ухвали отримуються через 2-3 місяці. Така тяганина

призводить до затягування розслідування і збільшення кількості проваджень [159].

Як зазначають автори монографії, яка присвячена військовій злочинності та її кримінально-правовій, кримінологічній та криміналістичній характеристиці порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутністю між ними відносин підлеглих, які проявилися в завданні побоїв, іншому насильстві, що заподіяло легкі тілесні ушкодження та мало характер знущання або глузу над військовослужбовцями, а також більш тяжкі насильницькі злочини командирами частин приховуються [58, с. 42]. В цьому сенсі доречним є розглянути питання про відновлення діяльності в Україні військових судів. Фахівцями зазначається, що одним з факторів зростання кількості злочинів та адміністративних правопорушень серед військовослужбовців є тенденція неспроможності судів загальної юрисдикції ефективно розглядати справи стосовно військовослужбовців за вчинення військових злочинів. Причинами такої неспроможності виступає відсутність належного та достатнього досвіду та знань у суддів загальної юрисдикції в сфері організації, управління та функціонування Збройних Сил України [295, с. 145]. Слід зазначити, що на даний час, військові суди діють у сорока розвинутих країнах Європи та світу, які мають власні Збройні Сили. Перевага в діяльності таких судів перед загальними, на наш погляд, є беззаперечною. Особливо дослідниками виділяються: оперативність та якість розслідування; єдність та стабільність судової практики таких судів; наближеність до військових формувань; незалежність від місцевих впливів та від командування тощо [172].

Правові криміногенні фактори пов'язані із організаційно-управлінськими. Часто дотримання військової дисципліни здійснюється не правовими, не статутними методами. Військовослужбовці старшого призову жорстко встановлюють свої традиції та правила, засновані на психологічному і силовому впливі. Таким чином, створюється видимість керованості військового колективу, що влаштовує і ту, і іншу сторону.

Опитуванням працівників військових прокуратур було встановлено, що приблизно 75 % із них вважають, що порушення статутних правил взаємовідносини між військовослужбовцями є традиційним продовженням протиправних форм стосунків у нових якостях, започаткованих за межами загальносуспільних відносин. Понад 65 % зазначають, що «дідівщина» є можливою, тому що окремі командири вважають її ефективною формою збереження порядку в армії, а отже приховують такі злочини. Наголошується також, що військова злочинність, в тому числі і насильницька є високо латентним соціально-правовим явищем (так вважають понад 90 % опитаних) [75, с. 11]. У кінцевому результаті, за таких умов, у підрозділі процвітає культ сили, знущання, і, як наслідок, самовільні залишення підрозділу, дезертирство, суїциди серед солдатів строкової служби, тому що їм ніде шукати захисту. Зазначені обставини найчастіше встановлюються в ході дізнання і досудового слідства. У зв'язку з цим до військових слідчих повинні пред'являтися підвищені вимоги. Вони повинні бути висококваліфікованими і незалежними в розслідуванні військових злочинів. При цьому вони повинні глянути в саму суть правопорушення, виявити його причини та умови з усіх точок зору, вивчити морально-психологічний і кримінологічний клімат у військовому колективі, роль командирів і громадськості в попередженні негативних явищ і процесів. Із цього погляду, військові прокурори, слідчі а також заступники командирів з виховної роботи, повинні мати елементарні кримінологічні знання, щоб побудувати на своєму рівні струнку систему запобігання військовим злочинам.

До нормативно-правових чинників відноситься і відсутність відповідної постанови Пленуму Верховного Суду України про злочини, які вчиняються військовослужбовцями. Про це наголошують інші фахівці [242, с. 15; 133, с. 98].

Помітно знизився моральний рівень випускників військових ВНЗ. Досить багато курсантів поступають тільки для того, щоб безкоштовно одержати вищу освіту або позбутися необхідності проходити строкову

службу. Багато в чому причини зниження моральних якостей курсантів криються в падінні престижу військової професії в суспільстві, що виражається у відносно низькому конкурсі серед вступників.

У військах існує гостра проблема пияцтва, стало більше випадків уживання наркотиків. Вона існує не тільки в Україні, а в арміях інших країн. Так при опитуванні членів родин російських кадрових військових, проведеному Інститутом соціології РАН, кількість офіцерів, що вживають спиртні напої, становить 94, 3 % від числа опитаних. Близько 60 % вживали спиртні напої протягом останнього місяця – 1 або 2-3 рази, 28 % приблизно 1 раз на тиждень, 10 % – 2-3 рази на тиждень і близько 2 % – практично щодня. Що стосується інших категорій військовослужбовців, то картина подібна [39, с. 28].

Сучасними дослідниками даної проблеми наголошується на тому, що на злочинність військовослужбовців впливає і кримінальна субкультура, тобто норми і правила злочинного світу. Дослідник сучасної рецидивної злочинності В.С. Батиргареева визначає декілька функцій кримінальної субкультури, які вона виконує у злочинному середовищі: 1) стратифікаційна функція полягає у віднесенні того чи іншого правопорушника до конкретної страти (прошарку). Нерідко наслідком цього є неможливість виправлення особи; 2) регулятивна функція виявляється: а) у тяжінні злочинців до самоорганізації у вигляді дотримання чіткої злочинної ієрархії та внутрішньої дисципліни; б) у сприянні поширенню злочинної ідеології, націленої як на молодь, так і на нещодавно ув'язнених; в) у забезпеченні згуртованості злочинної спільноти, результатом чого стає поповнення лав невинних злочинців; 3) інформаційно-комунікативна функція сприяє спілкуванню злочинців, встановленню комунікативних зв'язків між ними й визначенню кожного з них у злочинній спільноті; 4) матеріально-фінансова функція визначає джерела існування злочинного середовища. Вона найменш відома; 5) карально-виховна функція дозволяє підтримувати кримінальні норми та принципи за допомогою системи «блатних» санкцій щодо осіб, які

належать до злочинного середовища й припускаються порушення цих нормативів; б) дозвільна функція забезпечує, з одного боку, художнє дозвілля злочинців, а з другого – зв'язок між злочинною спільнотою та соціумом за рахунок експансії у суспільство злочинних поглядів, ідеалів і принципів [28, с. 379].

Панченко С.Л. зазначає, що неформальні об'єднання у Збройних Силах увібрали ідеї кримінальної субкультури і перетворилися в основну форму взаємовідносин у військових колективах. Детальна регламентація повсякденного життя військовослужбовців (як і у місцях позбавлення волі) призводить до того, що кримінальні традиції закріплюються в армійському середовищі. Це призводить до поділу військовослужбовців за строком служби, національності, віри тощо. На думку вченого, вплив кримінальної субкультури на військове середовище обумовлений і наступним: неодноразовими репресіями у 20-му сторіччі відносно військовослужбовців і направленням раніше засуджених в армію; велика кількість засуджених, в тому числі і близьких родичів, з якими контактують військовослужбовці; засуджені військовослужбовці після відбування кримінального покарання повертаються проходити військову службу и поширюють кримінальні традиції в армії; призив у Збройні Сили раніше засуджених осіб, в тому числі і до покарання у вигляді позбавлення волі [200, с. 3,7]. Ця проблема потребує окремого дослідження. Але вже зараз можна припустити, що проникнення злочинної субкультури у військове середовище негативно буде впливати на стан військової дисципліни і військового правопорядку.

На жаль, істотний відсоток займають повторні злочини військовослужбовців. Така ситуація має свої специфічні причини, основними з яких фахівці вважають: а) поширеність неформальних відносин військовослужбовців; відсутність підрозділів по профілактичній роботі відносно неформальних груп військовослужбовців; високий рівень латентності і прихованості злочинів з боку військового керівництва; б) на більшу частину злочинів, які вчиняються військовослужбовцями не



здійснюється належне реагування з боку військового командування; військовослужбовці продовжують перебувати в умовах криміногенного впливу факторів об'єктивного характеру; в) більшість кримінальних покарань, які призначаються військовослужбовцям носять умовний характер, внаслідок чого останні продовжують відчувати криміногенний вплив певних обставин [188, с. 8-9].

Таким чином, детермінантами військових злочинів є об'єктивні й суб'єктивні фактори економічного, політичного, ідеологічного, культурного, національного, морально-психологічного, соціального, соціально-біологічного, організаційно-управлінського і правового характеру. Знизити їх криміногенний вплив можливо лише застосуванням комплексних, всебічних і ефективних заходів загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання.

### **2.3 Особистість злочинця та особистість жертви насильницьких злочинів військовослужбовців**

Ми не є оригінальними в думці про те, що безпосередньою причиною злочину є саме особистість злочинця. Інші фактори лише сприяють виникненню бажання у особи вчинити суспільно небезпечне діяння. Ще Аристотель наголошував, що неправі ті, хто вважає, що люди погані не за своєю волею, бо коли б встановлювалось покарання: безглуздо забороняти те, що не у владі людини виконати» [17, с. 308-309]. В.Н. Кудрявцев вважає, що будь-яка ситуація призводить до вчинення того чи іншого вчинку лише відбиваючись через психіку суб'єкта. Жодна ситуація не може викликати поведінку, яка відхиляється від норми, без взаємодії з певними якостями особистості [150, с. 87]. А.Б. Сахаров повідомляє, що факт скоєння злочину є основою для якісно нової (і дуже істотної) соціальної оцінки особистості як особистості злочинця [241, с. 110].

У підручнику кримінології, який підготовлений російськими авторами, повідомляється, що суспільна небезпечність особистості злочинця як її соціальна сутність дає підставу виділити особистість, якісно відмінну від особистості інших громадян [140, с. 96]. Таку ж думку висловлював один з відомих кримінологів початку сторіччя Г. Ашаффенбург, який визнавав неможливість описати портрет злочинця. «Риси грубої жорстокості врівноважуються сентиментальними нахилами, вразлива брехливість одного знаходиться в різкій суперечності з відвертою наївністю іншого і що ще дивніше, часто в одному і тому ж індивідуумі ми зустрічаємо поєднання суперечливих якостей» [23, с. 11].

В кримінології і пов'язаних з нею науках існують різні підходи щодо існування особистості злочинця як окремого соціального феномену. Ю.Д. Блувштейн вказує на те, що коли особистість злочинця має якісь специфічні особистісні особливості, які послужили однією з детермінант злочину, то чому наявність цих особливостей обґрунтовується фактом скоєння злочину. Ці якості повинні існувати до моменту скоєння злочину та бути відомими кримінологам [30, с. 50-51]. Я.М. Яковлев не визнає існування якісної різниці особистості злочинця від не злочинця, вважаючи підхід до вивчення внутрішніх психологічних процесів суб'єктивним та малопродуктивним [296, с. 109].

Кримінологічні та інші дослідження особистостей людей, що вчиняють злочини довели, що відсутні одна чи декілька окремих особистісних якостей, які характеризують осіб, що вчинили злочини і відрізняють останніх від правослухняних громадян. А. Р. Ратинов визначав, що принципово різнить злочинців від не злочинців не одна якась якість або їх сума, а якісно неповторне сполучення та при цьому особлива питома вага кожного... тобто комплекс особистісних особливостей, який має характер системи [236, с. 162]. Аналогічної думки дотримується і А.І. Долгова, яка вважає, що якісна різниця між особистістю злочинця та не злочинця визначають не окремі ознаки, а лише їх сукупність [142, с. 90]. А.І. Алексеев наголошує, що під

особистістю злочинця слід розуміти сукупність соціально значущих якостей, які впливають в поєднанні з зовнішніми умовами (ситуацією) на злочинну поведінку [5, с. 89]. А.Ф. Зелінській зробив цікаву спробу вирішити цей науковий спір. Він зазначав, що слід розрізняти терміни «особистість злочинця» та «особа, яка скоїла злочин». На його погляд, ці терміни не є тотожними. «Про особистість злочинця можна говорити лише стосовно людини, яка обвинувачується у злочинній діяльності, тобто такої, що вчинила низку умисних, цілеспрямованих, передбачених кримінальним законом дій заради реалізації спільного для них мотиву... будь-який умисний злочин, якщо він програмується та вчиняється за допомогою задалегідь намічених дій, є злочинною діяльністю. Ознак, які однозначно характеризують особистість злочинця, не існує. Слід вести мову про часту повторюваність тих або інших негативних особистісних якостей серед осіб, які засуджені за злочинну діяльність певної категорії, відносно осіб такого ж віку та соціального стану, але не засудженим, або засудженим за інші злочини [97, с. 23-25].

Нами підтримується думка О.Д. Сітковської про необхідність урахування тих якостей та стану особистості винного, які проявилися в механізмі злочинної поведінки або мають значення для індивідуалізації покарання, тобто кримінально релевантні [245, с. 225, 227]. «При цьому критична точка розвитку, після якої поведінка отримує антисуспільну спрямованість, може бути розташована на самих різних місцях причинного ланцюга, який створює цю поведінку» [177, с. 34-35].

На думку російських кримінологів Ю.М. Антояна, М.І. Єникеева та В.І. Емінова, відправним пунктом у вивченні будь-якої особистості є розуміння її як цілісного утворення, як єдності усіх властивостей та якостей, які відображають зв'язок та взаємодію особистості та соціального оточення, в якому особистість живе та виховується і в якій себе проявляє [15, с. 11].

За основу візьмемо наведені у роботах вчених-кримінологів шість основних груп ознак: соціально-демографічні; кримінально-правові;

соціальні прояви в різних сферах життєдіяльності, або соціальні зв'язки; моральні властивості; психологічні та фізіобіологічні характеристики [11, с. 19]. У нашому дослідженні будуть розглянуті наступні три групи ознак: 1) соціально-демографічні; 2) психофізіологічні; 3) кримінально-правові.

У групу соціально-демографічних ознак злочинців-військовослужбовців входять: стать, вік, освіта, рід занять, наявність професії, місце навчання, сімейний стан, наявність неповнолітніх дітей, житлові умови, наявність спільно проживаючих осіб, соціальні позиції і ролі, діяльність особи.

Кримінально-правові ознаки властиві тільки особам, що вчиняють суспільно небезпечні діяння. До них відноситься: попередні судимості; кількість злочинів, їх спрямування (об'єкт), мотиви вчинення злочинів, характеристика ознак суб'єкта злочину, особливостей його суб'єктивної сторони тощо.

Основною соціально-демографічною характеристикою особи злочинця в нашому випадку є те, що він відноситься до окремої соціальної групи – військовослужбовців.

Аналіз ст. 1 Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» дозволяє зробити висновок про те, що військовослужбовцями в Україні є особи, які проходять військову службу у Збройних Силах України, інших утворених в законному порядку військових формувань, правоохоронних органах спеціального призначення, Державної спеціальної служби транспорту, Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України а також військовозобов'язані під час військових зборів [90]. Саме ця соціально-демографічна ознака відрізняє такий вид насильницьких злочинців. Такі особи також, характеризуються додатковими соціально-демографічними ознаками: особи чоловічої статі, які призвані на строкову службу і досягли 18 років і не досягли 27 років; особи, які проходять строкову військову службу або службу за призовом під час мобілізації, на особливий період, а також військову службу за контрактом

віком від 18 до 40 років; курсанти вищих військових навчальних закладів віком від 17 до 21 року та інші. Слід зазначити, що всі військовослужбовці повинні бути громадянами України. Таким чином, всі злочинці-військовослужбовці, які вчинили насильницькі злочини є саме громадянами України. Тобто слід зазначити, що така соціальна-демографічна ознака, як вік злочинця визначається вимогами, які пред'являються діючим законодавством до різних категорій військовослужбовців. Окрім того особи, які призиваються на військову службу повинні мати належний стан фізичного та психічного здоров'я. На жаль відповідні комплектуючі органи, бажаючи виконати план призову залучають на військову службу осіб, які мають значні відхилення у фізичному і особливо психічному здоров'ю, чим наражають на небезпеку інших військовослужбовців та їх командирів. Ці соціально-демографічні ознаки не тільки характеризують особистість злочинця, а і визначають його як суб'єкта так званих військових злочинів, в тому числі і насильницьких військових злочинів. Як зазначає, М.І. Хавронюк та його колеги, коли військовослужбовець і цивільна особа спільними зусиллями вчиняють військовий злочин, то остання несе відповідальність як пособник у вчиненні цього злочині. Це стосується і випадків, коли військовослужбовець схилив цивільну особу до вчинення військового злочину [57, с. 91].

Проведене дослідження показало, що насильницькі злочини військовослужбовців вчиняються особами чоловічої статі, серед яких найбільш представлена група у віці від 20 до 30 років. Це обумовлено тим, що військовослужбовці строкової служби та контрактники переважно мають саме такий вік. Так, О. Артеменко зазначає, що вікова структура злочинців-військовослужбовців має такий вигляд: 18-24 роки – 25,1 %; 25-30 років – 25,4 %; 31-40 років – 29,1 %; 41-50 років -18,2 %; 51-65 років – 2,2 % [20, с. 127]. Для насильницьких злочинців-військовослужбовців притаманний більш молодий вік.

В. Давиденко за результатами опитування співробітників військових прокуратур, а також на підставі вивчення кримінальних проваджень із

вчинення військових злочинів, в тому числі і насильницьких військових злочинів надає наступний портрет особистості насильницького злочинця військовослужбовця – молодий чоловік, військовослужбовець строкової служби, контрактник та молодший офіцер віком 19-30 років, який є агресивним, з прагненням бути лідером, бажанням самоствердження і удаваної переваги над іншими, зухвалий, який має досвід протиправної (не обов'язково кримінально-протиправної) поведінки. Для військовослужбовців строкової служби й за контрактом також типовими є недоліки у вихованні, низький рівень освіти та участь у неформальних молодіжних угрупованнях до призову на службу [78, с. 113].

Російські кримінологи, які досліджують проблему злочинності військовослужбовців, в свою чергу, надають портрет злочинця-офіцера – це сформована особистість холеричного темпераменту, із досвідом агресивно-насильницької поведінки, виключно корисливими спонуканнями, що пов'язані з кар'єристськими прагненнями, які відчують побічний вплив на підсвідомість представниками кримінального світу, з усталеною психологією «тимчасової людини» і проявляють байдужість до проблем військовослужбовців і армії. У злочинців строкової служби виділяються такі якості: особистісна несформованість, нестійка холерична психіка, міцний фізичний стан, схильність до лідерства у неформальному середовищі, досвід агресивно-насильницької поведінки, а також вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів. Військовослужбовці строкової служби окрім вказаних якостей характеризуються меркантильним ставленням до товаришів по службі, цивільних осіб, військової служби загалом [11, с. 260-263].

Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволив зробити висновок про те, більшість (понад 60 %) військовослужбовців, що вчинили насильницькі злочини характеризуються низьким загальноосвітнім та культурним рівнем. Це підтверджується і іншими науковцями [297, с. 10; 27, с. 9; 37, с. 8]. Для насильницьких злочинців-військовослужбовців притаманний такий рівень освіти: більше 85 % з них мають базову чи повну

середню або професійно-технічну освіту, а приблизно 10 % – базову або повну вищу освіту. Окрім того, ми підтримуємо М.С. Туркота, який справедливо зазначає, що рівень освіти і культури злочинців, які вчинили військові кримінальні правопорушення, зазвичай нижчий порівняно з військовослужбовцями, які сумлінно виконують свій військовий обов'язок [267, с. 77]. Далі вчений зазначає, що окрім антропологічних особливостей, які обумовлені статтю, віком, істотною перевагою чоловіків молодого віку, простежується наступна закономірність: злочинці із числа військовослужбовців строкової служби та служби за контрактом, які є рядовими і сержантами за рівнем освіти частково відстають від представників цивільного населення однакового з ними віку [268, с. 78].

Понад 80 % насильницьких злочинів військовослужбовців, які нами були досліджені вчинені рядовим та молодшим начальницьким складом. Не зафіксовано жодного випадку засудження вищого офіцерського складу. На це звертають увагу і інші науковці. Так Ю.В. Сокоринський зазначає, що за військовосоціальним станом більшість злочинців це рядові – практично чотири з п'яти. На його думку, яку ми підтримуємо повністю, це свідчить про серйозні дефекти системи контролю у найнижчій структурній ланці [252, с. 163].

Цікавою є інформація про те, що більше третини насильницьких злочинів вчиняється військовослужбовцями сухопутних військ, які в армії мають меншу престижність порівняно з іншими. В кримінологічному плані це дозволяє зробити висновок про те, що чим менше престиж роду військ, тим більша кримінальна активність його військовослужбовців.

Понад 60 % опитаних військовослужбовців, які вчинили насильницькі злочини до служби не навчалися і не працювали. Така ситуація обумовлена як суб'єктивними, так і об'єктивними факторами. Як наслідок більшість злочинців не мали постійних джерел отримання коштів для існування, але для обліку у службу зайнятості не зверталися.

Близько 40 % опитаних осіб виховувалися в неповних сім'ях. У

третини, батьки знаходилися на заробітках за кордоном. Також у третини осіб, батьки були раніше засуджені, переважно за корисливі, корисливо-насильницькі та насильницькі злочини. 47 % осіб, які засуджені за військові насильницькі злочини мали родини, 15 % мали дітей. Інші засуджені повідомили, що певний час мали стосунки з жінками, які тривали від 1 до 6 місяців. Таким чином, в нашому випадку підтверджується теза про те, що відсутність родини, невиконання подружніх обов'язків є значимими умовами при формуванні протиправної поведінки [143, с. 38-39].

Психологічні ознаки – одні з найбільш важливих факторів, що впливають на скоєння індивідумом суспільно небезпечних дій тому, що вибір способу дії здійснюється з урахуванням психологічних особливостей і психічної специфіки злочинця [218, с. 104]. Риси характеру в психологічній літературі визначаються як стійкі, повторювані в різних ситуаціях особливості поведінки індивіда [40, с. 52]. Моральні ознаки відображають відношення досліджуваного контингенту до проявів в основних видах діяльності, тобто відношення до громадських обов'язків, державних органів, законів, правопорядку, праці, родини, культурних цінностей, антигромадських інтересів і прагнень [233, с. 34]. Від морального рівня людини залежить, які цілі він ставить перед собою, якими засобами домагається їх досягнення, якими принципами керується, приймаючи те або інше рішення в житті [253, с. 57]. Вольові ознаки – свідома саморегуляція суб'єктом своєї діяльності і поведінки, що забезпечує подолання труднощів при досягненні мети, створені суб'єктом додаткові спонукання до зовнішніх або внутрішніх дій, які володіють недостатньою мотивацією [233, с. 35]. Емоційні властивості – психічне відображення у формі безпосереднього упередженого переживання життєвого змісту явищ і ситуацій, обумовленого відношення їх об'єктивних властивостей до потреб суб'єкта [298, с. 134].

Більшості насильницьких злочинців, в тому числі і військовослужбовцям властива така якість як агресивність. Слід зазначити, що терміни агресії та агресивності не є синонімічними. «Під агресивністю



розуміється властивість особистості, яка виражається в готовності до агресії. Таким чином, агресія – це певні дії, які наносять шкоду іншій людині, а агресивність – це готовність до агресивних дій відносно іншого, яку забезпечує готовність особистості сприймати та інтерпретувати поведінку іншої людини певним чином (наприклад, таку, що загрожує). У цьому плані можна говорити про потенційно агресивне сприймання та потенційно агресивну інтерпретацію як про стійку особливість особистості світосприймання та світорозуміння [237, с. 4]. Розрізнення цих двох термінів веде, в свою чергу, до важливих наслідків. З одного боку, не за всякою агресивною дією суб'єкта дійсно стоїть агресивність особистості. З іншого боку, агресивність людини не завжди проявляється у відкритих агресивних діях. Буде чи ні людина діяти агресивно залежить від взаємодії суб'єктивних та об'єктивних факторів. У випадку агресивних дій особистості безпосередньою причиною цих дій лежить фактор ситуації. У випадку ж, агресивних дій, агресивної поведінки агресивної особистості цією причиною є негативні якості особистості. Агресивність особистості отримує широке розповсюдження. Вибір агресивного способу вирішення конфлікту стає нормою в людських стосунках. Люди діють по праву сильного та прагнуть нав'язати це право іншим. На думку В.А. Соболева та О.Н. Ярмиша, практично всі соціальні та соціально-професійні групи в тій чи іншій мірі заражені соціальною агресивністю. Соціальна агресивність має властивість поширюватись, якщо не будуть розроблені механізми протидії [246, с. 25]. На думку вчених, слід особливу увагу приділяти підліткам та молоді, бо в цей період починають формуватися та розвиватись елементи агресивності, які за сприятливих умов можуть викликати соціальні конфлікти. «Формування схильності до агресивної поведінки починається у підлітковому віці, коли особистість ще не ідентифікує, а імітує певні види агресивної поведінки» [246, с. 25].

Людська агресивність як особиста якість не є простим явищем. Американські психологи А. Бас та А. Даркі розглядали її як комплексний

феномен. Вони запропонували опитувальний лист по вивченню агресивності, який складається з 8 субшкал, які в свою чергу є важливими показниками агресивності людей. Цими шкалами є: 1) фізична агресія (напад) – використання фізичної сили супроти іншої особи; 2) непряма агресія – спрямована на іншу людину непрямым шляхом (плітки, жарти тощо) так і не спрямована на будь-кого (вибухи люті, які проявляються в крику, гупанні кулаками та ногами тощо); 3) дратівливість – прояв при незначному збудженні негативної чутливості (запальність, різкість, грубість); 4) негативізм – опозиційна форма поведінки, яка звичайно спрямована супроти авторитету та керівництва, може підвищуватись від пасивного опору до активної боротьби супроти застарілих звичаїв та законів; 5) прикрість – заздрість та ненависть до інших, внаслідок дійсних або уявних страждань; б) підозрілість – у діапазоні від недовіри та обережності відносно людей до впевненості, що інші приносять шкоду людині; 7) вербальна агресія – вираження негативних почуттів, як у формі лайки, крику та т.і., так і у формі словесних відповідей (погроза, прокляття, образи тощо); 8) почуття вини (додаткова шкала) – впевненість людини в тому, що вона погано вчиняє.

Дослідженням насильницьких злочинців-військовослужбовців, яке проводилося нами за допомогою тесту Баса-Даркі серед злочинців, які скоїли насильницькі злочини (вбивства, тілесні ушкодження, згвалтування) встановлено, що серед цих людей існують такі показники агресії: 70 % – фізична агресія, 50 % – непряма агресія, у 60 % спостерігалася дратівливість, різкість, грубість, 42 % – негативізм, 65 % – прикрість, 57 % – підозрілість, 61 % – вербальна агресія. Опитування проводилося серед 100 осіб. Результати опитування злочинців порівнювалось з контрольною групою (50 осіб). У контрольній групі показники були такими: 48% – фізична агресія, 34 % – непряма агресія, 42 % – дратівливість, різкість, грубість, 35 % – негативізм, 50 % – прикрість, 46 % – підозрілість, 40 % – вербальна агресія (додаток Б). Тобто у насильницьких злочинців-військовослужбовців показники агресії вищі, ніж у осіб контрольної групи.

Як риса особистості агресивність може бути пов'язана з жорстокістю, але з нею вона не співпадає. Жорстокість – це особистісна якість, яка характеризується найбільш небезпечними зовнішніми проявами, що визначаються бажанням спричинити страждання та значну шкоду людям та тваринам, яка може проявлятися як у фізичних так і вербальних діях чи бездіяльності.

Окрім агресивності є декілька морально-психологічних особливостей, які негативно характеризують насильницьких злочинців. По-перше, це егоїстична спрямованість особистості, яка суперечить нормам моралі, бездуховність, злобність, вороже ставлення до суспільства. На формування особистості агресора впливають негативний досвід дитинства, психологічне та соціальне відчуження, які приводять до відходу людини в маргінальне середовище, до п'янства та наркотиків. У результаті цього формується тривожність, як фундаментальна якість особистості, яка приводять до того, що людина сприймає світ як ворожий, такий що погрожує її існуванню. Вважається, що ці особливості людини ведуть до агресивної поведінки в повсякденних стосунках з іншими людьми. До таких осіб і мікросередовище ставиться відповідно, сприймаючи їх недовірливо, а іноді й агресивно. Це приводить до дезадаптації таких осіб в соціальному середовищі. Справедливою є думка О.М. Бандурки та А.Ф. Зелінського, які не погоджуються з абсолютизацією криміногенного впливу сім'ї в ранньому дитинстві та спробами надати йому вирішальне значення в формуванні особистості агресивного злочинця. Вчені вважають, що така позиція ігнорує генетичні передумови відчуження та його криміногенних наслідків [26, с. 18].

У особи, яка постійно була свідком агресивної поведінки в сім'ї, мікросередовищі, яка часто вирішувала міжособистісні конфлікти за допомогою агресивної поведінки формується така особистісна якість, як ригідність. Ригідність – це якість особи, яка характеризується невмінням змінювати свою поведінку у відповідності із ситуацією, прихильність до

одного стилю поведінки в різних життєвих ситуаціях. Вона пов'язана з іншою особистісною якістю – тривожністю. Балабанова Л.М. справедливо наголошує, що такі якості особистості, як тривожність, агресивність, жорстокість, конфліктність, ригідність та деякі інші риси приводять до створення нової системної якості особи – дезадаптованості таких суб'єктів, їх відчуження від суспільства, малих соціальних груп та їх цінностей [25, с. 224].

Безпосередньою причиною злочинної поведінки насильницьких злочинців виступають також дефекти інтелектуальних, вольових та емоційних якостей особистості, серед яких виділяються підвищена конформність, навіюваність, підвищена емоційність у вигляді дратівливості, нестриманості, запальності.

На насильницьку поведінку злочинців впливають акцентуації особистості або характеру. «Це такі його особливості, які не являються зовсім патологічними, але знаходячись на межі норми та патології, істотно впливають на поведінку, в тому числі і на злочинну» [96, с. 34]. В основі цього лежить висновок К. Леонгарда про те, що між нормою та психопатіями існують певні перехідні етапи, які характеризуються своєрідним зусиллям (акцентом) окремих рис особистості. При цьому акцентуйованими може бути одна або декілька рис особистості (простий або «поєднаний» тип акцентуації). К. Леонгард вважав, що акцентуйовані риси особистості самі по собі не є патологічними і в певних умовах можуть розвиватися в «позитивному» або «негативному» напрямках. Ці риси є загостренням деяких притаманних кожній людині неповторних індивідуальних якостей [157, с. 62]. Вплив акцентуацій особистості на скоєння насильницьких злочинів є якраз розвитком цих якостей людини в негативному напрямку. Це не патологічні особливості особи, але вони разом з життєвою ситуацією змістовно впливають на вибір агресивного стилю поведінки в міжособистісних стосунках. Дослідженням, яке проводилося нами серед насильницьких злочинців-військовослужбовців за допомогою

опитувального листа Леонгарда-Шмішека, встановлено, що серед цих осіб найбільш розповсюджені такі акцентуації: циклоїдна (афективно-лабільна), гіпертимна, екзальтована та збудлива (додаток В). 45,5 % осіб, які були опитані (всього було опитано 60 чоловік) мають циклоїдну (афективно-лабільну) акцентуацію. Вона поєднує в собі гіпертимічні та дистимічні характеристики особистості. Цей вид акцентуації характеризує чітке чергування періодів підйому та депресії. На передній план виступає то безтурботна веселість, то негативний депресивний стан. Фаза депресії звичайно проявляється апатією та дратівливістю. На зауваження в цей період людина може відповідати грубістю та гнівом. У цей період дуже ймовірні конфлікти з іншими людьми. Іншою найбільш розповсюдженою серед насильницьких злочинців акцентуацією (25,6 %) є гіпертимний тип. Люди з такою акцентуацією дуже рухливі, комунікабельні, в основному екстраверти бажають привернути до себе увагу. Дуже часто вони не мають почуття дистанції, тому можливі часті сварки з іншими людьми. Хоча агресивні прояви серед гіпертимів виникають не дуже часто, але вони протікають дуже емоційно та небезпечно для оточуючих. Судження гіпертимів являються часто легковійними, а вчинки аморальними. Вони дуже часто стають ініціаторами та керівниками злочинних угруповань.

Екзальтований тип акцентуації характеризується частою зміною настрою та емоційного стану. Вони дуже важко переживають образи та конфлікти. Ці люди дуже легко піддаються чужому впливу, в тому числі і злочинному. На думку багатьох дослідників, збудливий тип акцентуації найбільш криміногенний. Такі люди некеровані, імпульсивні, дратівливі, аморальні. Серед насильницьких злочинців-військовослужбовців така акцентуація складає приблизно 10,5 %. Головна риса таких людей – послідовне накопичування роздратованості та гніву. Вибухи гніву не тільки сильні, а і тривалі. Ці люди довго не можуть заспокоїтись і шукають об'єкт, на якому можна зірвати своє зло. Привід до гніву може бути незначним та

неістотним. У міру накопичування гніву такі люди можуть переходити від вербальної агресії до фізичної.

Криміногенний вплив на скоєння насильницьких злочинів мають психопатії, які не обумовлюють неосудності злочинця, але істотно впливають на злочинну поведінку, створюють перепони для адаптації індивіда в соціальному середовищі. Виникають психопатії внаслідок хвороб, травм головного мозку, інтоксикації, психічної травми, а також внаслідок уродженої неповноцінності нервової системи. У насильницьких злочинців найбільш часто зустрічаються такі ж види психопатій: збудлива, нестійка, істероїдна, шизоїдна. Кожному типу притаманні певні особливості насильницької поведінки. З цього приводу В.В. Корольов зазначає, що залежності від форми психопатії та набору психопатичних властивостей у психопатичних особистостей можуть спостерігатись різноманітні варіанти девіантної поведінки. У силу існуючих у них характерологічних порушень психопатичні особистості легко створюють навколо себе конфліктні ситуації, необґрунтовано претендують на роль лідера в мікросоціальному середовищі, проявляють впертість та настирливість, заводять інтриги, легко підпадають під вплив оточуючих, фантазують, брешуть, змінюють свої погляди та переконання, виявляють нездатність до тривалого вольового зусилля, пасують у скільки – не будь складних життєвих ситуаціях [130, с. 77]. Найбільш розповсюдженим видом психопатій є збудлива. За свідченням Ю.М. Антоняна та В.В. Гульдана, вона складає десь половину (45,6 %) вивчених випадків психопатичних відхилень серед засуджених [14, с. 60-61]. Для збудливих психопатів притаманні імпульсивність, запальність, гнівливість. Найбільш небезпечними серед них епілептоїди. П. Б. Ганнушкін підкреслював такі особливості цих психопатів: їх афективна установка завжди має завжди неприємний, забарвлений погано прихованою злістю відтінок. На цьому фоні за незначним приводом розвиваються прояви нестримного гніву, які впливають на формування небезпечних насильницьких якостей. Такі особи є агресивними та егоїстичними [62,

с. 269-271]. Звична обстановка у епілептоїдів викликає немотивовану дратівливість. Їх вчинки визначаються не стільки розумом, скільки емоціями. Інтенсивність емоцій проявляється в прагненні до пияцтва та вживання наркотиків. Правопорушення та злочини таких осіб характеризуються імпульсивністю та жорстокістю. Невеличка провокація з боку іншої людини викликає в них негайну агресивну реакцію. Психопатам нестійкого типу притаманні неорганізованість, безвільність, легковажність, відсутність цілеспрямованості в діях, бездумність вчинків. А.Є. Лічко, характеризуючи нестійких психопатів, вказує на їх боягузтво, некерованість, лінь, безвідповідальність, потяг до алкоголю, розваг та вуличних компаній [166, с. 53].

Серед насильницьких злочинців значне місце займають істеричні особистості. Для них притаманні егоцентризм, постійне бажання звернути на себе увагу оточуючих, бажання визнання, брехливість та театральність поведінки. Про них П.Б. Ганнушкін говорив, що стосовно тих, хто збудив їх незадоволення, вони злопам'ятні та мстиві. Будучи невичерпними та нерозбірливими в засобах, вони краще над усе почувають себе в атмосфері скандалів, пліток [62, с. 271-272]. Психопатії шизоїдного типу характеризуються підвищеною агресивністю. Такі люди є інтровертами. Їм не притаманні ні співпереживання, ні співчуття. Емоційна холодність у них перетворюється в надзвичайну жорстокість, байдужість до чужих страждань. Більшість правопорушень, які скоюються шизоїдами мають агресивну спрямованість. При цьому їм не властиво бажання увійти в групу. Через це більшість злочинів вони скоюють самотійно. Пияцтво та алкоголізація для них, як правило, не характерні. Психопатичні риси особистості насильницького злочинця дуже часто ускладнюються зловживанням алкоголю та наркотиків, які нестримно ведуть до повної деградації особистості.

Як показало дослідження, групу осіб, засуджених за військові злочини, відрізняють негативні, а також соціально не схвалювані риси характеру;

позитивні риси характеру присутні в значно меншій мірі. На думку В.В. Лунєєва, злочинцям-військовослужбовцям властиві наступні риси: низькість духовних потреб та інтересів; зневажливе ставлення до військової служби, статутних вимог і заборон; неповнота, перекрученість або дефектність правосвідомості; перевага примітивно-побутових спонукань; легкість мотивації при неглибокій критичній оцінці життєвої ситуації, у якій вчиняється злочин; слабка розвиненість передбачення наслідків своїх дій; комфортність суджень і поведінки; емоційна нестійкість [167, с. 44].

Вивчення актів судово-психологічної експертизи показало, що понад 50 % злочинців-військовослужбовців скаржилися на неспокійний сон, стомлюваність, дратівливість, після пробудження довго приходять у себе, відчувають головний біль вранці; 1 % вчиняли в дитинстві спроби суїциду, що було пов'язано зі знущаннями з боку батьків. У 47 % осіб близькі родичі, тобто батько, мати, дідусь, бабуся, брат, сестра, страждали алкогольною залежністю або наркоманією, від цих захворювань померли рідні у 14 %; 25 % мали психічні або нервові розлади; у 3 % близькі родичі закінчували життя самогубством.

Дослідники наголошують і на інших особливостях морально-психологічної характеристики злочинців військовослужбовців. Так Є.А. Моргуленко зазначає, що злочинцю, який вчиняє порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутністю відносин підлеглості притаманні такі особистісні якості, як скудність духовних потреб та інтересів; зневажливе ставлення до військової служби, статутних вимог та кримінально-правових заборон; легкість мотивації, яка поєднана з неглибокою критичною оцінкою ситуації, в якій відбувається правопорушення [180, с. 140-141].

Ми не можемо не звернути увагу ще одну якість особистості злочинця. А саме корисливість, тобто схильність до отримання вигоди незаконним шляхом. Хоча вона і притаманна злочинцям-військовослужбовцям, але вона має певні особливості в таких особах. До на наш погляд, цікавих висновків



прийшов М.С. Туркот. Він констатує, що існує наступна закономірність: схильність до корисливої мотивації при вчиненні злочину військовослужбовцем залежить від його військового звання. Чим воно більше, більша і схильність. І навпаки, схильність до насильницько-агресивної мотивації носить зворотній характер. Тому військові службові особи, які мають військове звання сержанта, прапорщика, молодші і старші офіцери за останні роки частіше вчинювали такі військові злочини, як розкрадання військового майна, зловживання владою або службовим становищем, перевищення влади чи службових повноважень, бездіяльність військової влади тощо [268, с. 57-58]. На наш погляд, це трапляється тому, що такі військовослужбовці отримують доступ до майна та матеріальних цінностей і як наслідок починають діяти криміногенні чинники корисливої злочинності військовослужбовців. Останні майже не впливають на злочинність рядового складу військовослужбовців.

Насильницькі військові злочини в більшості випадків обумовлюються конфліктами, які обумовлені причинами саме особистісного характеру військовослужбовців. Н.А. Голярдик визначає наступні види таких особистісних причин: 1. причини, обумовлені властивостями особистості підлеглих (егоїзм, кар'єризм, аморальність, особливості характеру тощо); 2. причини, обумовлені особистістю командира (слабка підготовка, невміння керувати, негативні риси характеру: невірноваженість, надмірна емоційність, відсутність гнучкості у професійній діяльності); 3. причини, що обумовлені стилем керування (взаємне непорозуміння, невідповідність стилю керування зрілості колективу тощо); 4. причини, обумовлені стосунками між особистістю і військовим колективом (неправильна реакція на колектив і навпаки, завищені вимоги тощо) [69, с. 50-51].

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дозволяє зробити висновок про те, що кримінально-правові ознаки злочинця-військовослужбовця характеризують наступні обставини: наявність антисуспільної установки особистості окремих військовослужбовців,

систематичне пияцтво (63 %); наркоманія (32 %); зв'язки з особами, що відрізняються антигромадською поведінкою (50 %); вчинення правопорушень, які не потягли кримінальної відповідальності або кримінального покарання (52 %); дрібні розкрадання чужої власності (51 %); дрібне хуліганство (36 %); конфлікти на ґрунті сімейно-побутових відносин (28 %); інші порушення громадського порядку (16 %) і аморальні вчинки (10 %). Більшість осіб досліджуваної категорії в період, що передував засудженню, допускали вчинки, за які до них застосовувалися заходи дисциплінарної відповідальності.

У ході проведеного кримінологічного аналізу матеріалів кримінальних проваджень було встановлено, що умисел, який був задалегідь обдуманий був лише у 40 % вчинених злочинів; в інших випадках був умисел, який виник раптово. Приблизно 5 % злочинців повідомили, що істотний вплив на вибір кримінальної насильницької поведінки вплинула конкретна життєва ситуація. Прикладом такої поведінки є злочин, який вчинений двома військовослужбовцями строкової служби, старшими за призивом, які вночі після надання команди «Відбій» нанесли на обличчя одинадцяти військовослужбовцям, меншим за призивом піну для гоління. Коли один з них, виказав претензії щодо їх поведінки винні стали висловлюватися відносно нього нецензурно, нанесли кілька ударів і змушували військовослужбовців виконувати вночі фізичні вправи (віджимання та присідання). Злочинці засудження за нестатутні відносини. Вони повідомили, що їх поведінка була спонтанною [55].

Аналіз соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових характеристик особистості злочинця військовослужбовця дозволив дослідникам поділити останніх на дві кримінологічні групи: військовослужбовців строкової чи контрактної служби та злочинців-командирів (військових начальників). Першим притаманними є: молодий вік; неповна або повна середня освіта; раніше не судимі; скоїли злочин вперше; вчиняють переважно насильницькі злочини, як пов'язані з

міжособистісними суперечками; характеризуються агресивним поведінням з оточуючими, нестійкою психікою, яка ще не склалася; мають досвід вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів; характеризуються негативним соціальним становищем, неповною сім'єю з антисоціальною спрямованістю; не знають законодавство; залежать від думки інших осіб; є лідерами в армійській неформальній структурі. Для командирів-злочинців притаманними є: старший вік (від 25 років); вища чи спеціальна освіта; наявність власної сім'ї; схильність до зловживання алкогольними напоями; невисокий рівень інтелекту; наявність індивідуально-егоїстичних переконань і поглядів; низька емоційна стійкість; переважання матеріальних потреб над духовними; агресивність та імпульсивність; цинізм та завищена самооцінка; низький рівень культури; примітивність інтересів та ціннісних орієнтацій [146, с. 544].

Ці якості в основному є притаманними і військовослужбовцям, які вчиняють насильницькі злочини. Аналіз кримінологічної інформації дозволяє виділити наступні види таких злочинців:

- 1) випадкові, для яких насильницький злочин є результатом їх неналежної, а іноді неадекватної реакції на конфлікті конкретну життєву ситуацію;
- 2) стійкі, які характеризуються постійною агресивною спрямованістю і здатністю застосовувати насильство в різних ситуаціях;
- 3) злісні, для яких агресивна та насильницька поведінка є «нормою» у міжособистісних стосунках.

Важливою характеристикою насильницького злочину військовослужбовців взагалі і особистості злочинця зокрема є мотивація злочинної поведінки. С.Л. Мазур справедливо наголошує на тому, що ключовою ознакою, яка визначає віднесення злочину до категорії насильницьких є мотивація таких злочинів [170, с. 9]. Мотивація є складним і суперечливим психологічним процесом. Як зазначає А.Ф. Зелінський злочин являє собою різновид соціальної активності індивіда, яка відрізняється від

усіх інших форм поведінки лише своєю спрямованістю та правовою оцінкою. Тому усі основні соціальні та психологічні закономірності людської поведінки притаманні і злочину з урахуванням особливостей, пов'язаних з його ненормативним характером. Кримінально-правове та кримінологічне визначення мотиву злочину може будуватись тільки на психологічній основі [98, с. 39]. Про схожість злочинної поведінки з іншою поведінкою говорив і відомий український кримінолог І.М. Даньшин. Він наголошував на тому, що соціально-психологічний механізм злочинної поведінки вміщує ті ж психологічні елементи (процеси та стани), що і механізм правомірної поведінки але наповнені іншим соціальним змістом [76, с. 81].

Використання термінів «мотив» і «мотивація» в науках кримінально-правового циклу і особливо кримінальному праві не завжди здійснюється з дотриманням їх психологічного змісту. В.Н. Кудрявцев вказував на те, що психологічні категорії слід використовувати за тим змістом та значенням, які прийняті у самій психології [136, с. 11]. І.Я. Фойницький зазначав, що мотив виникає в разі збудження, яке впливає на наші почуття. Це збудження належить до даного моменту, теперішньому часу або минулому. Останнє утримується пам'яттю і діє, як мотиви теперішнього часу. Більше того, уява може викликати і образи майбутнього як спонукання до діяльності. Колізія мотивів призводить до розмірковування, непевності в подальших діях [274, с. 44].

При вивченні мотивації насильницьких злочинів військовослужбовців передусім треба вирішити, що є мотивом будь-якої злочинної поведінки. На нашу думку, більш вдалим та таким, що відповідає результатам сучасних психологічних та кримінологічних досліджень є визначення мотиву злочину, яке дає А.Ф. Зелінський. На його думку, мотив злочинної поведінки становить актуальна потреба, яка задовольняється способом, забороненим кримінальним законом. Мотив – це складне утворення, яке складається з: 1) основи дій – уявлення про причини та те, заради чого вони скоюються, тобто особистісного змісту вчинку; 2) безпосередньо спонукання –

емоційного переживання актуальної потреби у вигляді бажання, пристрасті, принадності [96, с. 65, 72].

Термін «мотивація» як у психологічній, так і в юридичній літературі традиційно розуміється в статичному і динамічному аспектах. По-перше, поняття мотивації вживається для характеристики сукупності мотивів, властивих особі в тій або іншій формі поведінки, і, по-друге, цим терміном позначається процес формування і виникнення мотиву поведінки. Однак таке визначення мотивації викликає певні сумніви. Якщо встати на першу позицію, то логічним буде, що поняття мотиву і мотивації тотожні. Н.Ф. Кузнецова розуміє під мотивацією «комплекс мотивів (рідше один мотив), що як спонукання, предметно актуалізоване на досягнення певних цілей за допомогою здійснення конкретних дій (бездіяльності), виступає причиною поведінки особи» [152, с. 3].

В.В. Лунєєв розрізняє наступні види мотивів: 1) політичні; 2) корисливі; 3) насильницько-егоїстичні; 4) анархічно-індивідуалістичні; 5) легковажні-беззвітні; 6) боягузливі-легкодухі [168, с. 51-57]. Така класифікація покликана, у першу чергу, сприяти з'ясуванню особливостей особистості злочинця, дати можливість аналізу поширеності і динаміки мотивації злочинів у загальносоціальному масштабі, дозволити обрати найбільш ефективні заходи запобігання злочинам. В учбовій літературі з кримінології, як правило, виділяють інші чотири групи мотивів: 1) суспільно-політичні; 2) соціально-економічні; 3) насильницько-егоїстичні; 4) легковажні-безвідповідальні [141, с. 289]. Васильєв В.Л. виділяє мотиви з урахуванням їхньої часової характеристики: стійкі (що перетворилися в силу цього у властивість характеру) і ситуативно виниклі [40, с. 343]. Л.М. Балабанова, ототожнюючи поняття мотиву і мотивації, виділяє біологічну, пізнавальну, соціальну, позитивну і негативну мотивації [25, с. 127].

Дослідники проблеми мотивації саме військової злочинності виділяють три її основних види: корислива, насильницько-егоїстична та анархічна.

Корислива лежить в сфері матеріальних проблем, насильницько-егоїстична в сфері емоцій, анархічна обумовлена потребами спілкування суб'єкта з близькими [122, с. 82]. В свою чергу Є.Б. Пузиревський зазначає, що для структури мотивації військових злочинів є характерним: порушення рівноваги, коли домінуюче положення здобувають особисті інтереси і потреби; діапазон спонукань військових злочинів є значно вужчий, ніж діапазон людської поведінки взагалі; мотивація більшості військових злочинів носить ситуативний в при цьому вузько особистісний і примітивно-побутовий характер; серед криміногенних факторів значна роль у мотивації військових злочинів належить факторам педагогічного і психологічного плану [234, с. 17-18].

На наш погляд, насильство може бути ворожим та інструментальним. Мотивація насильницьких злочинів також може бути і ворожою, і інструментальною. В основі ворожих мотивів лежить будь-яка незадоволена потреба, яка обумовлена конфліктною ситуацією, провокацією з боку потерпілого. Часто такі дії носять імпульсивний характер, внаслідок неналежної реакції злочинця на об'єктивні обставини. Але це не виключає вольового характеру його протиправних дій. Український кримінолог О.М. Литвак об'єктивно констатує той факт, що судова практика та сучасні дослідження агресивної злочинності дають підстави зробити висновок, що стрімко понизився поріг мотивації кримінального насильства [162, с. 55-56].

Мотивація насильницьких злочинів військовослужбовців може носити і інструментальний характер. Це може бути корисливість насильницьких дій, не правильно зрозумілі інтереси військової служби, бажання зняти емоційну напругу тощо. Такі дії російські кримінологи Ю.М. Антонян та інші називають замісними. Вони виділяють декілька видів такого роду агресивних дій. «По-перше, такі дії можуть бути спрямовані не тільки проти осіб, які є джерелом незадоволення, а і проти близько пов'язаних з ними осіб: родичів, знайомих тощо. По-друге, такі дії скоюються з причини вираження так званих суміжних асоціацій, коли хтось ототожнюється з кривдником і йому

заподіюється шкода. По-третє, такі дії можуть бути спрямовані проти особи, яка просто першою «попалася під руку». По-четверте, людина може переносити агресію на саму себе (автоагресія), коли не може виконати свої агресивні наміри назовні [15, с. 154-155]. Іноді в насильницькому злочині поєднується ворожа та інструментальна мотивація. Прикладом цього є злочин, які були вчинені офіцерами відносно підлеглих, які своєчасно не прибули в військову частину після звільнення. В якості «покарання» та «виховного процесу» підлеглих винні нанесли легкі та середньої тяжкості тілесні ушкодження [51, 53, 54]. Така мотивація присутня і в діях командира батальйону, який наніс кілька ударів по голові солдату рукояткою пристрою для відстрілу гумових куль за те, що той порушив порядок поведження з такими пристроями. Робив він це з виховною метою. Засуджений за перевищення влади військовою службовою особою [56].

Інший випадок просто шокує своєю надмірною агресією в діях винних осіб. Так колегія суддів одного з районів міста Харкова винесла суворі вироки офіцеру і двом молодшим командирам, які в листопаді 2014 році бажаючи провчити потерпілого за зловживання останнім спиртних напоїв вивезли його за межі військової частини, жорстоко побили і закопали в ямі живцем. Потерпілий без інструментів зміг вибратися. Після цього півтори доби винні тримали потерпілого в холодному приміщенні. В іншому випадку, злочинці били солдат головою об стіну та пляшкою горілки по голові. Потім капітан наказав одному з сержанті розстріляти двох солдат. Щодо одного наказ був виконаний, другому вдалося втекти. Злочинців отримали 11, 10 та 9 років позбавлення волі [281]. Ось такий виховний процес влаштували командири проти своїх підлеглих. Слід зазначити, що злочинні дії вчинялися на мирній території нашої країни.

Серед мотивів Л.А. Волошина виділяє такі: самоствердження, мотив тривоги за власне майбутнє, групова солідарність [60, с. 16]. Імпульсивна мотивація характеризує внутрішню сторону так званих імпульсивних

злочинів. Прикладом мотивів групової солідарності є мотиви підтримання традицій «дідівщини» серед військовослужбовців строкової служби.

Самостійним видом мотивації насильницьких злочинів є негативістська. На відміну від ворожої мотивації, вона не обумовлена станом фрустрації. «Мотиви, які називаються негативістськими позбавлені, усвідомленої раціональної основи, хоча витікають з індивідуальної потреби в самоактуалізації [26, с. 143]. Прикладом такого роду мотивів є так звані геростратівські мотиви, джерелом яких виступає потреба виділитись із оточуючого середовища, заявити про себе. В цій потребі немає нічого небезпечного, поки не обирається насильницький спосіб її задоволення

У таких мотивах головне місце займає бажання людини самоствердитись. На думку Ю.М. Антоняна та його колег, «...людина старається ствердити себе на трьох рівнях: соціальному, соціально-психологічному та індивідуальному (самоствердження). Ствердження особистості на соціальному рівні визначає прагнення досягти певного соціально-рольового положення, пов'язаного з трудовою, професійною або громадською діяльністю, часто без орієнтації на мікросередовище, думки та оцінки якого можуть не мати ніякого значення. Ствердження на соціальному рівні, звичайно, співвідноситься з завоюванням престижу та авторитету, отриманням матеріальних благ. Ствердження на соціально-психологічному рівні характеризується прагнення визнання особи з боку близького оточення, на груповому рівні. Це може бути родина чи еталонна для особи група. З ними особа в це момент може і не підтримувати необхідних соціальних контактів. Сам злочин може бути певним способом включення в таку групу.

Ствердження на соціально-психологічному рівні може проходити без залежності від соціального визнання в широкому сенсі. Під самоствердженням особистості можна розуміти бажання досягти високої самооцінки, збільшити самоповагу та рівень власної гідності. Таке трапляється не за рахунок оцінок з боку групи або суспільства, а з зміною ставлення до себе за рахунок скоєння деяких вчинків, спрямованих на



вирішення своїх внутрішніх психологічних проблем, підвищення самооцінки [15, с. 110].

Сучасні дослідники мотивації насильницьких злочинів досить часто не ураховують психологічний зміст мотивів людської поведінки, а лише обмежуються переліком мотивів насильницьких злочинів. По-перше, це є методично не вірним, по-друге, не визначає зміст істинних мотивів. Так С.А. Шалгунова зазначає, що мотивами сучасних (?) насильницьких злочинів є: помста, зведення рахунків з узагальненим образом жертви, яка на думку насильника, винна в його проблемах; користь (чому не корисливість?), задоволення потреб у неформальному спілкуванні, самоствердження у групі тощо [289, с. 272]. Це звичайний, далеко не повний, позбавлений психологічного змісту перелік можливих спонукань до вчинення злочинів.

Науковцями робляться спроби надати типологію насильницьких злочинців-військовослужбовців в залежності від особливостей мотивації кримінального насильства. Так В.В. Бондарев поділяє осіб, які вчиняють порушення статутних правил на: 1) військовослужбовців у яких установка на застосування насильства сформувалася в основному ще до військової служби завдяки негативним умовам виховання, їх стійка протиправна поведінка має характер активної опозиції цінностям суспільства; 2) військовослужбовців, в яких переконання щодо допустимості насильства у стосунках виникло під час проходження служби під впливом існуючих фактів порушення статутних правил взаємовідносин у перші місяці служби (такі особи, як правило, вчиняють ситуаційні злочини або втягуються у злочинну діяльність особами, які належать до першого типу) [32, с. 109-110].

Злочин представляє собою результат дій пари – злочинець та його жертва. Німецький кримінолог Г.Й. Шнайдер вважає, що жертва злочину (потерпілий) є істотним елементом в процесах виникнення злочину та контролю над злочинністю [294, с. 349].

Разом з терміном «жертва», фахівцями розглядаються терміни: «віктимність» та «віктимізація». «Віктимність окремої особи є об'єктивно

належною людині (реалізованою злочинним актом або залишеною в потенції), але не фатальною здатністю стати за певних обставин жертвою злочину» [140, с. 154]. Віктимізація є процесом формування віктимності особи і результатом такого процесу.

Поведінка жертви злочину може бути:

- конфліктною (жертва створює конфліктну ситуацію або виступає на боці одного з учасників конфлікту)
- провокуючою (поведінка жертви, спосіб її життя, зовнішній вид тощо провокує злочинця на вчинення злочину);
- нейтральною (жертва не сприяє вчиненню суспільно небезпечних насильницьких дій щодо неї).

Слід також дати класифікацію жертв таких злочинів. Проведеним нами дослідженням встановлено, що понад 90 % потерпілих від насильницьких злочинних дій військовослужбовців є чоловіками, середній вік яких складає 25-40 років. Стан потерпілих при вчиненні злочинів наступний: були тверезими – 54 %, у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння – 6 %.

Проведеним нами дослідженням встановлено, що жертв цих злочинів в залежності від їх особистих якостей можна поділити на:

1) агресивних (за даними Мазура С.Л. 65 % протиправних насильницьких випадків відносно підлеглих з боку начальників викликані неправомірними діями самих потерпілих) [170, с. 22]);

2) активних (їх поведінка, хоча і не так швидко призводить до конфлікту, який може перетворитися в насильницькі дії з боку однієї чи обох сторін; поведінка таких жертв може носити позитивний характер, наприклад, необхідна оборона чи затримання злочинця);

3) пасивні жертви (внаслідок об'єктивних чи суб'єктивних причин не можуть чинити опору злочинцю або не знають як себе вести в певній ситуації);

4) некритичні жертви (їх поведінка є необачною, вони не вміють правильно оцінювати ситуацію, що склалася і вести себе відповідним до неї чином);

5) нейтральні жертви (їх поведінка не впливає на механізм вчинення злочину).

Ця класифікація потрібна не тільки для вивчення жертв злочину, а і значною мірою для організації спеціального напрямку попереджувальної роботи – віктимологічної профілактики. У віктимологічній профілактиці слід виділяти два основних напрямки попереджувальних заходів, які своїм об'єктом мають: 1) віктимологічні ситуації (на всіх стадіях – від формування особистості з високою віктимністю до безпосереднього скоєння злочину); 2) безпосередньо потенційних та реальних жертв як на індивідуальному, так і на груповому рівні (індивідуальна та групова профілактика). Взагалі, при реалізації першого напрямку належну увагу слід приділяти заходам, що спрямовані на виключення віктимологічних ситуацій (своєчасне реагування усіх служб та суспільства взагалі на побутові конфлікти, різноманітні погрози тощо). Для реалізації другого напрямку необхідно регулярно використовувати заходи виховного характеру для навчання потерпілих правильним і безпечним діям. На думку дослідників даної проблеми, не існує «природжених жертв» чи «жертв від природи». Але отримані людиною фізичні, психічні та соціальні риси та ознаки (наприклад, якісь фізичні та інші недоліки, нездатність до самозахисту або недостатня готовність до неї, особлива зовнішня, психічна та матеріально-фінансова принадність) можуть зробити її схильною до перетворення в жертву злочину. Коли вона усвідомлює свою підвищену віктимогенність, вона може засвоїти певну поведінку, яка дозволить чинити опір і справитись з цією загрозою [294, с. 357].

Віктимологічний аспект виступає важливим напрямком загальносоціального та спеціально-кримінологічного запобігання злочинів,

що досліджуються. Більш детально про це мова буде йти в наступному розділі роботи.

## **Висновки до розділу 2**

1. В структурі всієї зареєстрованої злочинності військова злочинність складає близько 1 %. Але ми вважаємо, що вона представляє майже всі регіони, прошарки населення нашої країни, особливості територіальні, соціально-економічні та культурні. Структура злочинності військовослужбовців складається із загальнокримінальних і військових злочинів. Злочини загальнокримінального спрямування становлять понад 18 %, військові злочини складають більше 81 %. Тяжкі та особливо тяжкі злочини в структурі злочинності військовослужбовців складають від 50 % до 70 %. Серед загальнокримінальних злочинів військовослужбовців: 22 % – це злочини проти власності; 16 % – злочини проти життя і здоров'я, понад 14 % – злочини в сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів і прекурсорів, понад 8 % – злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, приблизно 3 % – злочини проти громадського порядку. За останні два роки спостерігається тенденція до зниження рівня військової злочинності, в тому числі і військової насильницької. Але небезпечним є факт відносної постійності таких злочинів як самовільне залишення військової частини і дезертирство.

Найбільше таких злочинів реєструється прокуратурами Східного, Центрального та Південного регіонів України. Найменша кількість реєструється прокуратурою Західного регіону України. Таким чином, можна зробити висновок про те, що найчастіше військові злочини вчиняються в Донецькій, Луганській, Одеській, Київській та Харківській областях. Окрім того, злочинність у бойових частинах суттєво відрізняється від злочинності у внутрішніх округах. В перших переважає злочинність насильницька та необережна, у других – корисливі злочини й короткострокові ухилення від

військової служби; також змінюється характер насильницької, корисливої та необережної злочинності, які мають інші об'єкти посягання, способи вчинення злочинів, мотиви, причини й умови. Військова злочинність в частинах, які приймають участь в Операції об'єднаних сил має також свої особливості, які обумовлені проходження військової служби в цих умовах. Ядро цієї злочинності складають такі злочини, як самовільне залишення військової частини або місця служби; дезертирство; ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом. До таких злочинів можна ще віднести певні необережні злочини, які пов'язані з заподіянням фізичної шкоди або заподіяння смерті потерпілому. Але ці злочини, як нами вже зазначалося раніше, не відносяться до насильницьких злочинів військовослужбовців.

Злочинність військовослужбовців і особливо військова злочинність є високолатентним соціально-правовим явищем. Латентність, в більшості випадків є приховуваною (штучною). На думку фахівців, це обумовлено тим, що командири приховують значну їх частину з метою показового благополуччя у підрозділах, а отже безперешкодного кар'єрного зростання. Ця обставина суттєво занижує статистику реального рівня злочинності серед військовослужбовців.

«Ціна» насильницької злочинності військовослужбовців характеризується наслідками: фізичного, політичного, управлінського, соціально-економічного, психологічного, міжнародно-правового та іншого характеру.

2. До детермінант військової насильницької злочинності відносяться: економічні, політичні, економічні, ідеологічні, культурні, національні, соціально-біологічні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, правові та інші.

На наш погляд, головним політичним фактором насильницької злочинності військовослужбовців є складність і непрофесійність політичної боротьби окремих партій та громадських організацій. Це негативно впливає

на морально-психологічний клімат у військових колективах, призводить до конфліктів серед військовослужбовців на політичному, громадсько-політичному ґрунті.

Основною ідеологічною детермінантою насильницької злочинності військовослужбовців є втрата ідеологічних орієнтирів як в суспільстві взагалі, так і в середовищі військовослужбовців зокрема. До криміногенних факторів відносяться і національні. У сучасній Україні найгостріші політичні, економічні, соціальні та морально-психологічні протиріччя поставили на порядок денний складні проблеми національного і територіального характеру, окремі з яких вирішується в умовах національної нетерпимості та ворожнечі при абсолютній відсутності адекватних антикриміногенних впливів з боку суспільства і держави.

Соціально-психологічні чинники характеризуються декількома обставинами. По-перше, військкомати для того, щоб виконати плани призову на строкову службу направляють у військові частини осіб із психічними та психологічними відхиленнями; обтяжених несприятливою спадковістю; таких, що мали проблеми із дотриманням законності; знятих з різних профілактичних обліків, що зловживали алкогольними напоями і наркотичними препаратами тощо; зі слабкою фізичною підготовкою і дефіцитом маси тіла. По-друге, до цих проблем долучаються психологічні чинники, які існують безпосередньо під час проходження військової служби за призивом та контрактом: психологічні проблеми, що можуть виникнути через тривале знаходження в одностатевому колективі; психічні відхилення, які можуть стати результатом виснажливих фізичних навантажень та їх поза сімейного військового іноді жорстокого виховання; природна концентрація у лавах військових, як правило, молодих людей, у яких існує проблема професійної реалізації; наявність в минулому проблем із законом, що впливає на свідомість і поведінку військовослужбовця; десоціалізований, дисфункційний характер військового середовища. По-третє, бойові дії на сході України окрім втрат призводять до психічних розладів їх учасників в

мирному житті. Виникають складнощі із соціальною адаптацією, реінтеграцією, з'являється підвищений рівень агресивності, які відносно себе, так і відносно оточуючих. Насильницькі злочини військовослужбовців під час проведення бойових дій обумовлені наступними обставинами: ослабленням факторів соціального контролю; загостренням проблем в задоволенні потреб для існування (їжа, вода, речі тощо); підвищенням рівня нервозності населення, зростанням рівня конфліктності в міжособистісних стосунках; послаблення моральності тощо. Сучасні гібридні війни, одна з яких ведеться проти України мають не тільки військові особливості, а і морально-психологічні. До них фахівці відносять: здійснення масового інформаційно-психологічного впливу на військових і мирне населення; різке збільшення психогенних втрат, яке призводить до зниження боєздатності військових підрозділів; складність проблеми підтримки сприятливої соціально-психологічної обстановки в місцях виконання військовими підрозділами бойових задач; збільшення труднощів щодо підтримання військової дисципліни та правопорядку; складнощі вирішення соціальних, правових та гуманітарних проблем, які виникають в середовищі військовослужбовців.

До організаційно-управлінських чинників злочинності військовослужбовців також відносяться: відтік молодих професійних офіцерів, який обумовлений бажанням належним чином утримувати свою родину; недостатність підготовленого офіцерського складу, відсутність їх авторитету в армії; облаштованість побуту офіцерів, їх достойне грошове забезпечення, що корелює належну облаштованість життя, побуту і дозвілля підлеглих солдатів. При цьому відзначається: низька анти криміногенна роль системи військового виховання, організації життя, побуту, дозвілля, статутного контролю; недостатня компетентність і військова придатність офіцерського і сержантського складу при одночасному постійному звільненні з військ найбільш енергійних офіцерів; низький рівень підготовки офіцерських кадрів; не укомплектованість особовим складом частин і

підрозділів, що тягне зайві непосильні навантаження на особовий склад; корупція у військах. До таких детермінант слід віднести і недоліки в організації профілактики та запобігання військовим злочинам та здійсненні розслідування таких злочинів.

Правові криміногенні фактори пов'язані із організаційно-управлінськими. Часто дотримання військової дисципліни здійснюється не правовими, не статутними методами. Небезпечним явищем, яке не сприяє фактам встановлення вчинення насильницьких військових злочинів є корупція. Головну роль у приховуванні військових злочинів відіграють корупційні зв'язки військових начальників з органами прокуратури.

3. У дослідженні розглядаються наступні три групи ознак особистості насильницького злочинця-військовослужбовця: 1) соціально-демографічні; 2) психофізіологічні; 3) кримінально-правові.

Проведене дослідження показало, що насильницькі злочини військовослужбовців вчиняються особами чоловічої статі, серед яких найбільш представлена група у віці від 20 до 30 років. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволив зробити висновок про те, більшість (понад 60 %) військовослужбовців, що вчинили насильницькі злочини характеризуються низьким загальноосвітнім та культурним рівнем. Понад 80 % насильницьких злочинів військовослужбовців, які нами були досліджені вчинені рядовим та молодшим начальницьким складом. Не зафіксовано жодного випадку засудження вищого офіцерського складу. Понад 60 % опитаних військовослужбовців, які вчинили насильницькі злочини до служби не навчалися і не працювали. Понад 40 % опитаних осіб виховувалися в неповних сім'ях. У третини, батьки знаходилися на заробітках за кордоном. У третини осіб, батьки були раніше засуджені, переважно за корисливі, корисливо-насильницькі та насильницькі злочини. 47 % осіб, які засуджені за військові насильницькі злочини мали родини, 15 % мали дітей. Інші засуджені повідомили, що певний час мали стосунки з жінками, які тривали від 1 до 6 місяців. Таким чином, в нашому випадку



підтверджується теза про те, що відсутність родини, невиконання подружніх обов'язків є значимими умовами при формуванні протиправної поведінки.

Більшості насильницьких злочинців, в тому числі і військовослужбовцям властива такі морально-психологічні якості як агресивність, тривожність, жорстокість, конфліктність, ригідність. Нерідко спостерігаються акцентуації особистості та психопатії.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дозволяє зробити висновок про те, що кримінально правові ознаки злочинця-військовослужбовця характеризують наступні обставини: наявність антисуспільної установки особистості окремих військовослужбовців, систематичне пияцтво (63 %); вживання наркотичних засобів (32 %); підтримання зв'язків з особами з антигромадською поведінкою (50 %); вчинення кримінальних правопорушень, які не потягли за собою притягнення до відповідальності і призначенню винним особам покарання (52 %); розкрадання військового майна в невеликих розмірах (51 %); дрібне хуліганство (36 %); сімейно-побутові конфлікти (28 %); інші порушення громадського порядку (16 %) і аморальні не кримінально протиправні вчинки (10 %). Більшість осіб досліджуваної категорії в період, що передував засудженню, допускали вчинки, за які до них застосовувалися заходи дисциплінарної відповідальності.

Аналіз соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових характеристик особистості злочинця – військовослужбовця дозволяє поділити останніх на дві кримінологічні групи: військовослужбовців строкової чи контрактної служби та злочинців-командирів (військових начальників). Першим притаманними є: молодий вік; неповна або повна середня освіта; раніше не судимі; скоїли злочин вперше; вчиняють переважно насильницькі злочини, як пов'язані з міжособистісними суперечками; характеризуються агресивним поведінням з оточуючими, нестійкою психікою, яка ще не склалася; мають досвід вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів; характеризуються

негативним соціальним становищем, неповною сім'єю з антисоціальною спрямованістю; не знають законодавство; залежать від думки інших осіб; є лідерами в армійській неформальній структурі. Для командирів-злочинців притаманними є: старший вік (від 25 років); вища чи спеціальна освіта; наявність власної сім'ї; схильність до зловживання алкогольними напоями; невисокий рівень інтелекту; наявність індивідуально-егоїстичних переконань і поглядів; низька емоційна стійкість; переважання матеріальних потреб над духовними; агресивність та імпульсивність; цинізм та завищена самооцінка; низький рівень культури; примітивність інтересів та ціннісних орієнтацій.

Вивчення кримінологічної інформації дозволяє виділити види насильницьких злочинців-військовослужбовців: 1) випадкові, для яких насильницький злочин є результатом їх неналежної, а іноді неадекватної реакції на конфлікті конкретну життєву ситуацію; 2) стійкі, які характеризуються постійною агресивною спрямованістю і здатністю застосувати насильство в різних ситуаціях; 3) злісні, для яких агресивна та насильницька поведінка є «нормою» у міжособистісних стосунках.

4. Мотивація насильницьких злочинів військовослужбовців має наступні види: ворожа, інструментальна, негативистська та змішана.

5. Проведеним дослідженням встановлено, що понад 90 % потерпілих від насильницьких злочинних дій військовослужбовців є чоловіками, середній вік яких складає 25-40 років. Стан потерпілих при вчиненні злочинів наступний: були тверезими – 54 %, у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння – 6 %; тверезими – 54 %, у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння – 6 %.

Проведеним нами дослідженням встановлено, що жертв цих злочинів в залежності від їх особистих якостей можна поділити на: 1) агресивних (своєю агресивною поведінкою провокували злочинця на вчинення кримінального правопорушення); 2) активних (їх поведінка, хоча і не так швидко призводить до конфлікту, який може перетворитися в насильницькі дії з боку однієї чи обох сторін; поведінка таких жертв може носити позитивний характер,

наприклад, необхідна оборона чи затримання злочинця); 3) пасивні жертви (внаслідок об'єктивних чи суб'єктивних причин не можуть чинити опору злочинцю або не знають як себе вести в певній ситуації); 4) некритичні жертви (їх поведінка є необачною, вони не вміють правильно оцінювати ситуацію, що склалася і вести себе відповідним до неї чином); 5) нейтральні жертви (їх поведінка не впливає на механізм вчинення злочину). Ця класифікація потрібна не тільки для вивчення жертв злочину, а і значною мірою для організації спеціального напрямку попереджувальної роботи – віктимологічної профілактики. У віктимологічній профілактиці слід виділяти два основних напрямки попереджувальних заходів, які своїм об'єктом мають: 1) віктимологічні ситуації (на всіх стадіях – від формування особистості з високою віктимністю до безпосереднього скоєння злочину); 2) безпосередньо потенційних та реальних жертв як на індивідуальному, так і на груповому рівні (індивідуальна та групова профілактика). Взагалі, при реалізації першого напрямку належну увагу слід приділяти заходам, що спрямовані на виключення віктимологічних ситуацій (своєчасне реагування усіх служб та суспільства взагалі на побутові конфлікти, різноманітні погрози тощо).

## РОЗДІЛ 3

### ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ НАСИЛЬНИЦЬКІЙ ЗЛОЧИННОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ

#### **3.1 Загальносоціальні заходи запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців**

В інших наших роботах ми вже зазначали, що військова насильницька злочинність є небезпечним соціально-правовим явищем, яке потребує негайного реагування з боку відповідних державних органів та суспільства в цілому. Це особливо є актуальним в умовах неоголошеної війни, яку веде з Україною Російська Федерація. В цьому контексті стає дуже актуальним розроблення адекватних заходів кримінологічного запобігання такого виду злочинності. Це дозволить забезпечити внутрішню стабільність, правопорядок і законність у важливому сегменті національної безпеки нашої країни – Збройних силах. Це також збереже життя і здоров'я військовослужбовців, які стоять на передньому краї захисту нашої держави від збройної агресії [209].

Запобігання злочинності є пріоритетним напрямком в діяльності як спеціалізованих, так і неспеціалізованих суб'єктів протидії злочинності. Воно є найбільш гуманним та ефективним засобом підтримання правопорядку, забезпечення безпеки суспільства. Воно виступає певним соціально-правовим процесом, який забезпечується системою заходів, які здійснюються спеціалізованими та неспеціалізованими суб'єктами і спрямовані на зниження рівня злочинності в цілому і окремих її видів зокрема.

Запобіжна діяльність як одна із форм протидії злочинності базується на певних принципах, а саме: законності (суб'єкти запобіжної діяльності зобов'язані точно виконувати вимоги чинного законодавства України); забезпечення охорони конституційних прав та законних інтересів громадян; наукової обґрунтованості (суворого дотримання форм і методів запобіжної

діяльності, які розроблені кримінологією та суміжними науками); демократизму (широка участь у запобіжній діяльності державних органів, громадських формувань, а також окремих громадян); своєчасності (випереджаюче проведення запобіжних заходів, які б не дали можливості скоїти злочин); плановості (проведення запобіжних заходів згідно з відповідною програмою, а не спонтанно); комплексності (використання різних методів, форм і засобів, які впливають на зниження рівня злочинності); взаємодії з органами державної влади та населенням (громадяни мають право, а органи управління наділені обов'язками сприяти правоохоронним органам у виконанні завдань запобігання злочинності); наступальності (оперативності) (швидкість та безперервність, активність та узгодженість суб'єктів запобіжної діяльності, залучення всього масиву сил і засобів).

Основними напрямками загальносоціального запобігання злочинам будуть виступати три області: соціально-економічна, політико-правова і духовно-моральна [149, с. 294]. Таким чином, саме економічні, політичні, ідеологічні, організаційні заходи відносяться до загальносоціальних заходів запобігання злочинності.

О.В. Григор'єва справедливо зазначає, що запобігання насильства (агресії) військовослужбовців має здійснюватись на загальнодержавному та індивідуальному рівнях. Перший повинен здійснювати вплив на причини насильницьких злочинів військовослужбовців, які залежать від економічних, політичних, ідеологічних та інших факторів. Другий повинен враховувати кримінологічні особливості особистості насильницького злочинця-військовослужбовця [70, с. 20].

Ефективна протидія насильницькій злочинності в цілому, і військовій насильницькій злочинності зокрема, неможлива без проведення комплексних заходів на різних рівнях. «Існування недоліків об'єктивного та суб'єктивного порядку, які перешкоджають ефективній протидії злочинності повинні бути враховані при розробленні загальної концепції протидії злочинності» [100,

с. 78]. Ця концепція базується на певних принципах. На наш погляд, вони визначені російським вченим кримінологом А.І. Долговою. Основними з них є такі: комплексність здійснення боротьби зі злочинністю; пріоритет попереджувальної діяльності над правоохоронною; відшкодування збитків від злочинів; забезпечення невідворотності відповідальності осіб, що вчиняють злочини; забезпечення рівності всіх осіб перед законом; пріоритет ролі держави в боротьбі зі злочинністю; підконтрольність державних органів, які здійснюють боротьбу зі злочинністю суспільству; ефективне використання засобів і сил; економія кримінальної репресії і разом з тим застосування суворого покарання за небезпечні злочини; кримінологічний підхід щодо боротьби зі злочинністю, проведення відповідних кримінологічних експертиз проектів законів чи інших правових актів; використання новітніх наукових та науково-технічних досягнень; здійснення заходів, спрямованих на випередження злочинців [81, с. 536-538].

У військовій сфері до заходів загальносоціального запобігання відносяться заходи економічного характеру, які спрямовані на поліпшення забезпечення військовослужбовців; заходи виховного характеру; ідеологічні заходи; психологічне забезпечення функціонування Збройних сил тощо. Як справедливо наголошують фахівці, особливістю таких заходів є те, що вони не мають на меті боротьбу зі злочинними проявами, але проведення їх у житті створює необхідні умови для попередження кримінально караних діянь [260, с. 31-32].

До основних заходів загальносоціального запобігання військовим насильницьким злочинам слід віднести: розробку і впровадження доктрини військової безпеки нашої країни з урахуванням зовнішньої та внутрішньої обстановки в країні; гібридної війни, яку веде країна-агресор; належне фінансування військової сфери, яке повинно стосуватися як бойової підготовки військовослужбовців, так і належного соціального забезпечення військових та членів їх родин; завершення переходу української армії на контрактну систему разом з належним соціальним забезпеченням,

можливістю самореалізації військовослужбовців контрактної військової служби; удосконалення кадрової політики в Збройних Силах України та інших військових формуваннях (особливо це стосується офіцерів та молодших командирів); відновлення на новому якісному рівні військово-патріотичного виховання молоді, належну ідеологічну роботу серед призовників; адекватне ситуації, що склалася психологічне забезпечення діяльності військовослужбовців і членів їх родин. Розглянемо конкретні заходи загальносоціального запобігання насильницької злочинності військовослужбовців.

Рання профілактика насильницької злочинності взагалі і насильницької злочинності зокрема є виявлення осіб, поведінка якої характеризується агресивністю. Як зазначає, О.М. Литвак головним об'єктом попередження агресивної злочинності повинна стати особистість агресора [161, с. 12]. Раніше в роботі ми вже повідомляли, що серед військовослужбовців, які вчиняють насильницькі злочини часто зустрічаються особи з акцентуаціями епілептоїдного, дистимічного (нестійкого) та гіпертимного типів. «Але на жаль, до останнього часу в нашій країні перевага надавалась соціальним засобам. У закордонних країнах, навпаки, психологічні та психіатричні засоби набули широкого розповсюдження та вважаються невід'ємною частиною запобігання насильницькій злочинності» [284, с. 362].

О.М. Бандурка та А.Ф. Зелінський в якості основних заходів загальносоціального запобігання кримінального насильства визнають:

1. своєчасну діагностику психічних аномалій та розладів у неповнолітніх та інших осіб, які знаходяться на обліках в правоохоронних органах;

2. впровадження ефективної медичної допомоги особам, які мають високий рівень агресивності та примусове лікування психічних патологій в у таких осіб упродовж відбування ними кримінального покарання;

3. психологічний захист населення від психологічних та психопатичних епідемій [26, с. 167].

Ю.М. Антонян та В.В. Гульдан зазначають, ефективні корекційні заходи, належне виховання здатні нейтралізувати кримінальний вплив психічних аномалій. За відсутності цього агресивна поведінка є цілком ймовірною. Ця ймовірність обумовлена недостатньою та неефективною психіатричною та психологічною допомогою населенню, не високим рівнем встановлення таких осіб, відсутністю у населення традиції звертатися до лікаря з психічними розладами. Особливо шкідливою є відсутність корекційних заходів щодо підлітків, які живуть у неблагополучних родинах. В цьому випадку, наявність психічних розладів та неналежне виконання батьками своїх обов'язків отримує якість потужного криміногенного заряду [14, с. 39].

Нами підтримується думка про те, що створення на державному рівні системи психолого-психіатричної допомоги, раннього виявлення та діагностики відхилень у психічному розвитку особистості (в учбових закладах) здатне позитивно вплинути на насильницьку злочинність [13, с. 17]. З цією метою треба ширше використовувати закордонний досвід. Так, в США в школах медики стали виявляти підлітків з підвищеною тривожністю та схильних до конфліктів. Їх навчали різноманітним методам самоконтролю та неконфліктної поведінки. Це дало позитивні результати: значно зменшилась кількість учнів, вилучених зі шкіл за насильницькі дії та направлених до ВТЗ [189, с. 26]. В.П. Ємельянов справедливо вважає, що в наш час необхідно вести наступальну роботу зі встановлення осіб, які мають психічні аномалії та надання їм психіатричної допомоги. Особливу увагу слід приділяти неповнолітнім, які скоюють антигромадські вчинки. Кожного неповнолітнього, який скоїв, такі вчинки слід піддавати ретельному психіатричному обстеженню. Це значною мірою знизить рівень латентної неповноцінності серед неповнолітніх злочинців [87, с. 21].

Відповідна допомога повинна надаватись в спеціальних закладах: центрах, консультаціях, кабінетах тощо, в яких психологи, соціологи, психіатри зможуть діагностувати стан таких людей та надавати своєчасно



необхідну допомогу. У відповідності зі ст. 16 Основ законодавства України про охорону здоров'я та ст. 10 Закону України «Про психіатричну допомогу» таку роботу можуть проводити спеціальні заклади усіх форм власності, а також приватні особи за наявності необхідної матеріально-технічної бази, кваліфікованих фахівців та ліцензії на право заняття такого роду діяльності [191]. «Організація такої роботи повинна передбачати: створення в навчальних закладах спеціальної психологічної служби, розширення практики надання психологічної допомоги з боку медичних закладів державної та іншої форми власності; покращення психологічної допомоги широким верствам населення із застосування сучасних технічних засобів зв'язку та представників нетрадиційної медицини; залучення до такої діяльності благодійних та легальних релігійних організацій в нашій країні; вести профілактичний облік осіб, які страждають на психічні хвороби та розлади, мають аномалії психіки» [67, с. 385].

Запобігання військовим злочинам слід починати з допризовної підготовки молоді, заборони призивати раніше судимих осіб, ретельно контролювати стан фізичного і психічного здоров'я призовників.

Насильницькі злочини військовослужбовців вчиняються відносно членів родини. Тому важливим є психотерапевтичний вплив у цій побутовій сфері. Повинні застосовуватися заходи сімейної терапії. Така терапія називається кримінологією. «У центрі уваги психотерапевта є взаємодія між людиною, яка схильна до агресивних злочинів, та її родини у динаміці. В цій роботі важливо використовувати надбання віктимології, які займається взаємодією злочинця та його жертви. Методика кримінологічної терапії є універсальною для різних видів криміногенних сімей: конфліктних, десоціалізованих, корисливо та агресивно десоціалізованих, сімей рецидивістів та випадкових злочинців» [292, с. 58-59]. Така терапія здійснюється на декількох етапах. Спочатку слід встановити тип родини. Для цього збираються докладні відомості про членів сім'ї, особливості їх міжособистісних відносин, рольовий розподіл в сім'ї. Другий етап

спрямований на посередництво з метою урегулювання або нейтралізації сімейних конфліктів. На третьому етапі здійснюється групове обговорення внутрішньо сімейних проблем. Основний напрям роботи полягає у допомозі членам сім'ї засвоїти соціально прийнятні навички поведінки та навчання гармонійним сімейним взаємовідносинам. Заключний (четвертий) етап сімейної терапії складається з регулярних консультаційних та психотерапевтичних бесід, які спрямовані на закріплення позитивних результатів, досягнутих на попередніх етапах.

Важливим напрямком загальносоціального запобігання військовим насильницьким злочинам є належне психологічне забезпечення діяльності військовослужбовців Збройних Сил України та інших збройних формувань. Як справедливо наголошує В.І. Алещенко, в потенціалі бойової могутності Збройних Сил України особливе значення набуває людський фактор, при якому моральний дух і психічна рівновага особового складу стають найважливішими у збереженні боєготовності й боєздатності Збройних Сил [8, с. 4].

Фахівцями вказується на низку недоліків в організації і здійсненні психологічного забезпечення у військовій сфері, якими виступають: її дуже повільне впровадження; відсутність керованості цими процесами з боку органів військового управління; недостатній рівень підготовки керівного складу в Збройних Силах з питань роботи з особовим складом; моральна застарілість матеріальної бази, форм і методів такої роботи; невідповідність стану фінансування гуманітарної та соціальної сфери покладеним завданням [7, с. 24; 118, с. 123; 131, с. 234].

Нами підтримується пропозиція щодо створення в Збройних Силах України служби психологічного забезпечення, яка разом з іншими завданнями буде вирішувати завдання загальносоціального запобігання насильницьких злочинів військовослужбовців. Її завданнями в цьому напрямку повинні стати: здійснення належної профорієнтаційної роботи та відбору кандидатів для проходження військової служби; психологічна

підготовка військовослужбовців для виконання обов'язків в екстремальних умовах, в тому числі і в умовах війни та збройного конфлікту; проведення профілактичної психологічної роботи з метою недопущення чи нейтралізації міжособистісних конфліктів між військовослужбовцями, які загрожують перерости в агресивну (насильницьку) фазу; оптимізація та покращення соціально-психологічного клімату у військовому колективі; надання професійної допомоги командирам в забезпечення військової дисципліни та військового правопорядку; надання психологічних консультацій військовослужбовцям та членам їх родин; застосування поліграфу в необхідних випадках (призначення на посаду, отримання необхідної інформації, тощо); здійснення психолого-педагогічного супроводження навчання у навчальних закладах Міністерства оборони України; сприяння адаптації у військовому колективі новобранців строкової та контрактної військової служби. Проведення таких заходів сприятиме як фізичному так і психологічному розвитку військовослужбовців та їх адаптації до екстремальних умов несення служби, в тому числі в умовах збройного конфлікту, гібридної або звичайної війни.

Така робота повинна здійснюватися з урахуванням різних характеристик особистості. Клієнтами соціально-психологічної роботи можуть бути: військовослужбовці (офіцери, прапорщики і мічмани, сержанти і старшини; солдати і матроси); працівники Збройних Сил України (цивільні громадяни, які працюють у військових частинах чи інших силових структурах за наймом і які не є військовослужбовцями); жінки-військовослужбовці та працівники Збройних Сил; військові пенсіонери та колишні військовослужбовці; учасники війни та бойових дій; члени родин діючих чи колишніх військовослужбовців.

Важливим є також захист громадян від негативного психологічного впливу засобів масової інформації. Він реалізується через цілу низку соціальних, організаційних, правових, культурних, та виховних заходів. Серед них виділяються такі: реальна заборона творів, що пропагандують

культ насильства та жорстокості, встановлення контролю за виготовленням, збутом алкогольних напоїв, введення заборони на розповсюдження порнографічних виробів, введення державою обмеження реклами, особливо дорогих товарів та послуг тощо.

Найбільш розповсюдженим засобом масової інформації є телебачення, але його вплив на аудиторію в основному негативний. Екрани телевізорів заповнені сценами насильства та жорстокості. Відсутній усякий контроль з боку держави за репертуаром передач та фільмів. Слід погодитись з А. І. Тузовим, який говорить про те, що певна інформація може підштовхувати до насильницьких, протиправних дій, тому не можна визнавати нормальним відсутність попередньої морально-психологічної та правової оцінки спеціалістами-психологами, психіатрами та кримінологами можливих тяжких наслідків від демонстрації деяких кінофільмів, телепередач, коментарів тощо [265, с. 39]. Перепопу цьому негативному впливу можуть поставити лише скоординовані дії багатьох соціальних інститутів держави. Для цього треба запровадити цілу низку заходів: 1) кінематограф, телебачення, відеопрокат не повинні зловживати показом сцен насильства та жорстокості з метою викликати інтерес до своїх виробів; 2) батьки повинні здійснювати постійний контроль за репертуаром передач, які дивляться діти; 3) для молоді в школах та інших навчальних закладах повинні розроблятися спеціальні програми для формування у неї глядацької самостійності та грамотності.

Для подолання кримінального насильства слід застосовувати й інші заходи, зокрема, соціально-економічні. Не для кого не є секретом, що більшість насильницьких злочинів вчиняється в сімейно-побутовій сфері. Б.М. Головкін зазначає, що для сімейно-побутових вбивств найбільш характерними є безробіття і бідність вагової частини населення. За його даними близько 70 % винних і 60 % потерпілих були непрацюючими та безробітними [68, с. 160]. Отже безробіття є одним з вагомих чинників сімейно-побутової насильницької злочинності.

Важливим заходом загальносоціального запобігання військовим насильницьким злочинам є належне соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та їх соціальний захист. В цьому напрямку розроблений План заходів з виконання оборонної стратегії України. Він включає нарощування фінансування Міністерства оборони України до 5 % ВВП; збільшення грошового утримання військовослужбовців; покращення престижу військової служби; належне соціальне забезпечення військовослужбовців; здійснення адаптації учасників бойових дій; фінансування будівництва житла для військовослужбовців та членів їх родин тощо [223].

Фахівцями зазначається, що соціальне забезпечення військовослужбовців – це комплекс заходів, які спрямовані на вирішення матеріального забезпечення, що здійснюється за рахунок коштів як державного бюджету, так і за рахунок коштів, які затверджені у кошторисі Міністерства праці та соціальної політики, а також місцевих бюджетів з урахуванням пільг та гарантій, які надаються військовослужбовців та членів їх родин [287].

У свою чергу, під соціальним захистом військовослужбовців розуміється діяльність (функція) держави, що спрямована на встановлення системи правових, соціальних та інших гарантій, які забезпечують реалізацію конституційних прав і свобод, задоволення матеріальних і духовних потреб військовослужбовців у відповідності до особливого виду їх службової діяльності, статусу в суспільстві, здійснюють підтримку соціальної стабільності військового середовища [91]. На підставі цього закону військовослужбовці мають право на такі види забезпечення: грошове, продовольче, речове, медичне, житлове, виплату одноразової допомоги у зв'язку з загибеллю чи часткового або повною втратою працездатності. Слід зазначити, що в цілому, в сучасних умовах наша держава здійснює належний соціальний захист військовослужбовців та членів їх сімей. Але він все ж таки недостатній.

На наш погляд, покращення соціального становища та зацікавленості у військовій службі можливе лише з урахуванням досвіду деяких країн-членів НАТО. Порівняння дозволяє зробити висновок, що соціальне забезпечення в цих країнах дозволяє військовослужбовцю належне існування особистості та її соціально-культурний розвиток, чого не можна сказати про Україну.

Можна заперечити, що соціальне забезпечення військовослужбовців є набагато кращим, ніж у інших верств населення. Можемо погодитись з цим. Але військовослужбовці виконують свої функції в особливих умовах. Це, в першу чергу стосується, умов проведення Операції об'єднаних сил на сході України. Нами підтримується точка зору про те, що військовослужбовці знаходяться в особливих умовах життя та виконання своїх професійних обов'язків і тому до цієї категорії слід застосовувати соціальне забезпечення, яке є конкретним втіленням заходів соціального захисту в особливих випадках, за умови настання соціального ризику [238, с. 20; 202, с. 16; 288, с. 17].

Наразі в Україні триває оборонна реформа. Для її забезпечення потрібно внести низку змін у законодавство, яке регулює соціальний захист військовослужбовців та членів їх родин. На наш погляд, це стосується підтримання необхідного рівня соціального захисту військовослужбовців та членів їх родин; осіб які знаходяться у військовому резерві; приведення рівня матеріального та іншого забезпечення військовослужбовців у відповідності із складністю виконання обов'язків та стандартів розвинутих країн світу, особливо країн-членів НАТО.

Пункт 17 Воєнної доктрини нашої країни вказує, що у найближчий час і у середньостроковій перспективі повинен бути відновлений престиж військової служби, здійснено поступове збільшення кількості військовослужбовців за контрактом у складі бойових частин військових частин. Це неможливо здійснити без надання і забезпечення державою соціальних гарантій осіб, які є учасниками ООС (АТО) та членів їх сімей [228]. Як справедливо наголошує О.М. Артеменко, існує два способи схилити

особу воювати: 1. високе грошове та інше соціальне забезпечення; 2. розвиток патріотизму і готовності до самопожертви. Ідеальним варіантом є поєднання цих двох напрямів. Але зараз важко заставити громадян ризикувати життям лише звертаючись до патріотизму і любові до Батьківщини. Потрібно фінансування армії на високому рівні [21, с. 125].

Важливе значення в загальносоціальному запобіганні мають заходи ідеологічного характеру. Вони спрямовані на формування у військовослужбовців національної ідентичності та патріотизму. Для військовослужбовців патріотизм повинен стати критерієм професійної придатності. В цьому напрямку фахівцями пропонується активізувати громадянську патріотичну свідомість й сприяти патріотичній діяльності в усіх її проявах [115, с. 224]. На часі стоїть розробка і впровадження державної ідеологічної політики в ці й сфері. Її невід'ємною складовою виступає військово-патріотичне виховання. Воно, в першу чергу, повинно бути спрямоване на молодь, з якої повинна формуватися еліта сучасної української армії. Камеш С.І. справедливо наголошує, що військово-патріотичне виховання повинно стати морально-ідеологічним стрижнем, який забезпечить консолідацію духовних сил військовослужбовців навколо ідеї соціальної відповідальності, вірності і відданості Вітчизні [116, с. 332]. В свою чергу, С.І. Пальчик називає основні види роботи, які включає в себе військово-патріотичне виховання: інформаційно-пропагандистська, культурно-просвітницька, інформаційно-психологічна [194, с. 337].

Досвід ідеологічної роботи в цьому напрямку мають розвинуті країни світу та Європи. Дослідники даної проблеми зазначають до основних заходів ідеологічної роботи слід відносити: постійну роботу з популяризації військової служби; прищеплення громадянам і особливо молодому поколінню почуттів патріотизму, відповідальності за свою країну; формування позитивного образу військовослужбовця; демонстрація широких можливостей військової служби; наголошення на високому соціальному статусі військовослужбовців тощо [203, с. 181].

Ми вважаємо, що виховання почуття патріотизму і любові до своєї країни повинно здійснюватися не тільки з метою військово-патріотичного виховання. Воно потрібно для усунення того дисбалансу, який з'явився в суспільстві. Це стосується зловживання ідеями патріотизму з боку окремих політиків та громадських діячів, що призводить до нівелювання цієї важливої складової виховання громадян України. Штучний поділ громадян на патріотів і не патріотів призводить до розшарування населення, поширення проявів агресії та соціальної нетерпимості. На наш погляд, така діяльність повинна отримати належну правову оцінку з боку правоохоронних та інших державних органів.

У 2015 році Центром Разумкова проводилося опитування громадян України з приводу ідентичності громадян України. Наші співвітчизники назвали наступні ознаки останньої: виховувати в дітях любов до України; поважати державу, її символи, закони, інститути влади та свята; піклуватися про стабільний добробут родини; знати історію і культуру України; бути готовим боротися за права і свободи громадян; захищати Батьківщину від зовнішніх ворогів; працювати на благо держави; дотримуватися українських традицій тощо [111].

Важливим напрямком загальносоціального запобігання є організаційні заходи. Серед них особливе місце займає підвищення службового статусу молодших командирів, на яких лежить велика доля відповідальності за боєздатність військових підрозділів. Така робота вже здійснюється у Збройних Силах. Зокрема, кадрова реформа військової системи має зачепити організаційну структуру, в якій особливе місце буде приділятися молодшим командирам. Саме їм будуть надані широкі повноваження щодо управління військовими підрозділами [258]. В цьому напрямку вже затверджена відповідна Концепція розвитку професійного сержантського і старшинського складу ЗС України. Вона буде реалізована у короткостроковій і середньостроковій перспективі. Перша включає в себе: розвиток структури молодших командирів; укомплектування цих посад тільки



військовослужбовцями-контрактниками; підготовка молодших командирів за стандартами країн НАТО; призначення на конкурсній основі за результатами щорічної атестації. Середньострокова перспектива передбачає: створення і забезпечення функціонування багаторівневої системи підготовки молодших командирів за базовим, середнім і вищим рівнем; підтримання належної мотивації до служби молодших командирів шляхом підвищення соціальних стандартів їх служби тощо [224].

Загальносоціальні заходи запобігання насильницьким злочинам військовослужбовців повинні проводитись разом з заходами спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання. Лише комплексний підхід у вирішенні даної проблеми буде ефективним. Розглянемо далі саме ці заходи, які безпосередньо спрямовані на усунення причин та умов насильницької злочинності військовослужбовців.

### **3.2 Спеціально-кримінологічні та індивідуальні заходи запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців**

Спеціально-кримінологічний напрям запобігання насильницької злочинності спрямований безпосередньо на усунення причин та умов такого виду злочинності та на припинення злочинів, які готуються або здійснені замах на їх вчинення. «Що стосується спеціального запобігання злочинам, то воно спрямоване на виявлення і усунення або послаблення дії факторів, що детермінують злочинність у цілому, окремі види і групи злочинів, причини та умови конкретних злочинів» [66, с. 4-7]. До основних заходів спеціально-кримінологічного запобігання насильницької злочинності військовослужбовців, на наш погляд, можна віднести: організаційно-управлінські, правові, соціально-психологічні, інформаційні, ідеологічні, культурні. Зупинимося на окремих з них.

Істотна роль у запобіганні військовим злочинам належить заходам організаційно-управлінського характеру. Основним з них є підтримання

законності в Збройних Силах України. Фахівці відносять законність до складного явища, яке характеризується наступними елементами: нормативним, поведінковим, охоронним, захисним та управлінським [219, с. 124]. Тобто підтримання законності є з одного боку організаційно-управлінським, а з другого правовим заходом. Нормативний елемент законності характеризується тим, що законодавець повинен розробити і прийняти закони та підзаконні акти, які регулюють суспільні відносини у військовій сфері. В Україні в цілому розроблена законодавча база в цій сфері, яку створюють Конституція України, Закон «Про оборону України», Закон «Про Збройні Сили України», Статуты Збройних Сил України та інші закони та підзаконні акти. Поведінковий елемент характеризується певною поведінкою відповідних суб'єктів, яка відповідає основним завданням і призначенню, відповідним рівнем правосвідомості військовослужбовців. Охоронний елемент визначається діяльністю, яка спрямована на запобігання різних видів правопорушень у сфері функціонування Збройних Сил України, контроль та нагляд за точним виконанням нормативної бази у військовій сфері. Захисний характеризується встановленням різних видів відповідальності за правопорушення, що вчиняються військовослужбовцями. Управлінський полягає в постійному підтриманні законності і військової дисципліни з боку відповідальних осіб Міністерства оборони України та інших державних інституцій.

Дотримання законності в Збройних Силах України може бути забезпечене за наступними напрямками: відновлення системи органів військової юстиції; вдосконалення діяльності органів військового правопорядку; покращення організації військової служби; запобігання поширенню алкоголізму та наркоманії серед військовослужбовців; запобігання корупційним проявам у військовій сфері тощо. Так необхідно реорганізувати органи військового правопорядку, які здійснюють виявлення, розкриття та розслідування військових злочинів. Необхідне відновлення роботи військових судів, які були ліквідовані у 2010 році. Вже зроблені певні

кроки в цьому напрямку. Так Стратегічний оборонний бюлетень України, який введений у дію Указом Президента України № 240/2016 від 06.06.2016 року визначає окрему оперативну ціль, якою є створення Військової поліції України [229]. У Верховній Раді України зареєстрований законопроект «Про військову поліцію України». В ньому визначається, що завданням цього правоохоронного органу буде здійснення розслідування та проведення оперативно-розшукових заходів щодо вчинення військових злочинів [222].

Поряд з забезпеченням законності в Збройних Силах України важливим напрямком є забезпечення військової дисципліни. Фахівцями справедливо наголошується, що забезпечення воєнної безпеки неможливе без додержання військовослужбовцями військової дисципліни, статутного порядку взаємовідносин, належного використання озброєння, іншого військового майна, експлуатації бойової техніки тощо. Адже будь яке правопорушення у воєнній сфері спричиняє шкоду бойовій готовності підрозділу військової частини, а врешті обороноздатності нашої країни [269, с. 538, 541]. Новокомонів Д.В. справедливо зазначає, що не уставні взаємовідносини між військовослужбовцями є військово-кримінальним феноменом і відноситься до категорії системних явищ, якому слід протиставити комплексну систему попередження, яка складається з мікро-, міні- та макрозаходів, які об'єднані у цілісну задовільну або оптимальну систему [187, с. 21].

Щодо покращення військової організації військової служби, слід зазначити, що хоча це і є більше напрямком загальносоціального запобігання військовим злочинам (про це детально говорилися раніше в нашій роботі), останнє слід здійснювати і в межах спеціально-кримінологічного запобігання. Так окрім кадрової політики щодо відбору патріотично налаштованих офіцерів та солдатів відповідні відомчі документи Міністерства оборони України вимагають здійснювати постійну роботу по виявленню осіб з нервово-психічною нестійкістю; не допускати до працевлаштування осіб з низькими морально-діловими якостями; визначити

пізнавальні здібності кандидата, його нервово-психічну стійкість, окремі індивідуально-психологічні якості, інтелектуальний рівень [225]. Це особливо стосується військовослужбовців, які приймають участь у бойових діях на сході України та міжнародних миротворчих місіях.

Небезпечною ситуацією, яка виникла в армії стало вживання військовослужбовцями наркотичних заходів та алкогольних напоїв. Це стосується злочинців і їх жертв, які знаходяться у стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння. Тому слід проводити заходи як загальної так і спеціальної профілактики стосовно осіб, що зловживають спиртними напоями і вживають наркотики. Слід погодитись з В.В. Голіною, який вважає, що труднощі в подоланні пияцтва та алкоголізму полягають не в переліку попереджувальних заходів, яких достатньо (і цивільно-правових, і адміністративно-правових, і кримінально-правових, і медичних, і інших), а в відсутності концепції попередження, яка повинна включати в себе: контроль за виробництвом, зміни характеру вживання, усвідомлення попереднього досвіду боротьби з цим негативним явищем, використання закордонного досвіду та інше [67, с. 229].

Міністерство оборони України видало окремий наказ, який закріпив конкретні заходи щодо профілактики вживання алкогольних напоїв військовослужбовцями Збройних Сил України. Зокрема, в роботі щодо профілактики пияцтва слід передбачати: динамічне медичне та психологічне спостереження за особами, які в побуті зловживають алкогольними напоями; щомісячний аналіз стану профілактики зловживання алкогольними напоями серед підлеглого особового складу, військової дисципліни та правопорядку, упровадження здорового способу життя у військових колективах; у поточному плануванні комплекс системних заходів зі становлення молодих офіцерів та військовослужбовців військової служби за контрактом, виховання в них стійкого інтересу до здорового способу життя та неприйняття негативних традицій, пов'язаних із зловживанням алкоголем; розкриття соціальних аспектів небезпеки алкоголізму; організацію та

проведення бесід і кінолекторіїв за тематикою антиалкогольної спрямованості із залученням до їх проведення спеціалістів-наркологів, психіатрів, представників правоохоронних органів; використання наочної агітації; доведення до особового складу наказів (розпоряджень) щодо покарання осіб, які вчинили правопорушення у стані алкогольного сп'яніння; роботу щодо покращення побутових умов особового складу. Для своєчасного виявлення осіб, що вживають алкогольні напої у службовий час, слід застосовувати такі форми: систематична індивідуально-виховна робота з особовим складом; вибіркові перевірки наявності особового складу в приміщеннях (місцях) для несення служби та на робочих місцях; систематичні перевірки таких об'єктів, як службові кабінети, місця відпочинку особового складу, сушарні, котельні, лазні, підвальні приміщення, горища тощо; проведення спортивно-масових заходів з метою профілактики зловживання алкогольними напоями, мотивації до здорового способу життя, пропагування сімейних цінностей та зміцнення внутрішньосімейних відносин, активізувавши роботу Рад сімей військовослужбовців [184].

Військовий наркотизм є явищем, за яке суспільство платить високу ціну. Дослідники даної проблеми зазначають, що в цю ціну входять: скорочення кількості призовників за рахунок осіб які вживають наркотичні засоби; видатки на лікування наркозалежних військовослужбовців; видатки на відбування і виконання дисциплінарних стягнень осіб, які вживали наркотичні засоби; витрати на перевірку військовослужбовців на наркозалежність; пряма матеріальна шкода при вчиненні військовослужбовцями злочинів в сфері незаконного обігу наркотичних засобів; витрати на досудове розслідування та судовий розгляд; погіршення стану військової дисципліни внаслідок таких дій; витрати на надання допомоги жертвам таких злочинів; втрата чи пошкодження військової техніки та військового майна [277, с. 83]. Особливої уваги потребують військовослужбовці, які вживають наркотичні засоби в бойовій обстановці.

Фахівці, які досліджували цю проблему наголошують, що основними мотивами такої поведінки є: бажання знизити рівень тривоги (52 %); бажання отримати додаткові джерела сил та енергії (24 %); бажання отримати задоволення (20 %) [232, с. 21-22]. Це повинно бути ураховано при здійсненні профілактичних заходів запобігання наркотизму у Збройних Силах України. Ця діяльність повинна здійснюватися по декільком напрямкам. Науковцями виділяються наступні: інформаційний, соціальний, альтернативний, навчально-виховний, емоційно-розвиваючий, духовний, особистісний [41, с. 30-31]. Інформаційний напрямок включає заходи, щодо поширення правдивої інформації про шкідливість для життя і здоров'ялюбих наркотичних засобів. Соціальний напрямок визначає соціальні передумови вживання наркотиків (в першу чергу, вплив родини та формальних і неформальних колективів). Альтернативний напрямок визначає розробку і впровадження соціальних програм, в яких можна реалізувати потребу у гострих відчуттях особи. Навчально-виховний спрямований на нейтралізацію впливу відповідної субкультури і навчання здорового стилю життя. Емоційно-розвиваючий напрямок дозволяє сформувати у особи позитивну емоційну сферу. Духовний напрямок дозволяє сформувати моральну та духовну особистість. Особистісний напрямок визначає основні особистісні риси, які слід урахувати при здійсненні запобіжних заходів.

Започаткована система медико-психологічного забезпечення і реабілітації військовослужбовців; особлива увага звертається на різні групи військовослужбовців, що відносяться до категорії ризику, на проведення лікувально-оздоровчих та інших профілактичних заходів з молодим поповненням. «В армії формується система раннього виявлення осіб, схильних до вживання алкоголю і наркотиків» [264]. Розроблені цілі методики проведення оглядів особового складу з метою раннього виявлення військовослужбовців, що мають відхилення від норм стану здоров'я, ознаки вживання наркотиків. У відповідних комплектуючих органах розроблена і впроваджується методика виявлення осіб, що мають психічні розлади та

страждають на алкоголізм та наркоманію. Разом з тим, до сьогодні в Україні дозволено призвати осіб, що мають психічні розлади, наприклад, при стійкій компенсації після гострого захворювання головного мозку або закритої черепно-мозкової травми [254].

Слід зазначити, що військовий наркотизм має цілу низку причин, але головною є (як до речі і наркотизму взагалі) є відчуження особистості. «В основі причин наркотизму лежить відчуження як соціальна суперечка, яка характеризує сучасне суспільство, яке постійно відтворює відчужену особистість, яка готова до використання різних засобів та способів відходу від реальної дійсності [286, с. 173]. Це обов'язково повинно бути ураховано при здійсненні запобіжної діяльності.

Спеціально-кримінологічне запобігання корупції у Збройних Силах України спрямоване на не допущення розкрадання бюджетних коштів, які виділені на Збройні Сили України. В першу чергу, це стосується зменшення корупційних ризиків. В Міністерстві оборони розроблені відповідні нормативно-правові акти. Так наказом Міністра оборони України визначені вимоги, які повинні дотримуватися керівники структурних підрозділів в своїй повсякденній діяльності [226]. Для контролю за діяльністю військових чиновників слід ширше застосовувати громадськість, у вигляді відповідних громадських рад при Міністерстві оборони та його окремих підрозділів.

Важливим напрямком спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким злочинам військовослужбовців є введення інституту військових священників (капеланів). Для цього є доцільним використання закордонного досвіду, особливо досвіду країн-членів НАТО. В арміях держав, що входять до Північноатлантичного альянсу, значна увага приділяється релігійному аспекту служби, який виявляє функції релігійного виховання воїнів. Так, у Збройних Силах США налічується майже 3000 капеланів, у ФРН – 300, у Польщі – 200, Франції – 500, Італії – 180, у Республіці Корея – близько 370 чоловік. Військові священники також входять до штату армій Іспанії, Великобританії, Португалії, Бельгії, Нідерландів,

Греції, Ірану, Марокко, Алжиру, Єгипту, Судану, Туреччини, Саудівської Аравії та інших. Основна мета їхньої діяльності – виховання в особового складу готовності у будь-який момент виступити на захист суверенітету і територіальної цілісності держави, святинь і духовних цінностей [263, с. 43]. Основні напрямки діяльності військових капеланів повинні полягати в наступному: 1. психологічна підтримка військовослужбовців, яка спрямована на психоемоційне пристосування до умов військової служби, особливо в бойових умовах; 2. психологічна допомога з питань сімейних та інших міжособистісних проблем; 3. надання консультацій з організації та забезпечення культурно-просвітницьких заходів, які спрямовані на зростання і самореалізацію військовослужбовців.

В окремий напрямок доцільно виділити роботу з особовим складом, що проходить службу в екстремальних умовах, у районах бойових дій, бере участь у збройних конфліктах. Останнім часом організації психологічної роботи з даною категорією військовослужбовців стали приділяти більше уваги. Заходи запобігання насильству серед такої категорії осіб можна поділити на дві великі групи: 1) заходи, які розробляються і впроваджуються у мирний час під час підготовки до бойових дій; 2) заходи, що застосовуються під час бойових дій.

До перших слід віднести: належне матеріально-технічне, морально-психологічне, організаційне забезпечення підготовки військовослужбовців до бойових дій; впровадження ідеології патріотизму та формування відповідної свідомості військовослужбовців; належна державна турбота за учасниками бойових дій та членами їх родин; вдосконалення військової майстерності військовослужбовців; належна кадрова політика та відбір осіб до військових підрозділів, які будуть приймати участь у бойових діях; розробка, впровадження та реалізація нормативних актів, які регулюють діяльність військовослужбовців під час бойових дій; належна підготовка фахівців-юристів у військовій сфері, які будуть проводити досудове слідство та здійснювати правосуддя відносно таких категорій осіб; запобігання



злочинам, які можуть бути вчинені військовослужбовцями у мирний час поза межами території бойових дій; протидія корупційним проявам у всіх сферах існування військовослужбовців.

Спеціально-кримінологічне запобігання насильницькій злочинності в умовах бойових дій повинно включати в себе: належну поведінку командирів в бойовій обстановці, своєчасне вирішення конфліктів, які виникають між військовослужбовцями; належне матеріально-технічне, організаційне, психологічне забезпечення діяльності військових в умовах бойової обстановки; постійний контроль за діяльністю військових начальників та інших військовослужбовців з боку органів військового правопорядку (прокуратура, суди тощо). Психологами доведено, що за низької психологічної підготовки військовослужбовців виконання бойового завдання зменшується до 35 %, кількість промахів зі зброї збільшується на 50 %, при цьому за таких умов підрозділи можуть втратити боєздатність навіть при 10 % втрат особового складу [33, с. 90].

Фахівці наголошують, що все частіше трапляються випадки домашнього насильства в родинях учасників бойових дій. Для останніх повернення додому на початку є дуже радісною подією, але потім особа «закривається» навіть від своїх близьких, від яких насправді чекає розради, але родинні почуття придушуються моральними переживаннями, які пов'язані з військовим минулим [35, с. 177]. Вплив на таку складну ситуацію можливий при впровадженні низки заходів спеціально-кримінологічного запобігання, до яких відноситься: розробка і затвердження на Державному рівні програми соціальної адаптації військовослужбовців, які приймали участь в бойових діях; створення спеціальних центрів, які будуть здійснювати необхідну психологічну допомогу військовослужбовцям; належна матеріальна та інша підтримка з боку держави учасників бойових дій та членів їх родин; державне забезпечення сімей військовослужбовців, які загинули під час бойових дій; формування позитивної суспільної думки по відношенню до учасників бойових дій тощо. Відповідна соціальна робота, як

окремий напрямок спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким злочинам військовослужбовців повинна здійснюватися не тільки відносно учасників бойових дій, а і відносно всіх військових та членів їх родин.

У запобіжній діяльності відносно військовослужбовців строкової служби існує своя специфіка, яка обумовлена відносною замкнутістю такого колективу, жорсткою підпорядкованістю, слабким рівнем самостійності. Окрім того, молоді люди, які призиваються на строкову службу зазнають своєрідного стресу, коли знаходяться у відриві від своїх родичів, близьких осіб. Вони відчувають як фізичні, так і психологічні навантаження. Не поодинокими є випадки застосування до військовослужбовців строкової служби фізичного та психічного насильства з боку інших військових та командування. Російський дослідник даної проблеми Р.М. Агішев на підставі проведеного опитування зробив висновок про те, що 94,2 % військовослужбовців строкової служби були потерпілими від систематичних образ, а 82,4 % були потерпілими від різноманітних проявів фізичного насильства [3, с. 16]. Перед такими військовослужбовцями постає реальна загроза нестатутних відносин та зловживань з боку командування. Такі військовослужбовці знаходяться під загрозою самогубства та доведення до самогубства. Відносно них повинні здійснюватися заходи інформаційного, психолого-корекційного характеру, що дозволить останнім швидко адаптуватися у новому військовому колективі та уникнути особистісних конфліктів, які можуть призвести до насильницьких форм поведінки.

В українській армії значна кількість військовослужбовців жінок. Вони можуть стати жертвами насильницьких злочинів, як безпосередньо військовослужбовці, та і як члени родин. Наслідки пережитого насильства для жінки є більш небезпечними ніж для чоловіків. Вони стають частіше жертвами насильницьких статевих злочинів, злочинів на побутовому ґрунті. Наслідками для них є не тільки погіршення стану здоров'я, а і втрата репродуктивної функції. Відповідним посадовим особам слід звертати увагу, на те, що хоча жінка і працює у чоловічому колективі, але вона і в ньому

повинна залишатися жінкою. Окрім того, в цій діяльності важливе значення має робота громадських організацій. Взагалі в Збройних Силах України та інших силових структурах набуто величезний досвід роботи серед жінок, дружин військовослужбовців громадських організацій. Їх діяльність була завжди важливим напрямком виховної роботи військовослужбовців в цій сфері.

Окрема робота повинна проводитись з командним складом Збройних Сил та військовослужбовцями, які звільнені в запас. Відмінність особистісних якостей таких осіб вимагає диференційного підходу, який характеризується наступними критеріями: індивідуальність (урахування потреб та проблем особи, її психофізіологічного стану, моралі тощо); інтегративність (поєднання практики соціальної роботи з діяльністю командування, представників інших державних органів, соціальних служб та громадських організацій); цілісність (урахування особи, які цілісного утворення зі своїм світоглядом, моральними та іншими цінностями, ставленням до суспільства та військової системи, недоліками та вадами); самодопомога (сприяння відновленню позитивних якостей особи для її ресоціалізації).

Здійснена нами характеристика системи заходів запобігання військовим злочинам була б неповною без розгляду питань нейтралізації (мінімізації) віктимізації. У літературі в даному зв'язку справедливо підкреслюється, що жертва злочину є істотним елементом процесів виникнення злочину і контролю над злочинністю [294, с. 349-350]. Важливим напрямом запобігання насильницької злочинності виступає віктимологічний аспект такої діяльності. Як справедливо наголошує О.М. Литвинов, сучасні кримінологічні дослідження проблем організації та здійснення протидії злочинності не можуть не враховувати віктимологічний аспект такої діяльності. Саме він має суттєву специфіку і здійснює істотний вплив на процеси формування внутрішньосистемних та зовнішніх зв'язків [165, с. 391]. «Цілком можливо, що наші невдачі в сфері попередження

злочинності обумовлені тим, що упродовж сторіч'я уся увага була зосереджена на самому вчинку або ж на злочинцю і не приділялось уваги жертві, якої вона заслуговує» [272, с. 19].

У насильницьких злочинах віктимна поведінка стає важливою умовою, яка сприяє вчиненню таких злочинів. «Віктимологічна профілактика – один з напрямів попередження злочинності, далеко не повною мірою реалізований в нашому суспільстві. Це специфічна діяльність соціальних інститутів, яка спрямована на встановлення, усунення або ж нейтралізацію факторів, ситуацій та обставин, що формують віктимну поведінку та обумовлюють скоєння злочинів, визначення груп ризику та окремих конкретних осіб, які мають підвищений ступінь віктимності і впливає на них з метою поновлення та активізації захисних якостей, розробку та вдосконалення захисту від злочинів та подальшої віктимізації таких осіб» [5, с. 168]. Слід зазначити, що даний напрям в кримінології традиційно розглядається в рамках віктимологічної профілактики, що є специфічною діяльністю соціальних інститутів, направленою на виявлення, усунення або нейтралізацію факторів, обставин, ситуацій, що формують віктимну поведінку і обумовлюють вчинення злочину відносно конкретної особи.

Говорячи про віктимологічну профілактику військових насильницьких злочинів, слід мати на увазі те, що це діяльність широкого кола суб'єктів з реалізації комплексу заходів соціально-економічного, правового, організаційного та іншого характеру (соціально-психологічного, медичного, інформаційного, технічного), спрямованих на гідне поводження з потерпілими від військових злочинів, недопущення віктимізації військовослужбовців і зниження рівня їх віктимності.

Профілактика віктимності військовослужбовців вбирає в себе два аспекти: по-перше, вивчення причин віктимізації, скоєння аморальних вчинків, правопорушень і умов, що їм сприяють; по-друге, розробку на цій основі необхідних методів і засобів, які забезпечують нейтралізацію і усунення з військових відносин чинників віктимної поведінки.

Як конкретні кроки, направлені на удосконалення діяльності на даному рівні, ми пропонуємо: створення системи ефективного соціального захисту військовослужбовців від можливої віктимізації на основі подальшого реформування всіх сторін життєдіяльності Збройних Сил України; зміну соціальної практики поводження з жертвами військових злочинів, що склалася і перехід на якісно новий рівень розгляду відповідної проблеми за рахунок врахування її психологічної складової; підвищення соціально-правової активності офіцерів за рахунок розвитку нових форм їх залучення до забезпечення порядку в армії, соціальної підтримки військовослужбовців, які займають активну життєву позицію в справі зміцнення законності; зміну законодавчих актів, ухвалення нових, регламентуючих принципіві питання положення, статусу жертв злочинів, а також організації і здійснення віктимологічної профілактики (і такі пропозиції вже існують [266, с. 23]); стимулювання з боку держави створення соціальних служб, недержавних структур, фондів допомоги, реабілітаційних центрів та інших установ захисту жертв злочинів, у тому числі серед військовослужбовців; навчання офіцерських кадрів для роботи з потерпілими від військових злочинів, повсюдне впровадження і переорієнтація діяльності служб з виховної роботи на уважне, зацікавлене відношення до всіх військовослужбовців, що потерпіли від злочинів.

Віктимологічна профілактика військових злочинів має на меті попередження злочинів шляхом недопущення реалізації віктимних властивостей і якостей особи [109, с. 403-404]. Досягнення цієї мети забезпечується зусиллями, здійснюваними, щонайменше, в межах наступних трьох напрямів: 1. Виявлення причин і умов, які сприяють вчиненню військових злочинів, якщо вони пов'язані з особою і поведінкою потерпілих, і усунення цих причин і умов або їх нейтралізація; 2. виявлення осіб, які, судячи з їх поведінки або сукупності особистісних характеристик, можуть з найбільшою вірогідністю стати жертвами військових злочинів, і вплив на них з метою активізації їх захисних реакцій, а також забезпечення їх особистої,

майнової та іншої безпеки; 3. запобігання і припинення конкретних злочинів з використанням захисних можливостей потенційної жертви, а також з використанням певної тактики при організації профілактичної роботи «від потерпілого» [137, с. 232].

Потерпілий від правопорушень під час військової служби це, як правило: військовослужбовець за призовом; більш молодий за віком і більш пізній за терміном призову, що не заявляє про злочинні посягання; психологічно готовий до майбутніх знущань до свого призову на службу (вважає майбутні знущання військовою традицією, через яку зобов'язаний пройти кожний «справжній» чоловік); слабкий у фізичному плані і не підготовлений ані до фізичних, ані до психологічних навантажень; перебуває в процесі адаптації до армійських умов; в якого відсутня реальна можливість протидіяти правопорушникам.

Потерпілих військовослужбовців можна умовно розділити на слабких і малокомунікабельних та осіб з покірливим характером. Деякими військовими психологами і практиками справедливо виділяється і третя (специфічна група). До неї відносять військовослужбовців за призовом, які з ряду причин легко пережили перші труднощі військової служби і за слухняність і підтримку армійських «традицій» були залучені молодшими командирами до «виховання» молодих солдатів. Як правило, такого роду правопорушення стають відомі командуванню і органам військової юстиції у випадках, коли: потерпілому заподіяна шкода здоров'ю, яку неможливо приховати від сторонніх осіб, особливо від медичних працівників; жертва сама розправилася зі своїми кривдниками, що, як правило, спричиняє також тяжкі наслідки, тому що в більшості випадків такого роду дії скоюються в стані афекту або з перевищенням меж необхідної оборони; потерпілий закінчує життя самогубством або самовільно залишає розташування військової частини або підрозділу; потерпілий вчиняє демонстративні дії, метою яких, як правило, є привертання до себе уваги з боку командирів більш високого рангу які, на його думку, зможуть виконати прохання про перевід його в

інший підрозділ і навести статутний порядок у підрозділі; офіцери, прапорщики, медичні працівники виявляють на тілі постраждалих сліди побоїв під час ранкових планових тілесних і медичних оглядів, у період відвідування лазні; офіцери, прапорщики застають військовослужбовців на місці злочину.

Віктимологічна профілактика неможлива, якщо не дотриманий індивідуальний підхід до такої діяльності з боку командирів та інших осіб. Щодо насильницьких військових злочинів вона повинна здійснюватися за наступними напрямками: 1. детальне вивчення особистості військовослужбовців, які можуть вчинити насильницький злочин чи стати його жертвою. При цьому слід дослідити потреби та інтереси особи, його звички. Ознайомитися з його побутовим облаштуванням, умовами несення служби, ставлення до інших осіб та командування. Обов'язково слід ознайомитися з умовами виховання і життя військового до його призиву або підписання контракту, станом здоров'я (особливо наявністю психічних травм та розладів), шкідливими звичками тощо; 2. детальний аналіз якостей особистості військовослужбовця. Особлива увага повинна приділятися: надмірній агресивності і навіть жорстокості, сильній емоційності, депресивності, тривожності, невдоволеності оточуючими тощо. 3. Аналіз і нейтралізація конфліктних конкретних життєвих ситуацій, які можуть бути провокуючими, ускладнюючими вчинення злочину, полегшуючі вчинення злочину тощо. Запропонувати особі алгоритми виходу з таких конфліктних ситуацій без застосування агресії та насильства.

Фахівці виділяють декілька варіантів таких ситуацій: відома конфліктна ситуація між двома або декількома особами, в якій однозначно визначені можливий злочинець і можлива жертва (жертви), при цьому зміна ролей між ними виключена; відома така ж конфліктна ситуація, але високою є вірогідність зміни ролей в системі «злочинець – жертва»; відомий потенційний злочинець і ситуації, в яких він може діяти, не визначена лише можлива жертва; відомі потенційна жертва і ситуації, в яких жертва

поводиться певним чином, не відомий лише можливий злочинець; відомі ситуації, явно небезпечні для більш-менш широкого кола осіб, з погляду можливості стати злочинцем або жертвою злочину [137, с. 239].

Окрім цього важливими напрямками віктимологічної профілактики є: підготовка та видання відповідного навчально-методичного контенту; повідомлення громадськості через ЗМІ інформації про факти вчинення військовослужбовцями як загальнокримінальних, так і військових насильницьких злочинів і результатів реагування на них відповідних державних органів та командування (це підвищить рівень довіри з боку суспільства до Збройних Сил); проведення тренінгів з військовослужбовцями для отримання останніми навичок урегулювання конфліктів, які можуть призвести до насильницьких форм поведінки; проведення спільних нарад і методичних семінарів для прокурорських і слідчих працівників, присвячених проблемам протидії насильницької злочинності військовослужбовців.

Слід погодитись з І.М. Мацкевичем, який обґрунтовує тезу про те, що є реальним побудувати автономну профілактику злочинності військовослужбовців. Така профілактика матиме позитивні перспективи для впливу не тільки на злочинність військовослужбовців, а і на злочинність в цілому [176, с. 173].

Завершуючи цей розділ наголосимо ще раз на позиції, яка була нами вказана раніше про те, що заходи спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання насильницьким злочинам військовослужбовців повинні застосовуватися комплексно і на постійній основі. Вони повинні поєднуватися з заходами загальносоціального запобігання та кримінально-правовими заходами. Лише використання цих стратегічних напрямків дозволить суспільству і державі значно знизити рівень насильницької злочинності військовослужбовців, яка загрожує сталому розвитку українського суспільства та української армії [212].



### Висновки до розділу 3

1. До основних заходів загальносоціального запобігання військовим насильницьким злочинам слід віднести: розробку і впровадження доктрини військової безпеки нашої країни з урахуванням зовнішньої та внутрішньої обстановки в країні; гібридної війни, яку веде країна-агресор; належне фінансування військової сфери, яке повинно стосуватися як бойової підготовки військовослужбовців, так і належного соціального забезпечення військових та членів їх родин; завершення переходу української армії на контрактну систему разом з належним соціальним забезпеченням, можливістю самореалізації військовослужбовців контрактної військової служби; удосконалення кадрової політики в Збройних Силах України та інших військових формуваннях (особливо це стосується офіцерів та молодших командирів); відновлення на новому якісному рівні військово-патріотичного виховання молоді, належну ідеологічну роботу серед призовників; адекватне ситуації, що склалася психологічне забезпечення діяльності військовослужбовців і членів їх родин. Важливим напрямком загальносоціального запобігання військовим насильницьким злочинам є належне психологічне забезпечення діяльності військовослужбовців Збройних Сил України та інших збройних формувань. Нами підтримується пропозиція щодо створення в Збройних Силах України служби психологічного забезпечення, яка разом з іншими завданнями буде вирішувати завдання загальносоціального запобігання насильницьких злочинів військовослужбовців. Її завданнями в цьому напрямку повинні стати: здійснення належної профорієнтаційної роботи та відбору кандидатів для проходження військової служби; психологічна підготовка військовослужбовців для виконання обов'язків в екстремальних умовах, в тому числі і в умовах війни та збройного конфлікту; проведення профілактичної психологічної роботи з метою недопущення чи нейтралізації міжособистісних конфліктів між військовослужбовцями, які загрожують

перерости в агресивну (насильницьку) фазу; оптимізація та покращення соціально-психологічного клімату у військовому колективі; надання професійної допомоги командирам в забезпечення військової дисципліни та військового правопорядку; надання психологічних консультацій військовослужбовцям та членам їх родин; застосування поліграфу в необхідних випадках (призначення на посаду, отримання необхідної інформації, тощо); здійснення психолого-педагогічного супроводження навчання у навчальних закладах Міністерства оборони України; сприяння адаптації у військовому колективі новобранців строкової та контрактної військової служби. Така робота повинна здійснюватися з урахуванням різних характеристик особистості.

Заходом загальносоціального запобігання військовим насильницьким злочинам є належне соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та їх соціальний захист. Це стосується підтримання необхідного рівня соціального захисту військовослужбовців та членів їх родин; осіб які знаходяться у військовому резерві; приведення рівня матеріального та іншого забезпечення військовослужбовців у відповідності із складністю виконання обов'язків та стандартів розвинутих країн світу, особливо країн-членів НАТО.

Важливе значення в загальносоціальному запобіганні мають заходи ідеологічного характеру. Вони спрямовані на формування у військовослужбовців національної ідентичності та патріотизму. Для військовослужбовців патріотизм повинен стати критерієм професійної придатності. До основних заходів ідеологічної роботи в цих країнах відносяться: постійна робота з популяризації військової служби; прищеплення громадянам і особливо молодому поколінню почуттів патріотизму, відповідальності за свою країну; формування позитивного образу військовослужбовця; демонстрація широких можливостей військової служби; наголошення на високому соціальному статусі військовослужбовців тощо.

Окремим напрямком загальносоціального запобігання є організаційні заходи. Серед особливе місце займає підвищення службового статусу молодших командирів, на яких лежить велика доля відповідальності за боєздатність військових підрозділів. В цьому напрямку вже затверджена відповідна Концепція розвитку професійного сержантського і старшинського складу ЗС України. Вона буде реалізована у короткостроковій і середньостроковій перспективі. Перша включає в себе: розвиток структури молодших командирів; укомплектування цих посад тільки військовослужбовцями-контрактниками; підготовка молодших командирів за стандартами країн НАТО; призначення на конкурсній основі за результатами щорічної атестації. Середньострокова перспектива передбачає: створення і забезпечення функціонування багаторівневою системи підготовки молодших командирів за базовим, середнім і вищим рівнем; підтримання належної мотивації до служби молодших командирів шляхом підвищення соціальних стандартів їх служби тощо.

2. До основних заходів спеціально-кримінологічного запобігання насильницької злочинності військовослужбовців відносяться, на наш погляд, можна віднести: організаційно-управлінські, правові, соціально-психологічні, інформаційні, ідеологічні, культурні.

Істотна роль у запобіганні військовим злочинам належить заходам організаційно-управлінського характеру. Основним з них є підтримання законності в Збройних Силах України. Фахівці відносять законність до складного явища, яке характеризується наступними елементами: нормативним, поведінковим, охоронним, захисним та управлінським. Тобто підтримання законності є з одного боку організаційно-управлінським, а з другого правовим заходом. Дотримання законності в Збройних Силах України може бути забезпечене за наступними напрямками: відновлення системи органів військової юстиції; вдосконалення діяльності органів військового правопорядку; покращення організації військової служби; запобігання поширенню алкоголізму та наркоманії серед

військовослужбовців; запобігання корупційним проявам у військовій сфері тощо. Так необхідно реорганізувати органи військового правопорядку, які здійснюють виявлення, розкриття та розслідування військових злочинів. Необхідне відновлення роботи військових судів, які були ліквідовані у 2010 році.

Небезпечною ситуацією, яка виникла в армії стало вживання військовослужбовцями наркотичних заходів та алкогольних напоїв. Це стосується злочинців, і їх жертв, які знаходяться у стані алкогольного сп'яніння, тому слід проводити заходи як загальної так і спеціальної профілактики стосовно осіб, що зловживають спиртними напоями.

Істотне місце спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким злочинам військовослужбовців займає введення інституту військових священників (капеланів). Для цього є доцільним використання закордонного досвіду, особливо досвіду країн-членів НАТО.

В окремий напрямок доцільно виділити роботу з особовим складом, що проходить службу в екстремальних умовах, у районах бойових дій, бере участь у збройних конфліктах. Заходи запобігання насильству серед такої категорії осіб можна поділити на дві великі групи: заходи, які розробляються і впроваджуються у мирний час під час підготовки до бойових дій; заходи, що застосовуються під час бойових дій. До перших слід віднести: належне матеріально-технічне, морально-психологічне, організаційне забезпечення підготовки військовослужбовців до бойових дій; впровадження ідеології патріотизму та формування відповідної свідомості військовослужбовців; належна державна турбота за учасниками бойових дій та членами їх родин; вдосконалення військової майстерності військовослужбовців тощо.

В родинях учасників бойових дій все частіше трапляються випадки сімейного насильства. Вплив на таку складну ситуацію можливий при впровадженні низки заходів спеціально-кримінологічного запобігання, до яких відноситься: розробка і затвердження на державному рівні програми соціальної адаптації військовослужбовців, які приймали участь в бойових

діях; створення спеціальних центрів, які будуть здійснювати необхідну психологічну допомогу військовослужбовцям; належна матеріальна та інша підтримка з боку держави учасників бойових дій та членів їх родин; державне забезпечення сімей військовослужбовців, які загинули під час бойових дій; формування позитивної суспільної думки по відношенню до учасників бойових дій тощо.

В роботі відносно військовослужбовців строкової служби існує своя специфіка, яка обумовлена відносною замкнутістю такого колективу, жорсткою підпорядкованістю, слабким рівнем самостійності. Окрім того, молоді люди, які призиваються на строкову службу зазнають своєрідного стресу, коли знаходяться у відриві від своїх родичів, близьких осіб. Вони відчують як фізичні, так і психологічні навантаження. Відносно них повинні здійснюватися заходи інформаційного, психолого-корекційного характеру, що дозволить останнім швидко адаптуватися у новому військовому колективі та уникнути особистісних конфліктів, які можуть призвести до насильницьких форм поведінки.

В українській армії значна кількість військовослужбовців жінок. Вони можуть стати жертвами насильницьких злочинів, як безпосередньо військовослужбовці, та як члени родин. Наслідки пережитого насильства для жінки є більш небезпечними ніж для чоловіків. Відповідним посадовим особам слід звертати увагу, на те, що хоча жінка і працює у чоловічому колективі, але вона і в ньому повинна залишатися жінкою.

3. Віктимологічна профілактика неможлива, якщо не дотриманий індивідуальний підхід до такої діяльності з боку командирів та інших осіб. Щодо насильницьких військових злочинів вона повинна здійснюватися за наступними напрямками: 1. детальне вивчення особистості військовослужбовців, які можуть вчинити насильницький злочин чи стати його жертвою; 2. детальний аналіз якостей особистості військовослужбовця; 2. аналіз і нейтралізація конфліктних конкретних життєвих ситуацій, які

можуть бути провокуючими, ускладнюючими вчинення злочину, полегшуючи вчинення злочину тощо.

## ВИСНОВКИ

У дисертації вирішене наукове завдання, яке полягає у всебічному кримінологічному вивченні такого феномену, як насильницька злочинність військовослужбовців і практики запобігання цим злочинам. Це дозволило сформулювати науково обґрунтовані висновки і розробити пропозиції та рекомендації щодо загальносоціального, спеціально-кримінологічного, а також індивідуального запобігання цим злочинам. Вони полягають в наступному:

1. Насильство є загальнонауковим поняттям, яке виконує інтегративну роль и поєднує в собі результати досліджень представників багатьох наук. В кримінальному праві традиційно виділяють два види насильства: фізичне та психічне (як правило, це погрози спричинення фізичного насильства).

2. Насильницька злочинність військовослужбовців складається з двох кримінологічних груп: загальнокримінальна насильницька злочинність військовослужбовців; військова насильницька злочинність.

До загальнокримінальних насильницьких злочинів військовослужбовців відносяться: злочини проти життя та здоров'я, волі, честі та гідності; насильницькі злочини, які посягають на державу, громадську безпеку, громадський порядок та порядок управління; насильницькі злочини проти представників влади, інших службових осіб та осіб, які виконують свої професійні обов'язки; насильницькі злочини представників влади або інших службових осіб; насильницькі статеві злочини.

Військові насильницькі злочини характеризуються спеціальною протиправністю (військово-кримінальною протиправністю) та двооб'єктовністю. На наш погляд, насильницьким військовим злочином слід визнавати суспільно небезпечне, кримінально протиправне діяння, яке посягає одночасно на порядок несення військової служби і на життя, здоров'я, фізичну та психічну недоторканість особи шляхом застосування

фізичного та (або) психічного насильства поза або всупереч волі потерпілої особи, яке вмотивоване ворожою, інструментальною або негативістською мотивацією і спричиняє фізичну та (або) психічну шкоду або ставить під загрозу застосування такої шкоди іншій особі.

Основною кримінологічною класифікацією військових насильницьких злочинів є наступна:

- злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності військовослужбовців: порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, порушення правил поведіння зі зброєю, а також речовинами і предметами, що становлять підвищену небезпеку для оточення, порушення статутних правил вартової служби чи патрулювання, порушення правил несення прикордонної служби, порушення правил несення бойового чергування, порушення статутних правил внутрішньої служби, злочинні дії військовослужбовця, який перебуває в полоні;

- злочини проти життя і здоров'я, честі та гідності інших осіб: насильство над населенням у районі воєнних дій, погане поведіння з військовополоненими, мародерство;

- насильницькі злочини проти військових начальників: непокоря; опір начальникові або примушування його до порушення службових обов'язків, погроза або насильство щодо начальника;

- насильницькі злочини військових начальників: перевищення військовою службовою особою влади чи службових повноважень.

3. В структурі всієї зареєстрованої злочинності військова злочинність складає близько 1 %. Але ми вважаємо, що вона представляє майже всі регіони, прошарки населення нашої країни, особливості територіальні, соціально-економічні та культурні. Структура злочинності військовослужбовців складається із загальнокримінальних і військових злочинів. Злочини загальнокримінального спрямування становлять понад 18 %, військові злочини складають більше 81 %. Тяжкі та особливо тяжкі



злочини в структурі злочинності військовослужбовців складають від 50 % до 70 %. Серед загальнокримінальних злочинів військовослужбовців: 22 % – це злочини проти власності; 16 % – злочини проти життя і здоров'я, понад 14 % – злочини в сфері незаконного обігу наркотичних засобів, їх аналогів і прекурсорів, понад 8 % – злочини проти безпеки дорожнього руху та експлуатації транспорту, приблизно 3 % – злочини проти громадського порядку. За останні два роки спостерігається тенденція до зниження рівня військової злочинності, в тому числі і військової насильницької. Але небезпечним є факт відносної постійності таких злочинів як самовільне залишення військової частини і дезертирство.

Найбільше таких злочинів реєструється прокуратурами Східного, Центрального та Південного регіонів України. Найменша кількість реєструється прокуратурою Західного регіону України. Таким чином, можна зробити висновок про те, що найчастіше військові злочини вчиняються в Донецькій, Луганській, Одеській, Київській та Харківській областях. Окрім того, злочинність у бойових частинах суттєво відрізняється від злочинності у внутрішніх округах. В перших переважає злочинність насильницька та необережна, у других – корисливі злочини й короткострокові ухилення від військової служби; також змінюється характер насильницької, корисливої та необережної злочинності, які мають інші об'єкти посягання, способи вчинення злочинів, мотиви, причини й умови. Військова злочинність в частинах, які приймають участь в Операції об'єднаних сил має також свої особливості, які обумовлені проходження військової служби в цих умовах. Ядро цієї злочинності складають такі злочини, як самовільне залишення військової частини або місця служби; дезертирство; ухилення від військової служби шляхом самокалічення або іншим способом. До таких злочинів можна ще віднести певні необережні злочини, які пов'язані з заподіянням фізичної шкоди або заподіяння смерті потерпілому. Але ці злочини, як нами вже зазначалося раніше, не відносяться до насильницьких злочинів військовослужбовців.

Злочинність військовослужбовців і особливо військова злочинність є високолатентним соціально-правовим явищем. Латентність, в більшості випадків є приховуваною (штучною). На думку фахівців, це обумовлено тим, що командири приховують значну їх частину з метою показового благополуччя у підрозділах, а отже безперешкодного кар'єрного зростання. Ця обставина суттєво занижує статистику реального рівня злочинності серед військовослужбовців.

«Ціна» насильницької злочинності військовослужбовців характеризується наслідками: фізичного, політичного, управлінського, соціально-економічного, психологічного, міжнародно-правового та іншого характеру.

4. До детермінант військової насильницької злочинності відносяться: економічні, політичні, економічні, ідеологічні, культурні, національні, соціально-біологічні, соціально-психологічні, організаційно-управлінські, правові та інші.

На наш погляд, головним політичним фактором насильницької злочинності військовослужбовців є складність і непрофесійність політичної боротьби окремих партій та громадських організацій. Це негативно впливає на морально-психологічний клімат у військових колективах, призводить до конфліктів серед військовослужбовців на політичному, громадсько-політичному ґрунті.

Основною ідеологічною детермінантою насильницької злочинності військовослужбовців є втрата ідеологічних орієнтирів як в суспільстві взагалі, так і в середовищі військовослужбовців зокрема. До криміногенних факторів відносяться і національні. У сучасній Україні найгостріші політичні, економічні, соціальні та морально-психологічні протиріччя поставили на порядок денний складні проблеми національного і територіального характеру, окремі з яких вирішується в умовах національної нетерпимості та ворожнечі при абсолютній відсутності адекватних антикриміногенних впливів з боку суспільства і держави.

Соціально-психологічні чинники характеризуються декількома обставинами. По-перше, військкомати для того, щоб виконати плани призову на строкову службу направляють у військові частини осіб із психічними та психологічними відхиленнями; обтяжених несприятливою спадковістю; таких, що мали проблеми із дотриманням законності; знятих з різних профілактичних обліків, що зловживали алкогольними напоями і наркотичними препаратами тощо; зі слабкою фізичною підготовкою і дефіцитом маси тіла. По-друге, до цих проблем долучаються психологічні чинники, які існують безпосередньо під час проходження військової служби за призивом та контрактом: психологічні проблеми, що можуть виникнути через тривале знаходження в одностатевому колективі; психічні відхилення, які можуть стати результатом виснажливих фізичних навантажень та їх поза сімейного військового іноді жорстокого виховання; природна концентрація у лавах військових, як правило, молодих людей, у яких існує проблема професійної реалізації; наявність в минулому проблем із законом, що впливає на свідомість і поведінку військовослужбовця; десоціалізований, дисфункційний характер військового середовища. По-третє, бойові дії на сході України окрім втрат призводять до психічних розладів їх учасників в мирному житті. Виникають складнощі із соціальною адаптацією, реінтеграцією, з'являється підвищений рівень агресивності, які відносно себе, так і відносно оточуючих. Насильницькі злочини військовослужбовців під час проведення бойових дій обумовлені наступними обставинами: ослабленням факторів соціального контролю; загостренням проблем в задоволенні потреб для існування (їжа, вода, речі тощо); підвищенням рівня нервозності населення, зростанням рівня конфліктності в міжособистісних стосунках; послаблення моральності тощо. Сучасні гібридні війни, одна з яких ведеться проти України мають не тільки військові особливості, а і морально-психологічні. До них фахівці відносять: здійснення масового інформаційно-психологічного впливу на військових і мирне населення; різке збільшення психогенних втрат, яке призводить до зниження боєздатності

військових підрозділів; складність проблеми підтримки сприятливої соціально-психологічної обстановки в місцях виконання військовими підрозділами бойових задач; збільшення труднощів щодо підтримання військової дисципліни та правопорядку; складнощі вирішення соціальних, правових та гуманітарних проблем, які виникають в середовищі військовослужбовців.

До організаційно-управлінських чинників злочинності військовослужбовців також відносяться: відтік молодих професійних офіцерів, який обумовлений бажанням належним чином утримувати свою родину; недостатність підготовленого офіцерського складу, відсутність їх авторитету в армії; облаштованість побуту офіцерів, їх достойне грошове забезпечення, що корелює належну облаштованість життя, побуту і дозвілля підлеглих солдатів. При цьому відзначається: низька антикриміногенна роль системи військового виховання, організації життя, побуту, дозвілля, статутного контролю; недостатня компетентність і військова придатність офіцерського і сержантського складу при одночасному постійному звільненні з військ найбільш енергійних офіцерів; низький рівень підготовки офіцерських кадрів; не укомплектованість особовим складом частин і підрозділів, що тягне зайві непосильні навантаження на особовий склад; корупція у військах. До таких детермінант слід віднести і недоліки в організації профілактики та запобігання військовим злочинам та здійсненні розслідування таких злочинів.

Правові криміногенні фактори пов'язані із організаційно-управлінськими. Часто дотримання військової дисципліни здійснюється не правовими, не статутними методами. Небезпечним явищем, яке не сприяє фактам встановлення вчинення насильницьких військових злочинів є корупція. Головну роль у приховуванні військових злочинів відіграють корупційні зв'язки військових начальників з органами прокуратури.

5. У дослідженні розглядаються наступні три групи ознак особистості насильницького злочинця-військовослужбовця: 1) соціально-демографічні; 2) психофізіологічні; 3) кримінально-правові.

Проведене дослідження показало, що насильницькі злочини військовослужбовців вчиняються особами чоловічої статі, серед яких найбільш представлена група у віці від 20 до 30 років. Аналіз матеріалів кримінальних проваджень дозволив зробити висновок про те, більшість (понад 60 %) військовослужбовців, що вчинили насильницькі злочини характеризуються низьким загальноосвітнім та культурним рівнем. Понад 80 % насильницьких злочинів військовослужбовців, які нами були досліджені вчинені рядовим та молодшим начальницьким складом. Не зафіксовано жодного випадку засудження вищого офіцерського складу. Понад 60 % опитаних військовослужбовців, які вчинили насильницькі злочини до служби не навчалися і не працювали. Понад 40 % опитаних осіб виховувалися в неповних сім'ях. У третини, батьки знаходилися на заробітках за кордоном. У третини осіб, батьки були раніше засуджені, переважно за корисливі, корисливо-насильницькі та насильницькі злочини. 47 % осіб, які засуджені за військові насильницькі злочини мали родини, 15 % мали дітей. Інші засуджені повідомили, що певний час мали стосунки з жінками, які тривали від 1 до 6 місяців. Таким чином, в нашому випадку підтверджується теза про те, що відсутність родини, невиконання подружніх обов'язків є значимими умовами при формуванні протиправної поведінки.

Більшості насильницьких злочинців, в тому числі і військовослужбовцям властива такі морально-психологічні якості як агресивність, тривожність, жорстокість, конфліктність, ригідність. Нерідко спостерігаються акцентуації особистості та психопатії.

Вивчення матеріалів кримінальних проваджень дозволяє зробити висновок про те, що кримінально правові ознаки злочинця-військовослужбовця характеризують наступні обставини: наявність антисуспільної установки особистості окремих військовослужбовців,

систематичне пияцтво (63 %); вживання наркотичних засобів (32 %); підтримання зв'язків з особами з антигромадською поведінкою (50 %); вчинення кримінальних правопорушень, які не потягли за собою притягнення до відповідальності і призначенню винним особам покарання (52 %); розкрадання військового майна в невеликих розмірах (51 %); дрібне хуліганство (36 %); сімейно-побутові конфлікти (28 %); інші порушення громадського порядку (16 %) і аморальні не кримінально протиправні вчинки (10 %). Більшість осіб досліджуваної категорії в період, що передував засудженню, допускали вчинки, за які до них застосовувалися заходи дисциплінарної відповідальності.

Аналіз соціально-демографічних, морально-психологічних та кримінально-правових характеристик особистості злочинця – військовослужбовця дозволяє поділити останніх на дві кримінологічні групи: військовослужбовців строкової чи контрактної служби та злочинців-командирів (військових начальників). Першим притаманними є: молодий вік; неповна або повна середня освіта; раніше не судимі; скоїли злочин вперше; вчиняють переважно насильницькі злочини, як пов'язані з міжособистісними суперечками; характеризуються агресивним поведінням з оточуючими, нестійкою психікою, яка ще не склалася; мають досвід вживання спиртних напоїв та наркотичних засобів; характеризуються негативним соціальним становищем, неповною сім'єю з антисоціальною спрямованістю; не знають законодавство; залежать від думки інших осіб; є лідерами в армійській неформальній структурі. Для командирів-злочинців притаманними є: старший вік (від 25 років); вища чи спеціальна освіта; наявність власної сім'ї; схильність до зловживання алкогольними напоями; невисокий рівень інтелекту; наявність індивідуально-егоїстичних переконань і поглядів; низька емоційна стійкість; переважання матеріальних потреб над духовними; агресивність та імпульсивність; цинізм та завищена самооцінка; низький рівень культури; примітивність інтересів та ціннісних орієнтацій.

Вивчення кримінологічної інформації дозволяє виділити види

насильницьких злочинців-військовослужбовців: 1) випадкові, для яких насильницький злочин є результатом їх неналежної, а іноді неадекватної реакції на конфлікт конкретну життєву ситуацію; 2) стійкі, які характеризуються постійною агресивною спрямованістю і здатністю застосувати насильство в різних ситуаціях; 3) злісні, для яких агресивна та насильницька поведінка є «нормою» у міжособистісних стосунках.

6. Мотивація насильницьких злочинів військовослужбовців має наступні види: ворожа, інструментальна, негативистська та змішана.

7. Проведеним дослідженням встановлено, що понад 90 % потерпілих від насильницьких злочинних дій військовослужбовців є чоловіками, середній вік яких складає 25-40 років. Стан потерпілих при вчиненні злочинів наступний: були тверезими – 54 %, у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння – 6 %; тверезими – 54 %, у стані алкогольного або наркотичного сп'яніння – 6 %.

Проведеним нами дослідженням встановлено, що жертв цих злочинів в залежності від їх особистих якостей можна поділити на: 1) агресивних (своєю агресивною поведінкою провокували злочинця на вчинення кримінального правопорушення); 2) активних (їх поведінка, хоча і не так швидко призводить до конфлікту, який може перетворитися в насильницькі дії з боку однієї чи обох сторін; поведінка таких жертв може носити позитивний характер, наприклад, необхідна оборона чи затримання злочинця); 3) пасивні жертви (внаслідок об'єктивних чи суб'єктивних причин не можуть чинити опору злочинцю або не знають як себе вести в певній ситуації); 4) некритичні жертви (їх поведінка є необачною, вони не вміють правильно оцінювати ситуацію, що склалася і вести себе відповідним до неї чином); 5) нейтральні жертви (їх поведінка не впливає на механізм вчинення злочину). Ця класифікація потрібна не тільки для вивчення жертв злочину, а і значною мірою для організації спеціального напрямку попереджувальної роботи – віктимологічної профілактики. У віктимологічній профілактиці слід виділяти два основних напрямки попереджувальних заходів, які своїм об'єктом мають:

1) віктимологічні ситуації (на всіх стадіях – від формування особистості з високою віктимністю до безпосереднього скоєння злочину); 2) безпосередньо потенційних та реальних жертв як на індивідуальному, так і на груповому рівні (індивідуальна та групова профілактика). Взагалі, при реалізації першого напрямку належну увагу слід приділяти заходам, що спрямовані на виключення віктимологічних ситуацій (своєчасне реагування усіх служб та суспільства взагалі на побутові конфлікти, різноманітні погрози тощо).

8. До основних заходів загальносоціального запобігання військовим насильницьким злочинам слід віднести: розробку і впровадження доктрини військової безпеки нашої країни з урахуванням зовнішньої та внутрішньої обстановки в країні; гібридної війни, яку веде країна-агресор; належне фінансування військової сфери, яке повинно стосуватися як бойової підготовки військовослужбовців, так і належного соціального забезпечення військових та членів їх родин; завершення переходу української армії на контрактну систему разом з належним соціальним забезпеченням, можливістю самореалізації військовослужбовців контрактної військової служби; удосконалення кадрової політики в Збройних Силах України та інших військових формуваннях (особливо це стосується офіцерів та молодших командирів); відновлення на новому якісному рівні військово-патріотичного виховання молоді, належну ідеологічну роботу серед призовників; адекватне ситуації, що склалася психологічне забезпечення діяльності військовослужбовців і членів їх родин. Важливим напрямком загальносоціального запобігання військовим насильницьким злочинам є належне психологічне забезпечення діяльності військовослужбовців Збройних Сил України та інших збройних формувань. Нами підтримується пропозиція щодо створення в Збройних Силах України служби психологічного забезпечення, яка разом з іншими завданнями буде вирішувати завдання загальносоціального запобігання насильницьких злочинів військовослужбовців. Її завданнями в цьому напрямку повинні стати: здійснення належної профорієнтаційної роботи та відбору кандидатів



для проходження військової служби; психологічна підготовка військовослужбовців для виконання обов'язків в екстремальних умовах, в тому числі і в умовах війни та збройного конфлікту; проведення профілактичної психологічної роботи з метою недопущення чи нейтралізації міжособистісних конфліктів між військовослужбовцями, які загрожують перерости в агресивну (насильницьку) фазу; оптимізація та покращення соціально-психологічного клімату у військовому колективі; надання професійної допомоги командирам в забезпечення військової дисципліни та військового правопорядку; надання психологічних консультацій військовослужбовцям та членам їх родин; застосування поліграфу в необхідних випадках (призначення на посаду, отримання необхідної інформації, тощо); здійснення психолого-педагогічного супроводження навчання у навчальних закладах Міністерства оборони України; сприяння адаптації у військовому колективі новобранців строкової та контрактної військової служби. Така робота повинна здійснюватися з урахуванням різних характеристик особистості.

Заходом загальносоціального запобігання військовим насильницьким злочинам є належне соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та їх соціальний захист. Це стосується підтримання необхідного рівня соціального захисту військовослужбовців та членів їх родин; осіб які знаходяться у військовому резерві; приведення рівня матеріального та іншого забезпечення військовослужбовців у відповідності із складністю виконання обов'язків та стандартів розвинутих країн світу, особливо країн-членів НАТО.

Важливе значення в загальносоціальному запобіганні мають заходи ідеологічного характеру. Вони спрямовані на формування у військовослужбовців національної ідентичності та патріотизму. Для військовослужбовців патріотизм повинен стати критерієм професійної придатності. До основних заходів ідеологічної роботи в цих країнах відносяться: постійна робота з популяризації військової служби;

прищеплення громадянам і особливо молодому поколінню почуттів патріотизму, відповідальності за свою країну; формування позитивного образу військовослужбовця; демонстрація широких можливостей військової служби; наголошення на високому соціальному статусі військовослужбовців тощо.

Окремим напрямком загальносоціального запобігання є організаційні заходи. Серед особливе місце займає підвищення службового статусу молодших командирів, на яких лежить велика доля відповідальності за боездатність військових підрозділів. В цьому напрямку вже затверджена відповідна Концепція розвитку професійного сержантського і старшинського складу ЗС України. Вона буде реалізована у короткостроковій і середньостроковій перспективі. Перша включає в себе: розвиток структури молодших командирів; укомплектування цих посад тільки військовослужбовцями-контрактниками; підготовка молодших командирів за стандартами країн НАТО; призначення на конкурсній основі за результатами щорічної атестації. Середньострокова перспектива передбачає: створення і забезпечення функціонування багаторівневою системи підготовки молодших командирів за базовим, середнім і вищим рівнем; підтримання належної мотивації до служби молодших командирів шляхом підвищення соціальних стандартів їх служби тощо.

9. До основних заходів спеціально-кримінологічного запобігання насильницької злочинності військовослужбовців відносяться, на наш погляд, можна віднести: організаційно-управлінські, правові, соціально-психологічні, інформаційні, ідеологічні, культурні.

Істотна роль у запобіганні військовим злочинам належить заходам організаційно-управлінського характеру. Основним з них є підтримання законності в Збройних Силах України. Фахівці відносять законність до складного явища, яке характеризується наступними елементами: нормативним, поведінковим, охоронним, захисним та управлінським. Тобто підтримання законності є з одного боку організаційно-управлінським, а з

другого правовим заходом. Дотримання законності в Збройних Силах України може бути забезпечене за наступними напрямками: відновлення системи органів військової юстиції; вдосконалення діяльності органів військового правопорядку; покращення організації військової служби; запобігання поширенню алкоголізму та наркоманії серед військовослужбовців; запобігання корупційним проявам у військовій сфері тощо. Так необхідно реорганізувати органи військового правопорядку, які здійснюють виявлення, розкриття та розслідування військових злочинів. Необхідне відновлення роботи військових судів, які були ліквідовані у 2010 році.

Небезпечною ситуацією, яка виникла в армії стало вживання військовослужбовцями наркотичних заходів та алкогольних напоїв. Це стосується злочинців, і їх жертв, які знаходяться у стані алкогольного сп'яніння, тому слід проводити заходи як загальної так і спеціальної профілактики стосовно осіб, що зловживають спиртними напоями.

Істотне місце спеціально-кримінологічного запобігання насильницьким злочинам військовослужбовців займає введення інституту військових священників (капеланів). Для цього є доцільним використання закордонного досвіду, особливо досвіду країн-членів НАТО.

В окремий напрямок доцільно виділити роботу з особовим складом, що проходить службу в екстремальних умовах, у районах бойових дій, бере участь у збройних конфліктах. Заходи запобігання насильству серед такої категорії осіб можна поділити на дві великі групи: заходи, які розробляються і впроваджуються у мирний час під час підготовки до бойових дій; заходи, що застосовуються під час бойових дій. До перших слід віднести: належне матеріально-технічне, морально-психологічне, організаційне забезпечення підготовки військовослужбовців до бойових дій; впровадження ідеології патріотизму та формування відповідної свідомості військовослужбовців; належна державна турбота за учасниками бойових дій та членами їх родин; вдосконалення військової майстерності військовослужбовців тощо.

В родинях учасників бойових дій все частіше трапляються випадки сімейного насильства. Вплив на таку складну ситуацію можливий при впровадженні низки заходів спеціально-кримінологічного запобігання, до яких відноситься: розробка і затвердження на державному рівні програми соціальної адаптації військовослужбовців, які приймали участь в бойових діях; створення спеціальних центрів, які будуть здійснювати необхідну психологічну допомогу військовослужбовцям; належна матеріальна та інша підтримка з боку держави учасників бойових дій та членів їх родин; державне забезпечення сімей військовослужбовців, які загинули під час бойових дій; формування позитивної суспільної думки по відношенню до учасників бойових дій тощо.

В роботі відносно військовослужбовців строкової служби існує своя специфіка, яка обумовлена відносною замкнутістю такого колективу, жорсткою підпорядкованістю, слабким рівнем самостійності. Окрім того, молоді люди, які призиваються на строкову службу зазнають своєрідного стресу, коли знаходяться у відриві від своїх родичів, близьких осіб. Вони відчують як фізичні, так і психологічні навантаження. Відносно них повинні здійснюватися заходи інформаційного, психолого-корекційного характеру, що дозволить останнім швидко адаптуватися у новому військовому колективі та уникнути особистісних конфліктів, які можуть призвести до насильницьких форм поведінки.

В українській армії значна кількість військовослужбовців жінок. Вони можуть стати жертвами насильницьких злочинів, як безпосередньо військовослужбовці, та як члени родин. Наслідки пережитого насильства для жінки є більш небезпечними ніж для чоловіків. Відповідним посадовим особам слід звертати увагу, на те, що хоча жінка і працює у чоловічому колективі, але вона і в ньому повинна залишатися жінкою.

10. Віктимологічна профілактика неможлива, якщо не дотриманий індивідуальний підхід до такої діяльності з боку командирів та інших осіб. Щодо насильницьких військових злочинів вона повинна здійснюватися за

наступними напрямками: 1. детальне вивчення особистості військовослужбовців, які можуть вчинити насильницький злочин чи стати його жертвою; 2. детальний аналіз якостей особистості військовослужбовця; 2. аналіз і нейтралізація конфліктних конкретних життєвих ситуацій, які можуть бути провокуючими, ускладнюючими вчинення злочину, полегшуючи вчинення злочину тощо.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абельцев С.Н. Криминологическое изучение насилия и защита личности от насильственных преступлений: дисс. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2000. 353 с.
2. Агишев Р.М. Военская преступность: криминологический и уголовно-правовой аспекты: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Санкт-Петербург: 2005. 210 с.
3. Агишев Р.М. Военская преступность: криминологический и уголовно-правовой аспекты: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Санкт-Петербург, 2005. 22 с.
4. Алексеев А.И., Герасимов С.И., Сухарев А.Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы: монография. Москва: Издательство НОРМА, 2001. 496 с.
5. Алексеев А.И. Криминология. Курс лекций. Москва: Издательство «Щит-М», 1998. 340 с.
6. Алексеева М.А. Личность осуждённого за насильственные преступления и предупреждение специального рецидива: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 1986. 20 с.
7. Алещенко В.І. Морально-психологічне забезпечення застосування військ (сил): історія та сучасність: навчально-методичний посібник Харків: ХВУ, 2000. 88 с.
8. Алещенко В.І. Психологічне забезпечення в Збройних Силах України: проблеми для шляхи удосконалення. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2015. Випуск 18. С. 3-12.
9. Аналітична доповідь до щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2017 році». Київ: НІСД, 2017. 97 с.
10. Антонян Ю.М. Актуальные проблемы насилия в российском обществе. *Уголовное право*. 2000. № 3. С. 25-26.

11. Антонян Ю.М., Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Личность преступника: монография. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2004. 366 с.
12. Антонян Ю.М. Криминология. Избранные лекции. Москва: «Логос», 2004. 448 с.
13. Антонян Ю.М., Голумб Ц.А. Предупреждение преступного поведения лица с психическими аномалиями: учебное пособие. Москва: ВНИИ МВД, 1984. 80 с.
14. Антонян Ю.М., Гульдан В.В. Криминальная патопсихология: монография. Москва: Наука, 1991. 248 с.
15. Антонян Ю.М., Еникеев М.И., Эминов В.Е. Психология преступника и расследования преступлений: монография. Москва: Юрист, 1996. 336 с.
16. Антонян Ю.М., Пахомов В.Д. Организованная преступность и борьба с ней. *Советское государство и право*. 1987. № 7. С. 65-74.
17. Аристотель. Сочинения: В 4-х т. Т. 4. [пер. с древнегреч. ; общ. ред. А. И. Доватура]. Москва: Мысль, 1983. 830 с.
18. Артеменко О.М. Злочини проти порядку проходження військової служби: кримінологічне дослідження: монографія. Харків: Право, 2019. 224 с.
19. Артеменко О.М. «Ціна» злочинів проти порядку проходження військової служби. *Актуальні проблеми кримінального права, процесу, криміналістики та оперативно-розшукової діяльності: тези Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 3 березня 2017 р.)*. Хмельницький: НАДПСУ, 2017. С. 234-237.
20. Артеменко О. Кримінологічна характеристика особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби в Україні. *Національний юридичний журнал: теорія і практика*. 2017. жовтень. С. 126-130.
21. Артеменко О.М. Запобігання злочинам проти порядку проходження

військової служби в Україні. *Журнал східноєвропейського права*. 2017. № 45. С. 123-132.

22. Арманов М., Котенко Є. Військові злочини: кримінологічний аспект. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2017. № 4. С. 1-10.

23. Ашаффенбург Г. Преступление и борьба с ним. Уголовная психология для врачей и социологов: монография: Типография Т. Неймана. 1906. 167 с.

24. Бабенко А.М. Запобігання злочинності в регіонах України: концептуально-методологічний та праксеологічний вимір: монографія. Одеса: ОДУВС, 2014. 415 с.

25. Балабанова Л.М. Судебная психология (вопросы определения нормы и отклонений): монография. Донецк: Сталкер, 1998. 432 с.

26. Бандурка А.М., Зелинский А.Ф. Вандализм: монография. Харьков: Университет внутренних дел, 1996. 199 с.

27. Батиргареева В.С. Кримінологічна характеристика та попередження розбоїв, поєднаних з проникненням у житло: автореф. дис. ...канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 19 с.

28. Батиргареева В.С. Рецидивна злочинність в Україні: соціально-правові та кримінологічні проблеми: монографія. Харків: Право, 2009. 576 с.

29. Бесчасний В.М. Кримінологічне забезпечення протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: В спрві, 2017. 360 с.

30. Блувштейн Ю.Д. О содержании понятия «личность преступника» *Теоретические проблемы учения о личности преступника: сборник научных трудов*. Москва: Издательство Всесоюзного института по изучению причин и разработке мер предупреждения преступности, 1979. С. 50-59.

31. Бодрияр Ж. Прозрачность зла: монография. Москва: Добросвет, 2000. 400 с.

32. Бондарев В.В. Насильство серед військовослужбовців (поняття, характеристика, причини та попередження: монографія. Київ: Київський



національний торгівельно-економічний університет. 2002. 272 с.

33. Бочаров М.М. Оцінка рівня психологічної стійкості особового складу в управлінні підрозділами військ (сил). *Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського*. 2016. № 1. С. 88-92.

34. Бугаєв В.А. Воинские преступления и наказания: дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. Одесса-Симферополь, 2001. 194 с.

35. Буряк О.О., Гіневський М.І., Катеруша Г.Л. Військовий синдром «АТО»: актуальність та шляхи вирішення на державному рівні. *Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил*. 2015. № 2. С. 176-181.

36. Бэрн Р., Ричардсон Д. Агрессия: монография. Санкт-Петербург: Питер, 1999. 351 с.

37. Валуйська М.Ю. Кримінологічна характеристика особистості злочинців, що вчинили умисні вбивства при обтяжуючих обставинах: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2002. 19 с.

38. Варій М.Й. Морально-психологічний стан військ, його оцінка та підтримка на високому рівні: монографія. Львів: ВВП ДУ «ЛП», 1996. 311 с.

39. Васильев А.И., Сальников В.П., Степашин С.В. Наркомания в армии (социологический анализ): монография. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургский университет МВД России, 1999. 128 с.

40. Васильев В.Л. Юридическая психология: учебник. Санкт-Петербург: Питер, 2009. 608 с.

41. Ващенко В.І., Луценко Л.В. Психолого-педагогічні засади попередження адиктивної поведінки серед військовослужбовців. Тези науково-практичної конференції «Службово-бойова діяльність Національної гвардії України: сучасний стан, проблеми та перспективи (14 березня 2019 року)». м. Харків. Національна академія Національної гвардії України. 2019. С. 30-31.

42. Великий тлумачний словник сучасної української мови / [уклад. і

голов. ред. В. Т. Бусел]. Київ: Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002. 1440 с.

43. Вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області. Справа № 219/1110/16. URL: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua) (дата звернення 26.05.2019).

44. Вирок Артемівського міськрайонного суду Донецької області. Справа № 219/12674/18. URL: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua) (дата звернення 6.06.2019).

45. Вирок Біляївського районного суду Одеської області. Справа № 496/3562/16-к. URL: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua) (дата звернення 16.05.2019).

46. Вирок Кремінського міського суду Луганської області. Справа № 414/2103/16-к. URL: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua) (дата звернення 10.06.2019).

47. Вирок Новоайдарського районного суду Луганської області. Справа № 419/521/15-к. URL: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua) (дата звернення 18.05.2019).

48. Вирок Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області. Справа № 183/5253/15. URL: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua) (дата звернення 26.03.2019).

49. Вирок Северодонецького міського суду Луганської області. Справа № 428/8866/15-к. URL: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua) (дата звернення 28.05.2019).

50. Вирок Солом'янського районного суду м. Києва. Справа № 1-кп/760/1122/17. URL: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua) (дата звернення 26.05.2019).

51. Вирок Сумського районного суду Сумської області. Справа № 587/2954/15-к. URL: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua) (дата звернення 18.07.2019).

52. Вирок Чугуївського міського суду Харківської області. Справа № 638/880/15-к. URL: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua) (дата звернення 26.03.2019).

53. Вирок Чугуївського міського суду Харківської області. Справа № 636/3020/16-к. URL: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua) (дата звернення 21.07.2019).

54. Вирок Чугуївського міського суду Харківської області. Справа № 636/3019/16-к. URL: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua) (дата звернення 21.07.2019).

55. Вирок Радомишльського районного суду Житомирської області.

Справа № 289/909/19-к. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua> (дата звернення 04.01.2019).

56. Вирок Рівненського міського суду. Справа 264/196/ 16-к URL: [www.reyestr.court.gov.ua](http://www.reyestr.court.gov.ua) (дата звернення 06.01.2019).

57. Військові злочини: коментар законодавства. / Хавронюк М.І., Дячук С.І., Мельник М.І.; відп. ред. Дрига М.Д., Кравченко В.І. Київ. 2003. 272 с.

58. Військові злочини: кримінально-правова, криміналістична та кримінологічна характеристика: кол. монографія / За заг. ред. В.М. Стратонова, Є.Л. Стрельцова. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2015. 340 с.

59. Военное право: учебное пособие / под ред. В.П. Серегина. Москва: Наука 1988. 183 с.

60. Волошина Л.А. Генезис агрессивно-насильственных преступлений. *Насилие, агрессия, жестокость. Криминально-психологическое исследование: сборник научных трудов.* Москва: ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1990. С. 15-40.

61. Гайков В.Т. Иванов В.Д. Ответственность за преступные посягательства против военной службы: монография. Москва: ИКЦ «Март»; Ростов-на-Дону: Издательский центр «Март», 2003. 96 с.

62. Ганнушкин П.Б. Особенности эмоционально-волевой сферы при психопатиях. *Психология эмоций: тексты.* / под ред. В.К. Вилюнаса, Ю.Б. Гиппенрейтер. Москва: Издательство МГУ, 1984. С. 252-279.

63. Ганьба Б.П., Ганьба О.Б. Правопорушення військовослужбовців і працівників державної прикордонної служби України: поняття, класифікація та особливості. *Часопис Національного університету «Острозька академія.* Серія «Право». 2016. № 2 (14). С. 1-22.

64. Гаухман Л.Д. Борьба с насильственными посягательствами: монография. Москва: Юридическая литература, 1969. 120 с.

65. Гаухман Л.Д. Насилие как средство совершения преступлений:

монографія. Москва: Юридическая литература, 1974. 120 с.

66. Голина В.В. Криминологическая профилактика, предотвращение и пресечение преступлений: монография. Киев: УЖ ВО при Минвузе УССР, 1989. 72 с.

67. Голина В.В. Специально-криминологическое предупреждение преступлений (теория и практика): дис. ... доктора юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1994. 569 с.

68. Головкін Б.М. Кримінологічні проблеми умисних вбивств і тяжких тілесних ушкоджень, що вчиняються в сімейно-побутовій сфері: монографія. Харків: Нове слово, 2004. 252 с.

69. Голярдик Н.А. Причини конфліктів у військових колективах. Тези науково-практичної конференції «Службово-бойова діяльність Національної гвардії України: сучасний стан, проблеми та перспективи (14 березня 2019 року). м. Харків: Національна академія Національної гвардії України. 2019. С. 50-51.

70. Григор'єва О.В. Агресія особистості та її криминологічний прояв в насильницьких злочинах у Збройних Силах України. *Право військової сфери*. 2006. № 12. С. 18-20.

71. Григоренко Є.І. Конституційні засади проходження військової служби громадянами України: проблеми теорії та практики: монографія. Харків: Право, 2010. 280 с.

72. Гугенбюль А. Зловещее очарование насилия. Профилактика детской агрессивности и жестокости и борьба с ними: монография. Санкт-Петербург: Академический проспект, 2000. 119 с.

73. Гумін О.М. Кримінальна насильницька поведінка особи: теоретико-прикладні аспекти: дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2010. 628 с.

74. Давиденко В. Подолання протидії розслідуванню насильницьких злочинів серед військовослужбовців. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2018. № 2. С. 110-123.

75. Давиденко В.С. Основи методики розслідування злочинів, пов'язаних з порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутністю відносин підлеглості: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2006. 313 с.

76. Даньшин И.Н. Преступность: понятие и общая характеристика, причины и условия: учебное пособие. Киев: Издательство УМК ВО при Минвузе УССР, 1988. 88 с.

77. Денисова Т.А. Кримінологічний аналіз визначення змісту насильства у Збройних Силах України, серед військовослужбовців правоохоронних органів та інших військових формувань. Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції до 25-річчя ХНУВС (18 квітня 2019 р., м. Харків). Харків: ХНУВС, 2019. С. 73-75.

78. Джужа О.М., Гаркуша А.В. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій), що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 27-36.

79. Дзьобань О.П. Соціалізація військовослужбовця в умовах трансформації українського суспільства (соціально-філософський аналіз): автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.03. Харків, 2000. 16 с.

80. Дітріх О.І. Насильство в складах корисливих посягань на власність за кримінальним правом України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: 2009. 212 с.

81. Долгова А.И. Преступность, её организованность и криминальное общество: монография. Москва: Российская криминологическая ассоциация, 2003. 572 с.

82. Доронин Г.Н. Личность несовершеннолетних осуждённых за насильственные преступления, и вопросы предупреждения преступности: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Томск, 1980. 17 с.

83. Друзин А. Угроза как признак преступления, предусмотренного ст. 321 УК РФ. *Уголовное право*. 2003. № 1. С. 23-25.

84. Дубовец П.А. Ответственность за телесные повреждения по советскому уголовному праву: монография. Москва: Юридическая литература, 1964. 159 с.

85. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии: монография. Москва: Наука, 1991. 572 с.

86. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень–грудень 2014 р. Офіційний веб-сайт Генеральної прокуратури України. URL: [https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir\\_id=111482&libid=100820&c=edit&c=fo](https://www.gp.gov.ua/ua/stst2011.html?dir_id=111482&libid=100820&c=edit&c=fo) (дата звернення: 15.05.2019).

87. Емельянов В.П. Преступность несовершеннолетних с психическими аномалиями: монография. Саратов: Издательство Саратовского Университета, 1980. 97 с.

88. Жестокое убийство семьи предпринимателей на Донбассе раскрыто. URL: <https://dnews.dn.ua/news/666817> (дата звернення: 18.03.2020).

89. Закалюк А.П. Прогнозирование и предупреждение индивидуального преступного поведения: монография. Москва: Юридическая литература, 1986. 131 с.

90. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу від 25.03.1992 року. *Відомості Верховної Ради України*. № 27 ст. 385.

91. Закон України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей». *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1992, № 15, ст.190.

92. Звіт про склад засуджених: Судова статистика. Форма № 7. 2014 р. Судова влада України. URL: [http://court.gov.ua/inshe/sudova\\_statystyka/lkflghkjlh](http://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/lkflghkjlh) (дата звернення: 15.05.2019)

93. Звіт про склад засуджених: Судова статистика. Форма № 7. 2015 р. Судова влада України. URL: [http://court.gov.ua/inshe/sudova\\_statystyka/Sud\\_statustuka\\_Zvit\\_2015](http://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/Sud_statustuka_Zvit_2015) (дата звернення: 15.05.2019)

94. Звіт про склад засуджених: Судова статистика. Форма № 7. 2016 р. Судова влада України. URL: [http://court.gov.ua/inshe/sudova\\_statystyka/2016\\_zvit](http://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/2016_zvit) (дата звернення: 15.05.2019).

95. Звіт про склад засуджених: Судова статистика. Форма № 7. 2017 р. Судова влада України. URL: [https://court.gov.ua/inshe/sudova\\_statystyka/rik\\_2017](https://court.gov.ua/inshe/sudova_statystyka/rik_2017) (дата звернення: 15.07.2019).

96. Зелинский А.Ф. Криминальная психология: монография. Киев: Юринком Интер, 1999. 240 с.

97. Зелинский А.Ф. Криминология: курс лекций. Харьков: Прапор, 1996. 260 с.

98. Зелинский А.Ф. Осознаваемое и неосознаваемое в преступном поведении: монография. Харьков: Вища школа Издательство при ХГУ, 1986. 167 с.

99. Землюков С.В. Уголовно-правовые проблемы преступного вреда: монография. Новосибирск: Издательство Новосибирского университета, 1991. 244 с.

100. Злочинність в АР Крим: сучасний стан, тенденції розвитку, детермінація та протидія: науково-практичний посібник / за ред. Іллічова М.О., Ігнатова О.М. Сімферополь: КРП «Видавництво Кримнавчпеддержвидав», 2010. 108 с.

101. Злочини без покарання: порушення прав людини під час збройного конфлікту на сході України. / О.Одегов, Н. Гриценко; за заг. ред. В. Щербаченка. Київ: ГО «Східноєвропейський центр громадських ініціатив», 2018. 64 с.

102. Злочинність військова. Українська кримінологічна енциклопедія / за заг. ред. В.В. Чернея, В.В. Сокурєнка: упоряд. О.М. Джужа, О.М. Литвинов. Київ; Харків: Харківський національний університет внутрішніх справ; Національна академія внутрішніх справ; Кримінологічна асоціація України; Золота миля, 2017. С. 254-257.

103. Зусиллями генералів радянської школи за час АТО дезертирувало

більше 10 тисяч військовослужбовців. URL: [www.milnavigator.com/uk/usiliyami-generalov-sovetskoj-shkoly-za-vremya-ato-dezertirovalo-bolee-10-tysyach-voennosluzhashhix/](http://www.milnavigator.com/uk/usiliyami-generalov-sovetskoj-shkoly-za-vremya-ato-dezertirovalo-bolee-10-tysyach-voennosluzhashhix/)(дата звернення 10.04.2019).

104. Иванов Н.Г. Нравственность, безнравственность, преступность. *Государство и право*. 1994. № 1. 21-27.

105. Иванова В.В. Преступное насилие: учебное пособие для вузов. Москва: Книжный мир, Издательство ЮИ МВД РФ, 2002. 83 с.

106. Иншаков С.М. Зарубежная криминология: монография. Москва: Издательская группа ИНФРА М-НОРМА, 1997. 374 с.

107. Иншаков С.М. Криминология: учебник. Москва: Юриспруденция, 2000. 432 с.

108. Йосипів А.О. Насильницька злочинність: детермінанти та протидія органами внутрішніх справ: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Львів, 2009. 290 с.

109. Исаев Н.А. Сексуальные преступления как объект криминологии. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2007.

110. Івлєв М.М. Про двооб'єктність військового насильницького злочину// Форум права. 2015. № 2. С. 64-68. URL: [http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP\\_index.htm\\_2015\\_2\\_12.pdf](http://nbuv.gov.ua/j-pdf/FP_index.htm_2015_2_12.pdf). (дата звернення: 25.02.2019).

111. Ідентичність громадян України: зміни, тенденції регіональні особливості. *Національна безпека і оборона*. 2016. № 3-4. С. 2-57.

112. Казмирова О. Насилие как квалифицирующий признак и его роль в построении санкций ч. 1, 3 ст. 321 УК РФ. *Российский следователь*. 2007. № 23. С.10-12.

113. Казначєєва Д.В. Військова злочинність: аналіз та прогнозування. *Вісник криминологічної асоціації України*. 2018. № 2(19). С. 132-140.

114. Кальман А.Г., Христич И.А. Понятийный аппарат современной криминологии. Терминологический словарь. Харьков: Издательство ООО «Гимназия», 2005. 272 с.



115. Каменюк Ю.В. Формування патріотизму воїна Збройних Сил України: сучасний стан та шляхи покращення. *Вісник національного університету оборони України*. 2014. № 3. С. 223-229.

116. Камеш С.І. Військово-патріотичне виховання в контексті ідеологічної роботи в Збройних Силах України. *Вісник національного університету оборони України*. 2014. № 3. С. 331-334.

117. Караяни А.Г. Психологическое обеспечение боевых действий личного состава сухопутных войск в локальных военных конфликтах: монография Москва: ВУ, 1998. 194 с.

118. Караяни А.Г., Сыромятников И.В. Прикладная военная психология: учебник. Санкт-Петербург: 2006. 480 с.

119. Карпенко М.І. Запобігання злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам). *Юридична наука*. 2012. № 10 С. 61-70.

120. Карпенко М.І. Кримінальна агресія особи-військовослужбовця при вчиненні військових злочинів. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2016. Випуск 1. Том 3. Серія Юридичні науки. С. 138-141.

121. Карпенко М.І. Причини і запобігання військовим злочинам анархічної мотивації. *Юридична наука*. 2013. № 3. С. 81-90.

122. Карпенко М.І. Причини і запобігання злочинам проти встановленого порядку несення військової служби (військовим злочинам). *Юридична наука*. 2012. № 10. С. 61-70.

123. Карпенко М.І. Теоретико-методологічне дослідження злочинів проти встановленого порядку несення військової служби за Кримінальним кодексом України: дис... докт. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2019. 530 с.

124. Классен А.Н., Анохин А.Ю. Физическое и психическое насилие в уголовном праве: учебное пособие. Челябинск: Издательство ООО «Полиграф-Мастер», 2006. 86 с.

125. Козаченко И.Я., Сабиров Р.Д. Уголовно-правовое понятие

насилия. *Уголовный закон и совершенствование мер борьбы с преступностью: межвузовский сборник научных трудов*. Свердловск: СВЮИ, 1981. С. 18-28.

126. Колодяжний М.Г. Кримінологічна характеристика військових злочинів в Україні. *Питання боротьби зі злочинністю*. 2016. Випуск 26. С. 109-117.

127. Командиру о военно-уголовном законодательстве: учебное пособие / под ред. А.Г. Горного. Москва: Военное издательство, 1985. 208 с.

128. Коренев М.С. Насильственная преступность в войсках: причины и перспективные направления противодействия. *Сибирский юридический вестник*. 2014. № 1(64). С. 56-64.

129. Корнилова Т.В. Диагностика мотивации и готовность к риску: монография. Москва: ИП РАН, 1997. 232 с.

130. Королев В.В. Психические аномалии как объект криминологического исследования. *Советское государство и право*. 1985. № 5. С. 74-78.

131. Корольчук М.С., Крайнюк В.М. Соціально-психологічне забезпечення професійної діяльності в звичайних та екстремальних умовах. Київ: Ніка-Центр, 2006. 580 с.

132. Косован О.А. Юридическая ответственность военнослужащих: учебное пособие. Москва: ЮНИТИ-ДАНА: Закон и право, 2004. 95 с.

133. Кравець Н. Кримінальна відповідальність за ухилення від проходження військової служби: історичний аспект. *Юридична наука*. 2012. № 6. С. 85-101.

134. Креч Д., Ливсон Н. Нравственность, агрессия, справедливость. *Вопросы психологии*. 1992. № 1/2. С. 84-87.

135. Кримінальне право. Особлива частина: підручник. Київ: НАВСУ, «Правові джерела», 1998. 248 с.

136. Криминальная мотивация: монография / [Ю.М. Антонян, В.В. Гульдман, В.Н. Кудрявцев и др.]; отв. ред. В.Н. Кудрявцева. Москва:

Наука, 1986. 304 с.

137. Криминология и организация предупреждения преступлений: учебное пособие для слушателей Академии МВД России / Под ред. проф. Э.И. Петрова. Москва: Академия МВД России, 1995. 375 с.

138. Криминология: учебник / под ред. акад. В.Н. Кудрявцева, проф. В.Е. Эминова. Москва: Юристъ, 1997. 384 с.

139. Криминология: учебник / под ред. Б.В. Коробейникова, Н.Ф. Кузнецовой, Г.М. Миньковского. Москва: Юридическая литература, 1988. 303 с.

140. Криминология: учебник / под ред. Кудрявцева В.Н., Эминова В.Е. Москва: Юристъ, 1997. 605 с.

141. Криминология: учебник для ВУЗов. / Под ред. А.И. Долговой. Москва: Норма. 912 с.

142. Криминология: учебник для юрид вузов/ кол. авторов. под общ. ред. проф. А.И. Долговой. Москва: Издательская группа Инфра М – Норма, 1997. 784 с.

143. Криминология: учебник для юридических вузов / под ред. В.Н. Бурлакова, В.П. Сальникова. Санкт-Петербург: Санкт-Петербургская академия МВД России, 1998. 370 с.

144. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник. Київ: Юрінком, 1999. 341 с.

145. Кримінальне право України: навчальний посібник / С.Г. Волкотруб, О.М. Омельчук, В.М. Ярін та ін. За ред О.М. Омельчука. Київ: Наукова думка; Прецедент, 2004. 405 с.

146. Криминологія. Академічний курс: навчальний посібник / кол. авторів; за заг. ред. О.М. Литвинова. Київ: Видавничий дім «Кондор», 2018. 588 с.

147. Криминологія: навчальний посібник / [О.М. Джу́жа, В.В. Васи́левич, Ю. Ф. Іванов та ін.]; за заг. ред. О.М. Джу́жи. Київ: Прецедент, 2004. 303 с.

148. Кримінологія: навчальний посібник. / Джужа О.М., Василевич В.В., Колб О.Г. та ін.; за заг ред. Джужи О.М. Київ: Атіка, 2009. 312 с.
149. Кудрявцев В.Н. Стратегии борьбы с преступностью: монография. Москва: Наука, 2005. 366 с.
150. Кудрявцев В.Н. Правовое поведение: норма и патология: монография. Москва: Наука, 1982. 287 с.
151. Кудрявцев В.Н. Причинность в криминологии: монография. Москва: Юридическая литература, 1968. 175 с.
152. Кузнецова Н.Ф. Мотивация преступлений и тенденции её изменения. *Вопросы советской криминологии*. 1976. Ч. 2. С. 3-14.
153. Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации: монография. Москва: Изд-во «Юридический центр Пресс», 2004. 834 с.
154. Кузнецова Н.Ф. Значение преступных последствий для уголовной ответственности: монография. Москва: Госюриздат, 1958. 219 с.
155. Куттер П. Целительная сила страстей: любовь, ненависть, зависть, ревность: монография. Санкт-Петербург: А.В.К., 2002. 128 с.
156. Левертова Р.А. Ответственность за психическое насилие по советскому уголовному праву: учебное пособие. Омск: Издательство Омской высшей школы милиции МВД СССР, 1978. 103 с.
157. Леонгард К. Акцентуированные личности: монография. Киев: Вища школа, 1989. 375 с.
158. Лист Ф. Учебник уголовного права. Общая часть: учебник. Москва: Типография А.И. Мамотова, 1903. 358 с.
159. Лист Військової прокуратури сил антитерористичної операції від 17.03.2017 р. № 06-356 вих-17.
160. Лисько Т.Д. Кримінальна відповідальність за зґвалтування (порівняльно-правовий аналіз): автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2008. 20 с.
161. Литвак О.М. Державний контроль за злочинністю (кримінологічний аспект): автореф. дис. ... докт. юрид. наук: 12.00.08.

Харків, 2002. 39 с.

162. Литвак О.М. Злочинність, її причини та профілактика: монографія. Київ: Україна, 1997. 167 с.

163. Литвак О.М. Про кримінальну агресію та її види. *Вісник Одеського інституту внутрішніх справ*. 2000. № 2. С. 3-9.

164. Литвинов О.М. Віктимізація: фактори, аналіз, заходи протидії. навчальний посібник. Харків: Видавництво Харківського національного університету внутрішніх справ, 2009. 72 с.

165. Литвинов О.М. Соціально-правовий механізм протидії злочинності в Україні: монографія. Харків: Видавництво Харківського національного університету внутрішніх справ, 2008. 446 с.

166. Личко А.Е. Психопатии и акцентуации характера у подростков: монография. Ленинград: Медицина, 1983. 255 с.

167. Лунеев В.В. Мотивация воинских преступлений: учебное пособие. Москва: ВПА им. В.И.Ленина, 1974. 46 с.

168. Лунеев В.В. Преступное поведение, мотивация, прогнозирование, профилактика: монография. Москва: Военный Краснознаменный институт, 1980. 138 с.

169. Лунеев В.В. Преступность XX века. Мировые, региональные и российские тенденции. Москва: Норма, 1997. 525 с.

170. Мазур С.Л. Криминологическая характеристика насильственной преступности среди военнослужащих внутренних войск МВД. России. дис. ... канд. юрид. наук. 2004. Москва. 23 с.

171. Макавчук Ф.Ф. Запобігання та протидія організованим злочинності у військовій сфері. *Вісник прокуратури*. 2011. № 8. С. 60-65.

172. Маркевич А. Військові суди були потрібні ще вчора. 6 вересня 2016 року. URL: [http:// resonance.ua/vijskovi-sudi-buli-potribni-8bb-ucbora](http://resonance.ua/vijskovi-sudi-buli-potribni-8bb-ucbora) (дата звернення: 14.05.2019).

173. Матіос Анатолій Васильович: персональний сайт. URL: [https:// matios.infoluk/tag/zlochyn/page/6](https://matios.infoluk/tag/zlochyn/page/6) (дата звернення 26.04.2019).

174. Матіос Анатолій Васильович: персональний сайт. URL: <https://matios.infoluk/tag/zlochyn/page/4> (дата звернення 26.03.2019).

175. Машинская Н.В. Насилие в семье (криминологические и уголовно-правовые аспекты): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва, 2001. 163 с.

176. Мацкевич И.М. Причины и условия преступности военнослужащих: по материалам криминологического исследования. Правоведение. 1999. № 2. С. 165-173.

177. Антонян Ю.М., Барановский Н.А., Дагель П.С. Механизм преступного поведения: монография. Москва: Наука, 1981. 248 с.

178. Михайлов А.Е. Роль личностных факторов в механизме насильственных преступлений: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: 1989. 25 с.

179. Михайлов О.Ю. Проблема жестокости в криминальной психологии: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.08. Москва: 1985. 18 с.

180. Моргуленко Е.А. Неуставные взаимоотношения военнослужащих: теория и практика антикриминального воздействия. *За права военнослужащих*. Серия «Право в Вооруженных Силах – консультант». Выпуск 64. 192 с.

181. Мороз В.Ф. Делінквентність дітей до чотирнадцятирічного віку (кримінологічні проблеми): дис. ... кандидата юрид. наук: 12.00.08. Харьков, 1999. 197 с.

182. Навроцький В.О. Поняття насильства та його врахування при кримінально-правовій кваліфікації. Роль органів внутрішніх справ у сфері запобігання та протидії насильству в суспільстві: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 17-18 квітня 2000 р.). Львів: Львівський інститут внутрішніх справ при НАВС України, 2000. С.10-15.

183. Назаров П.Н. К вопросу о насилии при грабеже и разбое. *Труды Киевской высшей школы МООП СССР*. Киев: РИО МООП УССР, 1968. Выпуск. 1. С. 82-92.

184. Наказ Міністерства оборони України від 20.04.2017 №233 «Про заходи щодо попередження пияцтва у Збройних Силах України» URL: <https://dovidnykmpz.info/discipline/nakaz-ministerstva-oborony-ukrainy-v-3/> (дата звернення 02.01.2020).

185. Наумов А.В. Уголовно-правовое значение насилия. / Насильственная преступность / Под ред. В. Н. Кудрявцева и А. В. Наумова. Москва: Издательство «Спарк», 1997. 139 с.

186. Ніколаєнко Т.Б. Теоретико-правові засади призначення та виконання спеціальних покарань щодо військовослужбовців. дис. ... докт. юрид. наук. 12.00.08. 2019. Київ. 538 с.

187. Новокмонов Д.В. Уголовно-правовая и криминологическая характеристика преступлений против порядка подчиненности и воинских уставных взаимоотношений. автореф. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. 2007. Санкт-Петербург. 22 с.

188. Онокополов Ю.П. Детерминанты преступности военнослужащих и её предупреждение. дис. ... канд. юрид наук. 12.00.08. 2005. Ростов-на-Дону, 23 с.

189. О перспективах переориентации функций систем уголовного правосудия и здравоохранения в предотвращении насильственной преступности в США. *Борьба с преступностью за рубежом*. 1995. № 5. С. 24-31.

190. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Толковый словарь русского языка. Москва: МАК, 1996. 1258 с.

191. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України № 2801-ХІІ від 19 листопада 1992 р. *Відомості Верховної Ради України*. 1993. № 4. Ст. 19.

192. Остроумов С.С. Некоторые вопросы изучения правонарушений среди несовершеннолетних. *Изучение и предупреждение правонарушений среди несовершеннолетних: сборник статей*. Москва: Издательство Московского университета, 1970. С.16-61.

193. Офіс Генерального прокурора. URL: <https://www.gp.gov.ua/ua/index.html> (дата звернення: 02.03.2020).
194. Пальчик С.І. Військово-патріотичне виховання як фундамент ідеологічної роботи в Збройних Силах України. *Вісник національного університету оборони України*. 2014. № 2. С. 335-340.
195. Панов М.І., Касинюк В.І., Харитонов С.О. Злочини проти встановленого порядку несення військової служби (Військові злочини): навчальний посібник. Харків: Право, 2011. 184 с.
196. Панов М.І., Харитонов С.О. Військові злочини, злочини проти встановленого порядку несення військової служби. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Харків: Право, 2017. Т.17: Кримінальне право. С. 88-91.
197. Панов Н.И. Квалификация насильственных преступлений: монография. Харьков: Юридический институт, 1986. 54 с.
198. Панов Н.И. Квалификация преступлений, совершаемых путём применения физического насилия. *Проблемы дальнейшего укрепления социалистической законности в деятельности ОВД*. Київ: ВШ МВД ССРСР, 1986. С. 24-30.
199. Панов Н.И. Понятие насильственного преступления по законодательству Украины. *Проблеми боротьби з насильницькою злочинністю: збірник матеріалів науково-практичної конференції* / за ред. В. І. Борисова. Харків: ПФ Лествиця Марії, 2001. С. 44-48.
200. Панченко С.Л. Неформальные отношения в армейской среде как фактор преступности военнослужащих. автореф. дис. ... канд. юрид. наук. 12.00.08. 2007. Ростов-на-Дону. 24 с.
201. Пам'ятка військовослужбовцю під час підготовки до бою та в бою / НДЦ гуманітарних проблем ЗС України, Соціально-психологічний центр ЗС України, Громадська організація «Українська асоціація фахівців з подолання наслідків психотравмуючих подій». Миколаїв, 2014. 54 с.
202. Пасіка С.П. Адміністративно-праве регулювання соціального



захисту військовослужбовців Збройних Сил України: автореф. дис. канд. юрид. наук. 12.00.07. Запоріжжя. 2011. 21 с.

203. Пашкова О.О. Військово-патріотичне виховання молоді: зарубіжний досвід. Збірник наукових праць «Військова освіта» Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2015. № 2. С. 180-186.

204. Пащенко Є. М. Злочинність військовослужбовців на етапі реформування Збройних Сил України // Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри: збірник тез доповідей XIV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 20 квітня 2018 року). Харків: Харківський Національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2018. С. 233–238. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua> (дата звернення: 26.09.2020).

205. Пащенко Є. М. Злочинність військовослужбовців Збройних Сил України – особа злочинець військовослужбовець // Правові засади діяльності правоохоронних органів: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 10 грудня 2018 року)/Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: «Мадрид», 2018. С. 82–84.

206. Пащенко Є. М. Види військових насильницьких злочинів (кримінально-правовий та кримінологічний аспект) // Теорія та практика сучасної юриспруденції: матеріали XIX Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 30 березня 2019 року)/Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Видавництво «Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Харків: «Стиль видав. Бровін О.В.», 2019. С. 222–223.

207. Пащенко Є. М. Щодо поняття та ознак насильницьких злочинів військовослужбовців // Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та громадського порядку: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції до 25-річчя ХНУВС (м. Харків, 18 квітня 2019 р.). Харків: ХНУВС, 2019. С. 161–163.

208. Пащенко Є. М. Щодо кількісних показників злочинності військовослужбовців // Юридична наука в ХХІ столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень: матеріали міжнародної науково-практичної конференції Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, 11 травня 2019 року) Запорізький національний університет. Видавництво «ЗНУ». Запоріжжя: ЗНУ, 2019. С. 74–77.

209. Пащенко Є. М. Військові насильницькі злочини (поняття, ознаки, кримінологічна класифікація). *Європейські перспективи*. 2019. № 3. С. 135–139.

210. Пащенко Є. М. Особливості кількісних показників злочинності військовослужбовців. *Наше право*. 2019. № 3. С. 99–103.

211. Пащенко Є. М. Основні детермінанти насильницької злочинності військовослужбовців. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3 (86). 2019. С. 55–62.

212. Пащенко Є. М. Проблеми спеціально-кримінологічного й індивідуального запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців. *REOS*. 2019. № 4. С. 123–127.

213. Пикуров Н.И. Уголовное право в системе межотраслевых связей: монография. Волгоград: ВЮИ МВД России, 1998. 220 с.

214. Пионтковский А.А. Преступления против личности: Уголовное право: Особенная часть: учебное пособие. Москва: Юридическая издательство НКЮ СССР, 1938. 135 с.

215. Пионтковский А.А., Меньшагин В.Д. Курс советского уголовного права: Особенная часть: учебник. Т. 1. Москва: Госюриздат, 1955. 800 с.

216. Пискун Т.Ю. Преступления против прохождения военной службы в системе преступлений против установленного порядка несения военной службы Украины. *Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право»*. 2013. № 1. С. 207-215.

217. Пінчук М. Кримінально-правова характеристика поведінки зі

зброєю, бойовими припасами або вибуховими речовинами. *Право України*. 2004. № 10. С.69-73.

218. Побегайло Э. Психологические детерминанты криминальной агрессии. *Уголовное право*. 2002. № 1. С. 101-107.

219. Поляков С.Ю. Адміністративно-правові засади забезпечення законності та правопорядку у Збройних Силах України: монографія. Харків: Право, 2012. 256 с.

220. Правила судово-медичного визначення ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, затверджені Наказом МОЗ України № 6 від 17 січня 1995 р. *Юридичний вісник України*. 1995. № 18. С. 5-9.

221. Преступления против военной службы: монография / Под общ. ред. Н.А. Петухова. Санкт-Петербург: Издательство «Юридический центр Пресс», 2002. 399 с.

222. Про військову поліцію: проект Закону України від 21.01.2015 р. № 1805. URL: [http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4\\_1?pf3511=53648](http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=53648) (дата звернення 14.04. 2019).

223. Про затвердження плану заходів з виконання Програми діяльності Кабінету Міністрів України та Стратегії сталого розвитку «Україна-2020» URL: [http:// zakon3.rada.gov.ua/law/show/213-2015-%D1%80](http://zakon3.rada.gov.ua/law/show/213-2015-%D1%80) (дата звернення 24.04. 2019).

224. Про затвердження змін до Концепції розвитку професійного сержантського і старшинського складу Збройних Сил України: Наказ Міністра оборони України від 18.03.2016 р. № 151.URL: [http://www.mil.gov.ua/content/other/MOU2016\\_151.pdf](http://www.mil.gov.ua/content/other/MOU2016_151.pdf) (дата звернення 20.04. 2019).

225. Про затвердження Інструкції з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України: наказ Міністра оборони України від 10.12.2014 р. № 883. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/z0013-15> (дата звернення 27.04.2019).

226. Про затвердження Типового положення про структурний підрозділ апарату Міністерства оборони України: наказ Міністерства

оборони України від 09.04. 2016 р. № 191. URL: [http://www.mil.gov.ua/content/other/MOU2016\\_191.pdf](http://www.mil.gov.ua/content/other/MOU2016_191.pdf) (дата звернення 03.05. 2019).

227. Про психіатричну допомогу: Закон України № 1489-III від 22 лютого 2000 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2000. № 19. Ст. 143.

228. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України»: Указ Президента України від 24.09.2015. № 555/2015. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015/page> (дата звернення 20.04.2019).

229. Про рішення Ради Національної безпеки і оборони України від 20 травня 2016 року «Про Стратегічний оборонний бюлетень України: Указ Президента України від 06.06.2016 р. № 240/2016. URL: [zakon2.rada.gov.ua/laws/show/240/2016/paran10#10](http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/240/2016/paran10#10) (дата звернення 14.04.2019).

230. Про результати ефективності використання коштів Державного бюджету України, передбачених Міністерству оборони України на будівництво (придбання) житла для військовослужбовців Збройних Сил України, та стану реалізації рекомендацій, наданих Колегією Рахункової палати, Київ, 2015. URL: [http://komnbo.rada.gov.ua/komnbo/control/uk/publish;article;jsession=C104DDF1DC104DDF1D16631E39B3C2B909B43E82D?art\\_id=44731](http://komnbo.rada.gov.ua/komnbo/control/uk/publish;article;jsession=C104DDF1DC104DDF1D16631E39B3C2B909B43E82D?art_id=44731) (дата звернення 13.04. 2019).

231. Проблеми розвитку демократії та забезпечення рівних прав для жінок і чоловіків в Україні трансформаційного періоду: наукові доповіді. / ред. В.І. Довженко ; Український інститут соціальних досліджень. Київ: АТ «Видавництво «Столиця», 1998. 176 с.

232. Профілактика відхильної поведінки у військовослужбовців: навчально-методичний посібник / Романенко А.М., Мацевко Т.М., Капінус О.С. та інші. Львів:НАСВ, 2017. 322 с.

233. Психологія: словарь / под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. Москва: Политиздат, 1990. 494 с.

234. Пузиревський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання

військовим злочинам: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08, ХНУВС, 2011. 21 с.

235. Пузирєвський Є.Б. Кримінологічний аналіз і запобігання військовим злочинам: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 186 с.

236. Ратинов А.Р. Личность преступника: психологические аспекты. *Новая Конституция и актуальные вопросы борьбы с преступностью*. Тбилиси: Мцниереба, 1979. С. 160-168.

237. Реан А.А. Агрессия и агрессивность личности. *Психологический журнал*. 1996. Т. 17. № 5. С. 3-17.

238. Сайнецький О.П. Зміст та особливості соціального забезпечення військовослужбовців як правового явища. *Митна справа*. 2013. № 5 (89). С. 204-209.

239. Сальников В.П. Уважение к праву в деятельности органов внутренних дел: учебное пособие. Ленинград: ВПУ им. 60-летия ВЛКСМ МВД СССР, 1987. 88 с.

240. Сарнавський О.М. Протидія організованих злочинності у військовій сфері: кримінально-правові та організаційно-правові проблеми. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 304-306.

241. Сахаров А.Б. Об антисоциальных чертах личности преступника *Советское государство и право*. 1970. № 10. С.110-116.

242. Сенько М.М. Кримінальна відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Київ, 2005. 18 с.

243. Середа Г. Запобігання і протидія корупційним проявам – один із основних пріоритетів діяльності прокуратури з нагляду за додержанням законів у військовій сфері. *Вісник прокуратури*. 2013. № 4. С. 13-19.

244. Симонов В.И. Уголовно-правовая характеристика физического насилия: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Свердловск, 1972. 25 с.

245. Ситковская О.Д. Психология уголовной ответственности: монография. Москва: Издательство НОРМА, 1998. 285 с.

246. Соболев В.А., Ярмиш А.Н. Социальная агрессивность: опыт социологического исследования. *Серийные убийства и их предупреждение: юридические и психологические аспекты: материалы международной научно-практической конференции*. Ростов-на-Дону: Издательство РЮИ МВД России, 1998. Ч. 1. С. 20-25.

247. Советское уголовное право. Воинские преступления: учебник. / под ред. Н.Ф.Чистякова. Москва, 1970. 274 с.

248. Советское уголовное право. Воинские преступления: учебник / под ред. А.Г. Горного. Москва: ВИ, 1978. 303 с.

249. Советское уголовное право: Особенная часть: учебник / [Н.В. Васильев, М.А. Гельфер, П.И. Гришаев и др.]; под ред. П.И. Гришаева, Б.В. Здравомыслова. Москва: Юридическая литература, 1988. 608 с.

250. Советское уголовное право: Часть особенная: учебник / [С.В. Бородин, Ю.А. Воронин, Р.Р. Галиакбаров и др.]; отв. ред. М.И. Ковалев. Москва: Юридическая литература, 1983. 480 с.

251. Сокоринський Ю.В. Кримінологічна характеристика злочинності серед військовослужбовців Збройних Сил України. *Вісник Луганського університету внутрішніх справ імені Є.О. Дідоренка*. 2015. № 3. С. 170-178.

252. Сокоринський Ю.В. Тримання військовослужбовців у дисциплінарному батальйоні: кримінально-виконавча характеристика. *Вісник Академії митної служби України. Серія: «Право»*, 2010. № 2(5). С. 162-166.

253. Солодовников С.А. Преступные посягательства на собственность: учебное пособие. Москва: Юнити-Дана, 2005. 128 с.

254. Ст. 14 додатку 1 до Положення про військово-лікарську експертизу в Збройних Силах України, затверджене Наказом Міністра оборони України від 14 серпня 2008 року № 402. *Офіційний вісник України*. 2008. № 89. – Ст. 2996.

255. Старков О.В. Бытовые насильственные преступления (причинность, групповая профилактика, наказание): монография. Рязань: РВШ МВД РФ, 1992. 164 с.

256. Старков О.В. Бытовые насильственные преступления (причинность, групповая профилактика, наказание): монография. Рязань : РВШ МВД РФ, 1992. 163 с.

257. Старков О.В. Краткий словарь по криминопенологии. Рязань: Рязанский институт права и экономики МВД России, 1998. 57 с.

258. Структуру министерства обороны Украины за два года намерены привести в соответствие со стандартами НАТО. URL: [http://ru.golos.ua.politika/strukturu\\_ministerstva\\_oboronyi-\\_ukrainyi\\_za\\_dva\\_goda\\_namerenyi\\_privesti\\_v\\_sootvetst](http://ru.golos.ua.politika/strukturu_ministerstva_oboronyi-_ukrainyi_za_dva_goda_namerenyi_privesti_v_sootvetst) (дата звернення 03.05.2019).

259. Тацій М.С. Кримінологічний аналіз агресивної корисливо-насильницької злочинності та запобігання їй: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2011. 20 с.

260. Теоретические основы предупреждения преступности: монография / отв. ред. Звирбуль В.К., Клочков В.В., Миньковский Г.М. Москва: Юридическая литература, 1977. 255 с.

261. Тімченко В.О. «Військовий синдром» як психологічний поведінковий маркер ветеранів антитерористичної операції. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2016. Випуск № 19. С. 232-242.

262. Ткачук О.С. Досудове слідство у кримінальних справах про насильство серед військовослужбовців: монографія. Київ: КНТ, 2007. 172 с.

263. Требін М. Збройні сили та релігія: світовий досвід взаємодії. *Людина і політика*. 2000. № 1. С. 42-49.

264. Третя доповідь Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини «Про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні». Дотримання прав людини у Збройних Силах України та інших військових формуваннях: URL: [http://www.ombudsman.kiev.ua/Dop\\_3/d3\\_zm.htm](http://www.ombudsman.kiev.ua/Dop_3/d3_zm.htm) (дата звернення 23.08.2019).

265. Тузов А.І. Від конфлікту до злочину. *Радянське право*. 1993. № 2. С. 37-41.

266. Туляков В.О. Вчення про жертву злочину: соціально-правові основи: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Одеса, 2001. 36 с.
267. Туркот М.С. Кримінологічна характеристика особистості суб'єкта військових злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 76-82.
268. Туркот М.С. Кримінологічна характеристика суб'єкта злочину, передбаченого ст. 423 КК України. *Вісник прокуратури*. 2008. № 2. С. 57-61.
269. Туркот М.С. Види та зміст відповідальності за правопорушення проти військової служби. Протидія злочинності: теорія та практика: матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної конференції (19 жовтня 2016). Київ: Національна академія прокуратури України, 2016. 634 с.
270. Уголовное право России. Воинские преступления: учебник / кол. авт. Ахметшин Х.М., Бражник Ф.С., Васцов А.П. и др. Москва: ВАЭФП, 1993. 253 с.
271. Устинова В.В. Особенности формирования личности несовершеннолетних насильственных преступников. *Насилие, агрессия, жестокость. Криминально-психологическое исследование: сборник научных трудов*. Москва: ВНИИ проблем укрепления законности и правопорядка, 1990. С. 34-39.
272. Фаттах А. Виктимология: что это такое и каково ее будущее? *Международное криминологическое обозрение*. 1967. Т. 21. № 2-3. С. 18-22.
273. Филонов В.П. Актуальные проблемы современной криминологии: монография. Донецк: Издательство «Донеччина», 1997. 638 с.
274. Фойницкий И.Я. Учение о наказании в связи с тюремным содержанием: монография. Москва: Добросвет, 2000. 462 с.
275. Фойницкий И.Я. Уголовное право. Часть особенная: Посягательства личные и имущественные. Санкт-Петербург: Типография М. М. Стасюлевича, 1907. 443 с.
276. Франкл В. Человек в поисках смысла: монография. Москва: Прогресс, 1990. 366 с.



277. Харабет К.В. Противодействие наркотизму и наркопреступности в Вооружённых Силах Российской Федерации (социально-правовое и криминологическое исследование). дис. ... докт. юрид. наук. 2018. Москва. 396 с.

278. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. 328 с.

279. Харитонов С.О. Кримінальна протиправність як ознака військового злочину. *Актуальні проблеми кримінального права та криминології у світлі конституційної реформи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Дніпро, 10 червня 2016 р.)*. Дніпро, 2016. С. 38-40.

280. Ходимчук О.В. Насильницька злочинність осіб з психічними аномаліями та її запобігання: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2000. 21 с.

281. Хоронили заживо. URL: [http://apostrophe.ua/news/sociaty/accidents/2019-04-13/horonily\\_zazhivo\\_video\\_i\\_podrobnosti\\_gromkogo\\_ubijstva\\_soldata\\_vsu\\_pod\\_harkovom/160017?amp](http://apostrophe.ua/news/sociaty/accidents/2019-04-13/horonily_zazhivo_video_i_podrobnosti_gromkogo_ubijstva_soldata_vsu_pod_harkovom/160017?amp) (дата звернення 13.04. 2019).

282. Храмцов О.М. Кримінально-правове та криминологічне забезпечення охорони особи від насильства: монографія. Харків: НікаНова, 2015. 472 с.

283. Храмцов О.М. Насильство як кримінально-правова категорія. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. 2012. № 1034. Серія «Право». С. 202-206.

284. Храмцов О.М. Проблема нейтралізації підвищеної агресивності – важливої умови попередження кримінальної вербальної агресії. *Вісник національного університету внутрішніх справ*. 2001. Спецвипуск. С. 362-366.

285. Храмцов О.М. Щодо видів насильницьких злочинів. *Держава і регіони*. 2009. № 2. Серія «Право». С. 49-53.

286. Фёдоров А.В. Наркокриминология как одно из направлений криминологии. Наркоконтроль. 2013. № 1. С. 173-174.
287. Цюкало Л.В. Соціальне забезпечення військовослужбовців Збройних Сил України та його суть. *Ефективна економіка (електронний журнал)* 2017. № 7. URL: <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=5696> (дата звернення 23.03. 2019).
288. Чимишенко С.М. Бюджетний механізм фінансування особового складу Збройних Сил України: автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.08. Київ. 2011. 22 с.
289. Шалгунова С.А. Особа насильницького злочинця: монографія Дніпропетровськ: Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. Ліра ЛТД, 2011. 548 с.
290. Шамрай В.О. Військові формування та військова служба (організаційно-правові та управлінські аспекти): монографія. Київ: Видавництво «КВІЦ», 1998. 225 с.
291. Шарапов Р.Д. Физическое насилие в уголовном праве: монография. Санкт-Петербург: Юридический центр Пресс, 2001. 298 с.
292. Шестаков Д. А. Семейная психотерапия в предупреждении преступлений (к вопросу о групповом уровне криминологической профилактики). *Вестник Ленинградского Университета*. Серия 6. 1989. Выпуск 1. С. 56-61.
293. Ширков В. Насилие и самоуправство. *Вестник права*. 1903. Кн. 5,6. С. 121-127.
294. Шнайдер Г. Й. Криминология: учебник. Москва: Прогресс-Универс, 1994. 502 с.
295. Шкуропатський О.І., Андрієць М.О. Проблемні питання здійснення військового правосуддя в Україні. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Серія «Право». 2018. Випуск 26. С. 144-147.
296. Яковлев Я.М. Теория криминологии и социальная практика:

монографія. Москва: Наука, 1985. 247 с.

297. Яницька Н.В. Групова корисливо-насильницька злочинність молоді та її попередження: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ: Національна академія внутрішніх справ, 2000. 19 с.

298. Ярошевский М.Г. История психологии от античности до середины XX века: учебное пособие. Москва: Академия, 1996. 413 с.

## ДОДАТКИ

### Додаток А

**ЗАТВЕРДЖУЮ**

Відповідальний секретар  
Кримінологічної асоціації України  
доктор юридичних наук, професор



**Олексій ЛИТВИНОВ**

10 » \_\_\_\_\_ 2020 р.

### А К Т

впровадження у наукову діяльність Кримінологічної асоціації України результатів дисертаційного дослідження Пашенка Євгена Миколайовича на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців», поданого на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

#### Комісія у складі:

- 1) **Ємельянова В. П.**, доктора юридичних наук, професора, члена Кримінологічної асоціації України
- 2) **Кондратова Д. Ю.**, кандидата юридичних наук, доцента, члена Кримінологічної асоціації України
- 3) **Шевелева К. Є.**, кандидата юридичних наук, члена Кримінологічної асоціації України

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження Пашенка Євгена Миколайовича на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців» використовуються у науковій діяльності Кримінологічної асоціації України.

Дисертацію присвячено кримінологічній характеристиці насильницької злочинності військовослужбовців та визначенню напрямів подальшої побудови ефективної системи заходів протидії цій групі злочинів. У дисертації з'ясовано стан наукової розробки проблеми запобігання насильницької злочинності

військовослужбовців; сформульовано авторське кримінологічне визначення поняття насильницького злочину військовослужбовців; досліджено структуру, динаміку, географію, ціну та рівень латентності насильницької злочинності військовослужбовців; здійснено типологізацію насильницьких злочинів військовослужбовців та осіб, які їх вчиняють; встановлено основні детермінанти насильницької злочинності військовослужбовців; надано кримінологічну характеристику особистості злочинця-військовослужбовця, який вчиняє насильницькі злочини; надано віктимологічну характеристику жертв насильницьких злочинів військовослужбовців; встановлено основні напрями запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях; надані авторські рекомендації по вдосконаленню запобіжних заходів на загальносоціальному, спеціально-кримінологічному та індивідуальному рівнях, які здійснюються відносно насильницьких злочинів військовослужбовців.

Комісія констатує, що отримані Пащенко Євгеном Миколайовичем результати, які містяться у виконаному ним дисертаційному дослідженні, мають високий теоретичний та науковий рівень, а також практичну спрямованість. Розроблені в ході дисертаційного дослідження висновки, пропозиції та рекомендації можуть бути використані для розробки кримінологічної характеристики насильницьких злочинів, що вчиняються військовослужбовцями, яка повинна стати основою для подальшої побудови ефективної сучасної системи заходів протидії цій категорії злочинів.

**Члени комісії:**

  
 \_\_\_\_\_ **Вячеслав СМЕЛЬЯНОВ**

  
 \_\_\_\_\_ **Дмитро КОНДРАТОВ**

  
 \_\_\_\_\_ **Костянтин ШЕВЕЛЕВ**

« 10 » \_\_\_\_\_ 2020 р.

## Додаток Б

### ЗАТВЕРДЖУЮ

Декан юридичного факультету  
Харківського національного  
університету імені В.Н. Каразіна  
доктор юридичних наук, професор,  
заслужений юрист України



Тетяна КАГАНОВСЬКА

*sd*

\_\_\_\_\_ 2020 р.

## А К Т

впровадження в освітній процес юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна дисертаційного дослідження Пашенка Євгена Миколайовича на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців», поданого на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право»

### Комісія у складі:

- 1) **Житного О.О.**, доктора юридичних наук, професора, завідувача кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- 2) **Шайгуро О.П.**, доктора юридичних наук, доцента, доцента кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
- 3) **Бондаренка О.О.**, кандидата юридичних наук, доцента, доцента

кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

цим актом засвідчує, що результати дисертаційного дослідження здобувача Паценка Євгена Миколайовича на тему «Кримінологічна характеристика та запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців» використовуються науково-педагогічним складом кафедри кримінально-правових дисциплін юридичного факультету Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна при підготовці та проведенні лекцій, семінарських та практичних занять з навчальних дисциплін «Кримінологія» та «Основи кримінальної політики», а також похідних від них спеціальних курсів.

Дисертація Паценка Євгена Миколайовича є однією з перших на сучасному етапі реформування Збройних Сил України, яке присвячене сучасному військовому насильству та його новим формам, науково-теоретичному узагальненню особливостей військових злочинів, пов'язаних з насильством, способам його вчинення, типовим криміногенним рисам насильницького злочинця-військовослужбовця тощо, а також теоретичній та прикладній розробці кримінологічних заходів запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців.

В роботі автором досліджені основні елементи кримінологічної характеристики насильницької злочинності військовослужбовців, зокрема кількісні та якісні показники, основні криміногенні детермінанти цього небезпечного соціально-правового явища, досліджено рівень, структуру, динаміку, географію, ціну та рівень латентності насильницької злочинності військовослужбовців; наданий кримінологічний портрет особи злочинця та жертви злочину; визначені основні заходи загальносоціального, спеціально-кримінологічного та індивідуального запобігання таким злочинам; надаються авторські рекомендації щодо вдосконалення діючого законодавства в сфері запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців.

В результаті проведеного дослідження сформульовано низку нових наукових положень і висновків, запропонованих особисто здобувачем. Отримані під час проведення дисертаційного дослідження результати вирішують конкретне наукове завдання, що полягає у розробці питань кримінологічної характеристики та протидії насильницькій військовій злочинності на монографічному рівні.

Комісія констатує, що сформульовані в дисертаційному дослідженні Пашенка Євгена Миколайовича висновки можуть бути використані для підготовки навчальної, науково-практичної та методичної літератури з кримінального права та кримінології та спеціальних курсів, які є похідними з цих навчальних дисциплін.

**Члени комісії:**



**Олександр ЖИТНИЙ**



**Ольга ШАЙТУРО**



**Олексій БОНДАРЕНКО**

«*11*» *12* 2020 р.



## Додаток В

### План вивчення кримінальних справ та матеріалів кримінальних проваджень про насильницькі злочини військовослужбовців

#### *I. Відомості про обставини злочину та призначене покарання*

1. Назва суду, який розглядав кримінальну справу
2. № кримінальної справи
3. Короткий зміст справи
4. Кваліфікація злочину (№ статті Кримінального Кодексу)
5. Призначене покарання
6. Наявність обставин, які пом'якшують чи обтяжують кримінальну відповідальність

7. Злочин було скоєно одним чи декількома злочинцями

8. Суспільно небезпечні наслідки злочину

#### *II. Особа злочинця та мотивація злочину*

1. Вік
2. Освіта
3. Сімейний стан
4. Вид занять до засудження
5. Наявність попередньої судимості. За який злочин.
6. Перебував чи ні на обліку в кримінальній поліції у справах дітей, затримувался чи раніш за скоєння правопорушень і яких
7. Вживав чи ні алкоголь чи наркотики
8. Злочин скоєно в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння
9. Був чи ні на обліку в наркологічному та психоневрологічному диспансері. З яким діагнозом. Проводилось чи ні лікування.
10. Проводилось чи ні психіатричне чи психологічне дослідження особистості злочинця та його результати

11. Встановлені чи ні мотиви злочину. Які вони.

#### *III. Криміногенні умови , які сприяли вчиненню злочину*

1. Обставини формування особи злочинця
2. Конкретна життєва ситуація, в якій вчинявся злочин
3. Наявність віктимної поведінки потерпілого, її вид та вплив на скоєння злочину

#### *IV. Вид та міра кримінального покарання*

## Додаток Д

### **Методика виявлення криміногенно важливих якостей особи насильницького злочинця-військовослужбовця, що застосовувалася при виконанні дисертаційного дослідження**

#### *Методика виявлення агресивності*

Агресивність відноситься до стійких якостей особистості, яка характеризується намаганням досягти соціального визнання різними способами, в тому числі і шляхом деструктивного впливу на інших. Агресивність людини може бути спрямована на іншу людину, групу людей; матеріальні цінності і навіть на саму людину (аутоагресія)

Виявлення виду агресії та ступеню агресивності особистості здійснюється за методика А. Басса-Даркі. Ця методика дозволяє дослідити різні прояви агресії в поведінці людини:

- фізична агресія (застосування фізичної сили до інших осіб);
- вербальна агресія (виказування різноманітних погроз, образ, наклепницьких повідомлень тощо);
- побічна агресія (поширення пліток, чуток тощо);
- негативізм (опозиційний вид поведінки людини, яка демонструє не повагу до суспільства та його соціальних норм);
- роздратування (запальність, різкість, грубощі без належних підстав);
- підозрілість (недовіра, обережність, яка обумовлена впевненістю у шкідливих намірах інших осіб);
- образа (характеризується заздрістю та ненавистю до оточення за реальні або надумані особою страждання);
- почуття вини (злість до самого себе, докори за власну неналежну поведінку).

Розробниками пропонується сімдесят п'ять різноманітних тверджень, які повинні оцінити особи шляхом формалізованих відповідей. Ці відповіді заносяться у відповідний бланк і оцінюються в різній кількості балів.

*Результати опитування 100 військовослужбовців, які вчинили насильницькі злочини за методикою А. Басса-А.Даркі*

<i>Агресивний прояв</i>	<i>Насильницькі злочинці (100 осіб)</i>	<i>Контрольна група (50 осіб)</i>
Фізична агресія	70 %	48 %
Непряма агресія	50 %	34 %
Дратівливість, різкість, грубість	60 %	42 %
Негативізм	42 %	35 %
Прикрість	65 %	50 %
Підозрілість	57 %	46 %
Вербальна агресія	61 %	40 %

## Додаток Е

### Методика виявлення акцентуації К. Леонгарда-Н. Шмішека

Під акцентуацією характеру розуміється надмірне вираження певної особистісної, яке характеризується крайнім варіантом норми. Така ситуація призводить до різних видів девіантної поведінки, в тому числі і насильницької.

Існують 11 основних акцентуацій характеру, серед яких чотири найбільшою мірою пов'язані з учиненням насильницьких злочинів. Це гіпертимна, демонстративна (істероїдна), нестійка (дистимічна) та збудлива (епілептоїдна) акцентуації.

Особа, яка має гіпертимну акцентуацію є схильною до вчинення ситуативних насильницьких злочинів, що вимагають значного ризику, наявності групи. Нерідко такі особи знаходяться в момент вчинення злочину в стані алкогольного чи наркотичного сп'яніння.

Демонстративною акцентуація характеру призводить до вчинення різноманітних злочинів з метою привернути увагу до злочинця, висунути вимоги чи бажання викликати емоційну підтримку з боку оточуючого середовища. Такі особи часто вчиняють аутоагресію аж до самогубства.

Нестійка акцентуація особистості призводить до вчинення імпульсивних насильницьких злочинів, які характеризуються особливою жорстокістю.

Збудлива (епілептоїдна) особа характеризується таким комплексом рис: підвищена чутливість, запальність, дратівливість; посередній рівень інтелекту; різка зміна емоційних станів, бурхливих за силою виразу і нетривалих у часі. Часто її поведінка носить імпульсивний характер. Такі особи часто вчиняють злочини за аморальними і навіть збоченими мотивами, а так само мотивами розрядки і компенсації негативних емоцій.

Опитувальний лист має 36 питань, на які особа повинна дати відповідь «так» або «ні». Діапазон набраних по кожній акцентуації балів від 0 до 24. На

підставі цього робляться наступні висновки: акцентуація відсутня (0-7 балів); виражена помірно (8-12 балів); виражена яскраво (13-24 бали).

*Результати опитування 100 військовослужбовців, які вчинили насильницькі злочини за методикою К. Леонгарда – Н. Шмішека*

<i>Вид акцентуації</i>	<i>Насильницькі злочинці (100 осіб)</i>	<i>Контрольна група (50 осіб)</i>
Циклоїдна (ефектно-лабільна) – об'єднує гіпертимну та дистимічну	45,5 %	34,2 %
Гіпертимна	25,6 %	18,5 %
Збудлива (епілептоїдна)	10,2 %	7 %
Інші	9,7 %	40,3 %

## Додаток Ж

### Програма вивчення особистості насильницького злочинця-військовослужбовця

1. Стать, освіта, трудовий шлях, професійні вміння, навички володіння зброєю, прийомами боротьби і рукопашного бою, уміння керувати транспортними засобами, фізична і спортивна підготовленість соціальний і сімейний стан.
2. Риси характеру, схильність до лідерства чи підпорядкування.
3. Спосіб життя, рід занять.
4. Матеріальне становище, джерела доходів.
5. Чи мав попередній професійний досвід.
6. Чи притягувався раніше до кримінальної відповідальності, якщо так, то за що, як поведився слідстві та в суді, ким були його співучасники.
7. Відношення до потерпілого, чи був раніше з ним знайомий.
8. Коли і в зв'язку з чим потрапив у групу, які функції в ній виконував.
9. Коло спілкування і знайомств.
10. Відносини з іншими членами групи, з ким склалися дружні, а з ким конфліктні стосунки, кому довіряв, а кому ні, з чим це пов'язано.
11. У вчиненні яких злочинів брав участь, які саме дії вчинив, яка його роль.
12. Чи мав зброю, якщо так, яке джерело її походження, чи знали інші співучасники про наявність зброї, де зберігав зброю.
13. Чи схильний до вживання алкоголю, наркотичних засобів і психотропних речовин, коли й у яких ситуаціях вживав їх, з ким, як це на нього впливало.
14. Чи не висловлював наміру припинити злочинну діяльність, з чим це було пов'язано.
15. Чи застосовувалися до нього заходи стягнення або заохочення, у зв'язку з чим; якщо ні, то чому.

### Додаток 3

#### Програма вивчення жертви насильницького злочину військовослужбовців

1. Стать, вік, інші соціально-демографічні ознаки потерпілого.
2. Чи притягувався до кримінальної відповідальності і у зв'язку з чим.
3. Склад родини, стан здоров'я до і після злочину.
4. Яка шкода заподіяна потерпілому: матеріальна, фізична, моральна.
5. Фізичні і психічні вади, в тому числі психологічна структура особистості: світогляд, ідеали, переконання, бажання, прагнення, інтереси, звички, темперамент, спосіб життя.
6. Матеріальне становище; чи є він власником цінного майна; якщо ні, то чи не намагався він створити видимість його наявності.
7. Місце роботи, посада, функціональні обов'язки, як він їх виконував.
8. Наявність інших заробітків.
9. Чи не займався незаконними видами діяльності.
10. Коло спілкування потерпілого, чи мав знайомих у кримінальному середовищі, в яких відносинах з ними знаходився.
11. Якщо володіє зброєю, на якій підставі, де вона зберігається, чи застосовував коли-небудь цю зброю, де, в яких цілях, хто був обізнаний про наявність зброї.
12. Чи спричинив опір під час вчинення злочину, якщо ні, то чому.

## Додаток I

### Список публікацій здобувача за темою дисертації

#### *Статті у наукових фахових виданнях України:*

1. Пащенко Є. М. Військові насильницькі злочини (поняття, ознаки, кримінологічна класифікація). *Європейські перспективи*. 2019. № 3. С. 135–139.
2. Пащенко Є. М. Особливості кількісних показників злочинності військовослужбовців. *Наше право*. 2019. № 3. С. 99–103.
3. Пащенко Є. М. Основні детермінанти насильницької злочинності військовослужбовців. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2019. № 3 (86). 2019. С. 55–62.
4. Пащенко Є. М. Насильницький злочин військовослужбовців (поняття, ознаки, класифікація). *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія «Право»*. 2020. № 29. С. 238–245.

#### *Статті у наукових періодичних виданнях інших держав*

##### *з напрямку, з якого підготовлено дисертацію:*

1. Пащенко Є. М. Проблеми спеціально-кримінологічного й індивідуального запобігання насильницькій злочинності військовослужбовців. *Recht der Osteuropäischen Staaten (REOS)*. 2019. № 4. С. 123–127.

#### *Праці апробаційного характеру:*

1. Пащенко Є. М. Злочинність військовослужбовців на етапі реформування Збройних Сил України // *Захист прав людини: національний та міжнародно-правовий виміри: збірник тез доповідей XIV Міжнародної*



науково-практичної конференції (м. Харків, 20 квітня 2018 року). Харків: Харківський Національний університет ім. В.Н. Каразіна, 2018. С. 233–238. URL: <http://dspace.univer.kharkov.ua> (дата звернення: 01.10.2020).

2. Пащенко Є. М. Злочинність військовослужбовців Збройних Сил України – особа злочинець військовослужбовець // Правові засади діяльності правоохоронних органів: матеріали V міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 10 грудня 2018 року)/Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Харків: «Мадрид», 2018. С. 82–84.

3. Пащенко Є. М. Види військових насильницьких злочинів (кримінально-правовий та кримінологічний аспект) // Теорія та практика сучасної юриспруденції: матеріали XIX Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Харків, 30 березня 2019 року)/Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого. Видавництво «Асоціація випускників Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого». Харків: «Стиль видав. Бровін О.В.», 2019. С. 222–223.

4. Пащенко Є. М. Щодо поняття та ознак насильницьких злочинів військовослужбовців // Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та громадського порядку: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції до 25-річчя ХНУВС (м. Харків, 18 квітня 2019 р.). Харків: ХНУВС, 2019. С. 161–163.

5. Пащенко Є. М. Щодо кількісних показників злочинності військовослужбовців // Юридична наука в XXI столітті: перспективні та пріоритетні напрями досліджень: матеріали міжнародної науково-практичної конференції Запорізького національного університету (м. Запоріжжя, 11 травня 2019 року) Запорізький національний університет. Видавництво «ЗНУ». Запоріжжя: ЗНУ, 2019. С. 74–77.